

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

IX. évfolyam

2012/1-2.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Gazdik Gyula: A szíriai válság kialakulása és elmélyülése	1
Glied Viktor: Radikális ökológiai szervezetek és az ökoterrorizmus	27
Péczeli Anna: Nukleáris energiaipar az Egyesült Államokban a fukushimai katasztrófát követően	47
Molnár András: „Peak Oil” és a jövő kőolaj konfliktusai	64
Csiszár Esztella: A törzsi társadalmi szerkezet hatása Líbia politikai viszonyaira Qaddzáfi után	79

KÖNYVISMERTETÉS

Marsai Viktor: Menteni a menthetőt Besenyő János: A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével	101
Péczeli Anna: Karen A. Mingst: A nemzetközi kapcsolatok alapjai	105
Impresszum	109

Gazdik Gyula:

A szíriai válság kialakulása és elmélyülése

Az „arab tavasz” nyomán kibontakozó átalakulás a múlt év márciusában Szíriát is elérte. Az ország a térségbeli hatalmi status quo átalakításáért folyó harc epicentrumává vált. Az elemzés a jelenlegi folyamatok néhány történeti-társadalmi eredője kapcsán röviden kitekint a francia mandátum időszakra, a függetlenné válást követő évtizedekre, a jelenlegi válság gazdasági, szociális, társadalmi okaira. Áttekinti a 2011 márciusában kezdődő megmozdulások jellegzetességeit, a hatalom erre történő reagálását, az etnikai-vallási kisebbségek hozzáállásának eltéréseit. Bemutatja az ellenzéki erők szerveződését, a legnagyobb tömörülésnek, a Szíriai Nemzeti Tanácsnak a létrejöttét, politikai programjának főbb vonásait, a tömörülésen belül jelentkező ellentétek okait. Az elemzés kitér a válság nemzetközi megítélésére, az Annan-tervre, melynek 2012. április 10-12-i életbe lépése egyben a tanulmány vizsgálódási határa.

A közel-keleti/észak-afrikai régióban (Middle East and North Africa - MENA) 2010 decembere óta tartó, a nemzetközi szóhasználatban „arab tavasz” néven bevonult átalakulás részét alkotja annak az ellenreakciónak, mely a globalizáció kiváltotta átalakulás nyomán a világ periférikus, félperiférikus régióiban az elmúlt évtizedekben jelentkezett. A stratégiaileg fontos térségben jelenleg is zajló válság főképp olyan köztársasági berendezkedésű országokban vezetett a politikai építmény megrendüléséhez, ahol a vezetés szellemi arculatára a múlt századi arab nacionalizmus gyakorolt meghatározó befolyást.

A MENA térségben zajló fejleményeket a média kezdettől fogva megkülönböztetett figyelemmel követi. A tudósítások túláradó lelkesedéssel számoltak be a tömegek demokratizálás iránti igényének elementáris erővel való felszínre töréséről, a több évtizede hatalmon lévő diktátoroknak a történelem süllyesztőjébe kerüléséről. A jövő útjairól szóló kommentárok többsége azonban figyelmen kívül hagyva az itteni társadalmak sajátosságait, a

* Gazdik Gyula az Nemzeti Közzolgálati Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa, posztgraduális tanulmányait Moszkvában, Brüsszelben, Párizsban és Bradfordban végezte. Szűkebb kutatási területei: a közel-keleti térség 19-20. századi története, az itteni államok politikai rendszereinek sajátosságai, s a politikai iszlám. Az utóbbi években megjelent publikációi elsősorban a közel-keleti rendezési folyamattal, a térség biztonságpolitikájával, s a posztmubáraki egyiptomi átalakulással foglalkoztak. Az írás a szerző „Szíria az arab tavasz sodrában” c. megjelent tanulmányának (NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2012/7) a kiegészített változata.

liberális demokrácia egy végtelenül leegyszerűsített modelljéből indult ki. A demokratikus politikai rendszer valamilyen formájának létrejöttét persze elvileg nem lehet teljesen kizárni. De a jelek inkább arra utalnak, hogy a tekintélyelvűségekre alapozott hatalomgyakorlás eddigi formáit a jelenlegi átmeneti időszak után több érintett államban valószínűleg az iszlám alapú populista ideológiákból építkező, „irányított demokráciák” korszaka fogja követni.

A biztonsági kihívások a Földközi-tenger déli és keleti régióiban zajló átalakulás következtében növekedtek, hiszen nem tudni, hogy az új politikai elitek külpolitikai prioritásai kormányzati pozícióban hogyan fognak alakulni. A fejlemények az eddigi integrációs mechanizmusokat, így az euro-mediterrán együttműködés formáit, a NATO égisze alatt zajló Mediterrán Dialogust (s vele együtt az Isztambuli Kooperációs Kezdeményezést), az 5+5 együttműködést érzékenyen érintik.

Az „arab tavasz” időszakában a regionális hatalmi versenyfutás is felgyorsult. A neo-ottomán külpolitikai aspirációkat melengető Törökország befolyása növekedett, de nem olyan dinamikával, mint amilyenre számított. Belső helyzetének gyengülése, a törekvéseivel szembeni ellenhatások erősödése miatt Irán a korábbi expanzió eredményeinek védelmére rendezkedett be. Izrael térségbeli izolációja fokozódott, biztonsági prioritásainak részleges átértékelésére kényszerült. Az arab tömb korábbi fragmentációja láthatóan erősödött, geopolitikai ellensúlyozó szerepe még inkább csökkent.

Az Egyesült Államok terrorizmus elleni háborúban megtépázott tekintélye ugyan tovább hanyatlott, de Washington a világ első számú katonai-gazdasági hatalmaként továbbra is komoly ütőkártyákkal rendelkezik. A korábbiakhoz hasonlóan a legfőbb stratégiai célnak most is az itteni – az amerikai és az egész világgazdaság működése szempontjából fontos – nyersanyagforrásokhoz való hozzájutást, a katonai, piaci pozíciók biztosítását tekinti. Ennek megvalósítása során a demokrata kormányzat más eszközökkel folytatja elődjének a térségbeli vezető szerep megerősítésére irányuló törekvéseit. Barack Obama elnök a terrorizmus elleni háború felemás eredményt hozó, a gazdaságot súlyosan megterhelő közvetlen katonai vállalkozásainak befejezésére törekszik. Ahogy a líbiai NATO-beavatkozás is jelezte, Washington inkább a „leading from behind” stratégia szerepét kívánja erősíteni, ami persze szükség esetén nem zárja ki a kiterjedtebb közvetlen szerepvállalás lehetőségét. A Bush-adminisztráció másik fontos cselekvési iránya az itteni államok politikai szerkezetének a nyugati liberális alapértékek jegyében történő átalakítása volt. A helyi sajátosságokat csak a retorika szintjén figyelembe vevő törekvések támogatottsága azonban eléggé korlátozott maradt.

Barack Obama a térség fejleményeivel foglalkozó 2011. május 19-i beszédében – az „arab tavasz” gerjesztette elégedetlenség Amerika számára negatív következményeit enyhítendő, egyben a helyzet stratégiai előnnyé változtatásának szándékával – hangsúlyozta, hogy országának az itt élő emberek legitim aspirációinak elősegítése is az érdeke. Ezért támogatni fogják a reformokat, a demokráciára történő átmenetet a régióban.¹ Azonban a liberális tradíció hiánya vagy gyenge beágyazottsága folytán a demokratikus átalakulás támogatása az említett államokban azt is jelenti, hogy az Egyesült Államok elfogadja, hogy a nacionalista hatalmi elitet iszlamisták, közülük is elsősorban a Muszlim Testvérek nemzetközi mozgalmához tartozó szerveződések fogják felváltani.

Az idők változását, jól érzékeltette az egyiptomi Muszlim Testvérek politikai szárnyának, a választásokat nagy fölénnyel megnyert Szabadság és Igazságosság Pártjának 2012. áprilisi hivatalos washingtoni fogadása, továbbá a Muszlim Testvérek több térségbeli szervezetének képviselői számára rendezett fórumok neves amerikai elemző intézetekben és egyetemeken.²

A MENA régióban zajló folyamatokról, ezek várható irányáról amerikai szakértők már az átalakulás első hónapjaiban számos elemzést közöltek. Kenneth Pollack, a Brookings Institution térséggel foglalkozó vezető elemzője jóval az említett elnöki beszéd előtt, március elején kijelentette, hogy az Egyesült Államoknak szakítania kell a korábbi status quo politikával. A belső átalakulásra fókuszálva kell a „regionális küzdelmet” újradefiniálni: a kapcsolatépítésben azt kell igazi mércévé tenni, hogy ki hogyan viszonyul a politikai reformhoz, a gazdasági átalakuláshoz. Egy ilyen stratégiai keret Iránt, Szíriát, s Kaddáfi fennmaradása esetén Líbiát a „rossz oldalon lévő államok” táborába helyezné. Washingtonnak elő kell segítenie Irán, s Szíria elszigetelését az arab közvéleménytől. Különösképp a szaúdiakat kell biztosítani arról, hogy Amerika továbbra is a fő ellenségnek Iránt tekinti. Ennek alátámasztására a reform és az átalakulás stratégiája jegyében az arab utcán zajló megmozdulásokat a „magunk javára”, s Irán ellen kell fordítani.³ Pollack tehát a májusi Obama beszédnek ezt a részét pontosan megelőlegezte. Néhány héttel később megjelent írásában Elliot

¹ “Remarks by the President on the Middle East and North Africa”. 2011. május 19. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>, internetről letöltve: 2011. május 24.

² A Carnegie Endowment for International Peace által szervezett összejövetelen az intézmény elnöke, Jessica Mathews kiemelte, hogy egy ilyen találkozó tizenhat hónappal korábban elképzelhetetlen lett volna. Az iszlamista pártok fontos tényezői a térségben zajló változásoknak, már most vagy a közeljövőben kulcsfontosságú kormányzati pozíciókra tettek/tesznek szert. Felemelkedésük politikai realitás, s az általuk hozott döntések nagyban befolyásolni fogják a Közel-Kelet jövőjét. Jessica Tuchman Mathews: “From Islamists in Power: Views from Within. Opening Remarks”. 2012. április 5. <http://www.carnegieendowment.org/2012/04/05/opening-remarks/a6sg> internetről letöltve: 2012. április 17.

Abrams, a Council on Foreign Relations ismert neokonzervatív irányultságú elemzője a térség „szédelgő köztársaságai” dominószerű összeomlásának folytatódását jósolta, s a sorban a következőként Szíriát említette.⁴

Noha a prognózis egyelőre nem realizálódott, de Szíria a regionális dominanciáért folyó harc epicentrumává vált. A Perzsa (Arab)-öböl térsége a Hormuzi-szoros esetleges lezárása, s Irán nukleáris programja kapcsán gyakran halható harcias retorika, erőfitogtatás ellenére egyelőre „mellékhadszíntér.” A damaszkuszi rendszer ellen harcoló ellenzék mögött állnak az Egyesült Államok és szövetségesei, a térségből közéjük tartoznak többek között a „síita félhold” terjeszkedésének feltartóztatásában érdekelt öböl menti olajmonarchiák, valamint Izrael, Törökország, s Jordánia. A másik oldalon a szíriai rezsim mögött sorakozik fel Irán, annak nem állami vazallusa a libanoni Hezbollah, míg a síita vezetésű Irak felemás álláspontot képvisel. A külső támogatók közé tartozik Moszkva és Peking.

Washington és a mögötte álló hatalmi tömb az „arab tavasz” második évében kedvező történelmi lehetőséget lát arra, hogy a kulcsfontosságú régióban Irán befolyását visszaszorítsa. Amerika számára stratégiaiánál is jelentős tényező, hogy a jelenlegi átalakulás Moszkvának a korábbi közel-keleti hatalmi szerepe újjáépítését célzó törekvéseit is derékba törheti. Kaddáfi bukása, a szíriai basszista rendszer esetleges összeomlása, egy algériai fordulat nemcsak a közel-keleti befolyásának nagyfokú összezsugorodását eredményezheti, hanem magára Oroszországra nézve is komoly stratégiai kihívást jelenthet. A politikai iszlám „frontáttörése” a szunnita államokban ugyanis nem pusztán Oroszország „közel külföldjén” fennálló status quót, hanem a muszlim többségű területeit is érzékenyen érintheti.

Az eddig közel 20 ezer áldozatot követelő szíriai válság kimenetelét, távlati következményeit megjósolni nagyon nehéz. A jelek arra vallanak, hogy az Aszad korszak történetének zárófejezetéhez érkezett. A politikai váltással kapcsolatban a közelmúltig két forgatókönyv volt valószínűsíthető: az egyik a rendszer hirtelen bekövetkező összeomlása, a másik az Annan-tervben rögzített stabilizáció és „rendezett átmenet” megvalósítása. Az első lehetőség eddig nem következett be, az ENSZ és az Arab Liga különmegbízottja elképzeléseinek realizálására tett erőfeszítések pedig egyelőre zsákutcába kerültek. A terv eddigi sikertelenségének egyik oka a rendszert támogató kisebbségeknek nyújtandó megfelelő

³ Kenneth M. Pollack: „Bifurcating the Middle East”. *The National Interest*. 2011. március 2. <http://nationalinterest.org/commentary/bifurcating-middle-east-4954> internetről letöltve: 2011. április 04.

⁴ Abrams ugyanakkor „reformpotenciált” látott a térségbeli monarchiákban, igaz ehhez hozzátette, hogy megerősödésük csak akkor képzelhető el, ha lépések történnek egy alkotmányos monarchia megteremtése érdekében. Elliot Abrams: „Ridding Syria of a despot”. *Washington Post*, 2011. március 26. http://www.washingtonpost.com/opinions/ridding-syria-of-a-despot/2011/03/25/AFSRRVYB_story.html internetről letöltve: 2012. március 13.

garanciák elmaradása. Ezért, ha Aszad távozna is a hatalomból, akkor sem biztos, hogy a fegyverek elhallgatnának. A másik ok, hogy a rezsim mögött álló külső hatalmi tényezők egyelőre nem látják biztosítottak, hogy gazdasági-stratégiai érdekeiket legalább részben át tudnák menteni. Hathatós megoldás hiányában a polgárháborúban szemben álló felek az áldozatokra való tekintet nélkül a másik oldal teljes legyőzésére törekszenek. A felkelők katonai tevékenységének növekvő hatékonysága, a kormányerőktől történő dezertálások fokozódása ellenére a damaszkuszi rezsim továbbra is viszonylag ütőképes katonai erővel rendelkezik. Aszad hadereje nem hasonlítható össze Kaddáfi csapataival, nem is szólva arról, hogy az alavita elnök a volt líbiai diktátornál jóval szélesebb társadalmi bázisra támaszkodik. Nemcsak a kisebbségek, hanem a gazdag szunnita városi kereskedőcsaládok részéről is támogatókkal rendelkezik. Igaz, ez utóbbiak körében az elmúlt hónapokban egyre többen a másik oldal irányába is tájékozódnak. Valójában azonban az elszegényedett vidéki szunnita tömegekre támaszkodó ellenzék hatalomra kerülése őket is aggodalommal tölti el.

A politikai megoldás zsákutcába kerülésével az ellenzék mögött álló külső hatalmi tényezők a kormányerők elleni „felőrlő stratégiát” hatványozottabban fogják támogatni. Ennek előjelei már az elmúlt hónapokban is tapasztalhatóak voltak. Ez többek között nagyobb pénzügyi támogatást, s a katonai erők fegyverarzenáljának jelentős mértékű bővítését jelenti. Ehhez társulhat a „humanitárius folyosók” létesítésének külföldi különleges egységek közreműködésével való kikényszerítése – melyről meg nem erősített információk már felbukkantak a külföldi médiában –, s a stratégiai célpontok esetleges bombázása. Az összetűzések eszkalálódásának – ahogy a libanoni példa is mutatta – tovagyűrűző hatásai lehetnek a szomszédos országokra. Úgyszintén súlyos következményekkel, köztük preventív külső katonai lépésekkel járhat a szíriai kormány birtokában lévő vegyi és biológiai fegyverekhez kapcsolódó veszélytényezők növekedése. Egyelőre nem lehet látni, hogy Damaszkusz főbb külső támogatói milyen további lépéseket tesznek az itteni gyengülő pozícióik ellensúlyozására. A rendszer összeomlása Teherán Földközi-tengerig húzódo stratégiai pozícióit aláásná, Moszkva és Peking itteni érdekei jelentős kárt szenvednének, s a Hezbollah elleni katonai csapás esélye is nagyban növekedne.

Az írás alábbiakban először a szíriai fejlődés néhány specifikumát járja körül, melyek sok vonatkozásban a jelenlegi folyamatokat is befolyásolják.

A jelenlegi szíriai folyamatok néhány történeti, társadalmi eredője

A földrajzi értelemben vett Szíriához tartozó, gazdag civilizációs örökséggel rendelkező régiók a történelem során többnyire valamely birodalomhoz tartoztak. Sajátos átmenetet jelentett e sorban az utolsó állomás, a formálisan 1923 szeptemberében kezdődő mandátum korszak, amikor a „Földrajzi Szíria” északi része (Szíria és Libanon) francia, a déli fele (Palesztina) pedig brit mandatárius igazgatás alá került.⁵ A korábban a török birodalomhoz tartozó területek közigazgatási struktúrájának kialakításánál a franciák az etnikai-vallási megoszlásból indultak ki. De ha a politikai érdek úgy diktálta, akkor ezt az elvet lazán értelmezték.⁶ Párizs a mai Szíria területén több állami képződményt hozott létre, az ezekből létrejövő föderáció 1924 decemberében Szíria Állam, majd a hat évvel később a Szíriai Köztársaság nevet vette fel.⁷ Noha a mandátum időszak legsúlyosabb konfliktusa az 1925-1927 közötti drúz felkelés volt, a franciák nagyban támaszkodtak a kisebbségekre, közülük is elsősorban a keresztényekre és az alavitákra.⁸ Ez utóbbiak számára a mandátum időszak valóságos történelmi váltás volt. A függetlenség előestéjéig élvezett autonómia, a katonai téren megnyíló felemelkedési lehetőség a későbbi politikai szerepüket részben megalapozta. Párizs a nacionalisták képviselőivel 1936-ban aláírt, az eredeti szándék szerint három évvel később életbe lépő egyezményben bizonyos katonai relációk kivételével függetlenséget adott az országnak. A francia nemzetgyűlés azonban az egyezményt nem ratifikálta, de az ekkor

⁵ A Népszövetség 1919 júniusában elfogadott egyezségokmánya a mandátumigazgatás alá kerülő területeket három csoportba osztotta. Az Arab-félszigettől északra, illetve északkeletre lévő török vilajetek, s kisebb közigazgatási egységek az „A” kategóriába kerültek, melyek egy mandatárius hatalom irányításával „rövidebb” idő alatt eljuthattak a függetlenséghez. A brit mandátum 1923 őszén már nem a teljes Palesztin régiót jelentette. A mandátum 1922. júliusi népszövetségi jóváhagyásakor a Jordán folyótól keletre lévő, az eredetileg a mandátum részét képező területek más státuszba kerültek.

⁶ Ezt mutatta Nagy-Libanon 1920-ban történő létrehozása, amikor a franciák a Libanoni-hegység zömében maronita populációjú, az ottomán időszakban autonómiát élvező övezetéhez a főképp muszlimok által lakott Beka-völgyet, Tripolit, s a Szidón körüli térségét hozzácsatolták. E területeken jött létre Bejrút fővárossal 1926-ban a francia mandátumigazgatás alatt álló Libanoni Köztársaság.

⁷ A franciák 1920 szeptemberében létrehozták a szunnita többségű Damaszkusz és Aleppó államokat, valamint az észak-nyugati régióban Latakia székhellyel az Alavita Államot. A következő év májusában pedig a Damaszkusztól délkeletre lévő, többnyire drúzok által lakott területen a Dzsabal Drúz Államot. A Törökországgal határos alexandrettei szandzsák 1921 októberében autonóm jogokat kapott. (A terület – melyre Ankara folyamatosan igényt tartott - státusza többször is változott. A szandzsák neve 1938 szeptemberében Hatay Köztársaság lett, s 1939-ben Törökországhoz csatolták.) *French Mandate of Syria and Lebanon*. <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/French-Mandate-of-Syria-and-Lebanon.pdf>, internetről letöltve: 2012. március 05.

⁸ A történelem során sok üldöztetésnek kitett, az imámita, vagyis a legnagyobb síita irányzatból származó nuszajri szektát a francia időszakban kezdték alavitáknak (alavi/Ali követője) nevezni. A muszlimok nagy része által eretneknek tekintett szekta a Próféta vejét Alit istenként tiszteli. Az iszlám öt alappilléret csak szimbolikusan fogadják el, doktrínájuk az iszlám, a gnoszticizmus, s a keresztény hit egyfajta keveréke.

elindult folyamatok az 1920-as évek decentralizált építményének maradványait lebontották.⁹ A mandátumkorszak befejezésére Libanon esetében 1943 novemberében, Szíria önállóságának francia részről történő elismerésére azonban csak feszültséggel terhes időszak után, a nagyhatalmak és az ENSZ fellépésére, 1946 áprilisában került sor.

A függetlenné válást követő első évtizedek politikai életét a demokratikusabb szerkezet kialakítására irányuló bátortalan kísérletek, autokratikus kormányzási ciklusok, s visszatérő instabilitás jellemezte. A mai politikai struktúra kialakítása az Arab Újjászületés (Baasz) Szocialista Pártjának 1963. márciusi hatalomátvétele után vette a kezdetét.¹⁰ A folyamat a következő évtized elejére egy túlsúlyos elnöki intézménnyel párosuló hegemonisztikus pártrendszert hozott létre. Szíria második világháború utáni politikai életét két évtizeden át a szunnita, majd a hatvanas években bekövetkező átalakulás eredményeként az alavita hatalmi elit dominálta. Ez utóbbiak felemelkedésében a vezető szunniták családok által lenézett katonai karrier, s a Baasz Párt révén elérhető politikai érvényesülési lehetőség egyaránt szerepet játszott. Ez a periódus a szerveződés történetében is vízvonal volt: a pártarab jelleg a gyakorlati politika síkján a nemzeti érdek mögé szorult. Az átalakulást jól jelezte a térség két legerősebb baaszista csoportosulásának, a szíriainak és az irakinak a tartós szembekerülése.

Az 1970-es évekkel kezdődő új korszak az Aszad klán uralmaként vonul majd be az ország modern kori történetébe. A hatalomátvétele után nem sokkal, 1971 márciusában elnökké választott korábbi hadügyminiszter, Háfez el-Aszad (1930-2000) közel 30 évig állt az ország élén. Az 1973-ban elfogadott alkotmány az elnöki terminust francia mintára 7 évben szabta meg, de az államfő újraválasztását nem korlátozta.¹¹ Az alaptörvény a Baasz Párt vezető szerepét is rögzítette. A köztársasági elnök irányítása alatt álló csoportosulás egyben a rendszert támogató politikai erőket tömörítő Nemzeti Haladó Front vezető ereje. A jelenlegi válság kirobbanása előtt mintegy két millió párttagot tömörítő szerveződés mellett, a politikai intézménystruktúrában sajátos helyet foglal el a 250 tagú, egykamarás, négy évre választott

⁹ Az 1936-os egyezmény előírta az alavita és drúz entitás különleges státusszal történő integrálását a Szíriai Köztársaságba. De az alkotmányt 1939-ben felfüggesztették, így e területek is visszakapták a régi státusukat. Ismételt integrálásukra 1944 júniusában, a szíriai egységről szóló proklamáció után került sor.

¹⁰ A második világháború alatt Szíriában létrejött Baasz Párt (jelenlegi nevét az Arab Szocialista Párttal történő 1954 februári egyesítés után vette fel) az arabok egyesítését tartotta a fő feladatának. A Michel Aflak (1910-1989) és Szalah Bitar (1912-1980) által szekuláris alapon létrehozott szerveződés 1947 áprilisában elfogadott alapokmánya hangsúlyozta, hogy az arabok egy nemzetet alkotnak, amelynek joga van egy államban élnie. A közösség tagjai közötti különbségeket jelentéktelennek tekintette. A baaszizmus tényleges kisugárzása főként a Termékeny Félhold államaira, vagyis Szíriára, Irakra, Libanonra és Jordániára korlátozódott. Gazdik Gyula: *A Közel-és Közép-Kelet a második világháború után*. Korona Könyvkiadó, 1997. 333. o.

¹¹ *Syria - Constitution*, http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf internetről letöltve: 2012. április 04.

parlament. A felhatalmazásai között a legfontosabb a költségvetés és a fejlesztési tervek jóváhagyása, valamint a köztársasági elnök jelölése.

Aszad hatalmi piramisában a hadsereg, a titkosszolgálatok vezető posztjainak döntő része az alaviták kezében volt. A korábbi elnök a hatalmi bázisát megpróbálta kitágítani, az ezt szolgáló lépések a többi kisebbség, közülük is főként a keresztények, a síita drúzok és iszmáiliták, valamint a szunnita cserkeszek számára nyújtottak nagyobb érvényesülési lehetőséget. A szunnita arabok közül a tekintélyes damaszkuszi, aleppói kereskedőcsaládok, Baasz párti politikai-katonai tényezők támogatásának biztosítására törekedett, akik közül többen magas beosztásokba kerültek. Ugyanakkor a lakosság többségét alkotó szunnita kisemberek életkörülményei az időközben bevezetett óvatos reformok ellenére érezhetően nem javultak. Ez a többségi társadalom részéről erősítette a rendszerrel szembeni antipátiát.

A legnagyobb belső kihívást az Muszlim Testvérek szíriai ágának 1979-ben kezdődő nyílt fellépése jelentette. Az általuk eretnek tekintett alavita kisebbség, s a szekuláris nacionalizmus talaján álló Baasz Párt uralma elleni mozgósítás visszhangját az iráni iszlám forradalom győzelme, valamint a Damaszkusz legfőbb külső támogatójának, a Szovjetunióknak az afganisztáni agressziója nagyban felerősítette. A kormánynak a felkelésen 1982 februárjában csak drasztikus fellépéssel sikerült úrrá lennie. Ez ekkor már a teheráni rendszer egyetértésével is találkozott, melynek Szíria az időközben kirobbant iraki-iráni háború idején a legfőbb térségbeli szövetségesevé vált.

A Damaszkusz-Teherán tengely erősítésére Aszadnak nem utolsó sorban a közel-keleti konfliktus miatt volt szüksége, melynek során Szíriát a legnagyobb veszteség 1967-ben, a stratégiailag fontos Golán-fennsík nagy részének elvesztésével érte. A libanoni hatalmi status quo érdekeit sértő átalakulását megakadályozandó az itteni polgárháború kirobbanása után nem sokkal a szíriai hadsereg az Egyesült Államok és Izrael hallgatóságos jóváhagyásával 1976 júniusában bevonult az országba. A Libanonban 1982-ben lezajló ötödik arab-izraeli háború után a szíriai-iráni közreműködéssel létrehozott síita Hezbollah a damaszkuszi politika számára is fontos nyomásgyakorló eszközzé vált. Szíria a poszthidegháborús korszak új realitásaihoz alkalmazkodva részese lett a közel-keleti rendezési tárgyalásoknak, azonban annak ellenére, hogy a megállapodás Izraellel többször is karnyújtásnyira látszott, végül nem született meg. A konfliktus és ennek nemzetközi kihatásai kihatottak a belső folyamatokra, ahol Háfez el-Aszad 2000 júniusában bekövetkező halálával új szakasz kezdődött.

A „trónörökös” évtizede, a jelenlegi válság közvetlen előzményei

A Londonban orvosi tanulmányokat folytató Bassár el-Aszadot 1994-ben váratlanul érte, hogy a balesetben elhunyt testvére Basíl helyett, apja őt szemelte ki az utódjául. A stafétabot átvételekor mindössze 34 éves politikus apja helyét az elnöki székben csak alkotmánymódosítással tudta elfoglalni. A fejleményeket kommentálva néhány elemző ironikusan „monarchikus köztársaság” megszületéséről beszélt. A fiatal elnök megnyilatkozásaiban a változások iránti nyitottságát hangsúlyozta, fő feladatának azt tartotta, hogy országát átvigye a 21. századba, az „információs technológia korszakába”. A „damaszkuszi tavasz” azonban rövid ideig tartott, még kisebb politikai reformok bevezetésére sem került sor. Ebben szerepet játszott, hogy szeptember 11. után a „gonosz tengelye” államainak szövetségesei közé sorolt Szíria is fokozott külső nyomás alá került. A terrorizmus elleni háború megindítása, s ennek során különösképp a szomszédos Irak amerikai megszállása új helyzetet teremtett. Ezt az elnök elképzeléseit kezdettől fogva fenntartásokkal kezelő befolyásos családtagok, bizalmi emberek felhasználták a tervezett politikai változások leállítására. Szíria elszigeteltségét még inkább növelte Rafík al-Haríri volt libanoni miniszterelnök 2005. februári meggyilkolása, melynek kapcsán a gyanú árnyéka rávetült Szíriára. Az ENSZ vizsgálóbizottságot állított fel, Aszad pedig eleget téve az ENSZ BT még 2004 októberében született 1559-es határozatának, 2005 áprilisában elrendelte Libanon katonai kiűrését. A következő év nyarán kirobbant második libanoni háború, ezúttal a Hezbollah és Izrael között, tovább éllezte a feszültséget.

Gazdasági téren hivatalosan „a szocialista piacgazdaság” megteremtése került előtérbe. Több lépés történt a magánberuházások, köztük magánbankok létrehozásának megkönnyítésére, s kezdetét vette az állami szubvenciók leépítése. A reál GDP növekedés átlaga 2005-2011 között közel öt százalékos volt, az elért növekedés azonban elégtelen volt a strukturális problémák orvoslásához. A globális pénzügyi válság beköszöntével a mutatók itt is visszaestek.¹² A népességszaporulat a korábbi 2,5-ről – főleg a jelentős számú iraki menekült miatt - 2005 - 2010 között 3,3 százalékra növekedett. Évente kb. 250 ezer fő lépett be a munkaerőpiacra, akiknek se az állami, se pedig a magánszektor nem tudott elegendő munkahelyet biztosítani. A hivatalosan 10 százalék körüli munkanélküliségi mutatót is hozzászámítva évente 400 ezer munkahelyet kellett volna teremteni ahhoz, hogy a

¹² A növekedés a mélypontot 2009-ben érte el, ekkor mindössze 3 százalékos volt, majd az ezt követő két év során lassú emelkedés volt, de nem érte el a válság előtti szintet. Bassam Haddad: “The Political Economy of Syria:

munkanélküliek aránya tovább ne növekedjen. Súlyos problémaként jelentkezett, hogy a munkanélküliek több mint 30 százaléka fiatal volt.

Az alapvető fogyasztási cikkek szubvencióinak fokozatos csökkentése, illetve az üzemanyagok esetében a támogatások 2008 elején történő eltörlése, az árak alakulásában természetesen azonnal jelentkezett. Különösen kiugró volt az élelmiszerárak emelkedése, melyhez úgyszintén jelentősen hozzájárult a mezőgazdasági termelésnek az évek óta tartó súlyos szárazság nyomán történő visszaesése, s az élelmiszerárak világszerte tapasztalható növekedése. A szárazság következtében különösen az ország keleti, déli területeinek falvaiból jelentős tömeg áramlott a városokba, melyek nem voltak felkészülve a fogadásukra.¹³ Ezek a változások nagyban növelték az egyes társadalmi csoportok közötti jövedelemszakadékot. E téren a különbségek az elmúlt évtizedben az arab világban leginkább Szíria és Jemen esetében növekedtek.¹⁴ Szíriában 2007-ben a 22 milliós populáció 12 százaléka élt mélyszegénységben, azóta a helyzet még inkább súlyosbodott.¹⁵

A damaszkuszi vezetés az óvatos nyitással a „kínai modellt” próbálta követni, azaz a gazdasági-pénzügyi téren bekövetkező változásokat nem kapcsolta össze a politikai szféra reformjával. A gazdaság dinamizálásának lehetőségei azonban sok vonatkozásban nagyon eltérők voltak. Ráadásul nagyon korán kiderült, hogy az „arab tavasz” tiltakozó hulláma a térségbeli társadalmak alrendszeri közül elsősorban a politikainak az átalakítását célozza. A szíriai vezetés feltételezhetően tisztában volt a folyamatban rejlő potenciális veszélyekkel, de a hazai és nemzetközi nyilvánosság előtt igyekeztek olyan benyomást kelteni, hogy a vihar keltette hullámok az országot el fogják kerülni. Aszad elnök a Wall Street Journalben 2011. január 31-én megjelent terjedelmesebb interjújában rámutatott arra, hogy noha a világ, különösen az elmúlt évtizedben nagyot változott, a térségben a hosszabb ideje tartó stagnálás tovább folytatódott. Változást csak az Irakban, Afganisztánban, Palesztinában lezajló fejlemények, vagyis az Egyesült Államok által indított háborúk, illetve a második intifáda jelentettek.

Realities and Challenges”. *Middle East Policy*, 2012. <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/political-economy-syria?print> internetről letöltve: 2012. április 24.

¹³ Lahcen Achy: “Syria: Economic Hardship Feeds Social Unrest”. *Los Angeles Times*, 2011. március 31. <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=43355&lang=en> internetről letöltve: 2011. december 1.; Paul Rivlin: “Behind the Tensions in Syria: The Socio-Economic Dimension”. *Telaviv Notes*, Vol. 5 No. 6. 2011. március 29. http://www.dayan.org/sites/default/files/TA_Notes_RIVLIN_Syria_MAR30_11%5B1%5D.pdf internetről letöltve: 2011. december 7.

¹⁴ Roueida Mabardi: “Syria's economic reforms see wealth gap widen”. *The Daily Star (AFP)*, 2010. április 28. <http://www.dailystar.com.lb/Business/Middle-East/Apr/28/Syrias-economic-reforms-see-wealth-gap-widen.ashx#axzz1s8ZMUuji> internetről letöltve: 2011. december 1.

¹⁵ Paul Rivlin: i. m.

Aszad Szíriát igyekezett elhatárolni a Tunéziában és Egyiptomban végbemenő folyamatoktól. Kijelentette, hogy dacára annak, hogy Szíriának a legtöbb arab országnál nehezebb körülményekkel kell szembesülnie, s az alapvető igények biztosításában is fennakadások vannak, Szíria stabil. Az hogy az emberek a helyzetre nem felkeléssel reagálnak leginkább annak tulajdonítható, hogy tekintettel vannak az állampolgárok meggyőződésére és érdekeire. Emlékeztetett arra, hogy a jelenlegi új korszak az iráni iszlám forradalommal kezdődött, s aláhúzta, hogy Irán része a közel-keleti régióknak.¹⁶ Ezzel a két ország stratégiai szövetségének jelentőségét akarta hangsúlyozni. Az elnök ezekben a hetekben többször is országa stabil voltáról akarta meggyőzni a médiát, a valóság azonban ezt a képet rövidesen beárnyékolta.

A megmozdulások jellegzetességei, a hatalom reagálása

A tiltakozási hullám 2011. március 15-én Szíriát is elérte, a „méltóság napján” nem pusztán Damaszkuszban, hanem Deraa-ban, Homszban, és a keleti ország részben is megmozdulások voltak. A túlnyomórészt szunnita tüntetők a politikai foglyok szabadon bocsátását, az állampolgári szabadságjogok biztosítását követelték. A biztonsági erők fegyverhasználatáról először március 18-i Deraa-i összetűzés nyomán érkezett jelentés. A nem kis mértékben a hatóságok otromba fellépése miatt eszkalálódó megmozdulásokon az „Isten, Szíria, Szabadság” jelszavak mellett az Aszad család korrupciója elleni tiltakozás is nagy hangsúlyt kapott. Ez utóbbi annyit is jelentett, hogy az elnök és szűkebb környezete morálisan is alkalmatlan a közösség vezetésére. A megmozdulások első heteiben a legsúlyosabb összetűzések Deraa városában és környékén voltak, majd ezt követően a hírügynökségi jelentésekben ismét többször bukkant fel a főváros és környéke. Továbbá a főképp szunniták által lakott városok, így Homsz, Hama, Aleppó, Idlib, Baniasz, a török határ mentén fekvő Dzsiszr al-Sugúr nevei. De összetűzésekről érkezett jelentés a vegyes populációjú, az alaviták, keresztények és szunniták által lakott Latakiából, a zömében kurd lakosságú Hasakából, s több más helyiségből. Ekkor már a rezsim távozása, a Baasz Párt hatalmi monopóliumának eltörlése, a demokratikus rendszer megteremtése állt a tüntetők követeléseinek homlokterében.

¹⁶ “Interview With Syrian President Bashar al-Assad”. *Middle East News*, 2011. január 31. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703833204576114712441122894.html> internetről letöltve: 2011. március 22.

A kiterjedt megmozdulásokat Aszad a biztonsági erőkre, a törzséből, az azzal szorosan együttműködő klánokból verbuvált félkatonai szerveződésre, a sabbíha milíciára, és a testvére irányítása alatt működő, alavitákból álló különleges rendeltetésű 4. hadosztályra támaszkodva próbálta megfékezni.¹⁷ Miután ez elégtelennek bizonyult egyre nagyobb mértékben vetette be a hadsereget. Ennek megvolt az a kockázata, hogy a besorozott szunnita állományból sokan átállnak a felkelőkhöz. De jelentős méretű dezertálásra nem került sor, a hadsereg intaktságát sikerült megőrizni. Az elnök helyzetét erősítette, hogy az államapparátus működésének folyamatosságát az összetűzések által leginkább érintett helyiségek kivételével fenn tudták tartani. Fontos tényező volt, hogy a damaszkuszi, aleppói szunnita gazdasági-kereskedelmi elit meghatározó csoportjai nem hátráltak ki Aszad mögül. A kormány addigi gazdaságpolitikájának fő haszonélvezőiként a váltást túlságosan is kockázatosnak tartották. Az arab országokban, közülük is elsősorban az Egyiptomban kibontakozó folyamatok számukra nem jelentettek biztató perspektívát.

Aszad az országban zajló események értékelésével először a parlament ülésén 2011. március 30-án elmondott beszédében foglalkozott. Az események okai kapcsán utalt a régióban zajló átalakulási folyamatra, melynek a kihatásai úgymond az arab országokon is túlmutatnak. A tények hatására január végi interjújával ellentétben kénytelen volt elismerni, hogy Szíria sincs elszigetelve attól, ami az arab világban történik, de figyelmeztetett a körülményekben mutatkozó eltérések figyelembe vételének a fontosságára. A szíriai fejlemények fő okát a külső és belső összeesküvésben látta, melynek célja Szíria meggyengítése, s dezintegrálása. Ehhez hozzátette, hogy országa az izraeli tervek megvalósulásának utolsó akadályá. Az elnök aláhúzta, hogy Szíria számára az egyik kiemelt prioritás a stabilitás, a másik pedig az életkörülmények javítása.¹⁸ Aszad a beszédében feltűnően gyakran használta az „arab” jelzőt, ami nem pusztán az arab nacionalizmushoz való kötődést, hanem a szunnita iszlamistákkal szembeni választóvonalat is jelentette. Mindez az ország stratégiai kapcsolatainak prizmáján persze számos kérdőjelet támasztott. Aszad kerülte a politikai önkritikát, talán azért is mivel

¹⁷ Ellenzéki források szerint a tüntetők elleni fellépésben Aszad tevőleges támogatást kapott Muktada al-Szadr iraki síita imámtól, az iráni iszlám gárdától, a libanoni síita szervezetek, a Hezbollah és az Amal Szíriába küldött embereitől. Sawsan Abu-Husain: „Syrian regime importing foreign fighters- FSA”. *Asharq Alawsat*, 2011. november 28. <http://www.asharq-e.com/news.asp?section=1&id=27471> internetről letöltve: 2012. január 21. A másik oldalon pedig jelentések érkeztek arról, hogy tárgyalások folynak líbiai „önkéntesek” átdobásáról Szíriába, illetve hogy az al-Kaida Irakban tevékenykedő terroristáinak egy része Szíriába ment. Az arab államok közül különösen Katar szorgalmazta arab erőknek az országba küldését.

¹⁸ *Speech by President Bashar al-Assad to the Syrian parliament on 30 March 2011 in response to a wave of protests around the country*. 2011. március 30. http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110330.htm internetről letöltve: 2012. január 28.

úgy gondolta, hogy az elégedetlenségi hullám visszaszorítását szolgáló tervezett reformok majd „magukért beszélnek”.

Beszédében az elnök is utalt arra, hogy a 2012. március 29-én lemondott kabinet helyébe újat nevez ki. Az Adel Safar volt mezőgazdasági miniszter vezette új kormány megalakulására április 16-án került sor. A kabinet eskütétele után mondott beszédében Aszad alapvetőnek tartotta az intézmények és az állampolgárok közötti szakadék szűkítését, a reformok ügyének előre vitelét. A néhány nappal korábban megszületett törvények végrehajtása mellett kormány kiemelt feladatának tartotta a szükségállapot feloldásáról, s a pártok alakításáról szóló törvények előkészítését.¹⁹ Az elnöki kezdeményezésre néhány nappal korábban megszületett rendeletek közé tartozott április 6-án az ország egyetlen kaszinójának bezárása, s annak a 2010. júliusi rendelkezésnek az érvénytelenítése, mely megtiltotta, hogy az állami oktatási intézményekben dolgozók nikábot viseljenek. Az egy nappal később napvilágot látott újabb elnöki rendelet teljes állampolgári jogot biztosított azoknak a kurd lakosoknak, illetve leszármazottaiknak, akiket ettől az 1960-as évek elején megfosztottak.²⁰ Április 21-én rendelet jelent meg az 1963 óta hatályban lévő szükségállapot, valamint a politikai foglyok ügyében döntő állambiztonsági bíróságok eltörléséről. De ezzel egyidejűleg egy másik rendelkezés a békés tüntetést hatósági engedélyhez kötötte. Aszad június 19-én, a damaszkuszi egyetemen elmondott beszédében elítélte a biztonsági szervek ellen elkövetett atrocitásokat, s figyelmeztetett arra, hogy stabilitás nélkül nincs fejlődés, s reform. Ugyanakkor fontosnak tartotta a nemzeti dialógus elmélyítését olyan fontos kérdésekről, mint a párt és választási, illetve az önkormányzati törvény, valamint alkotmányjogi változások jellege.²¹ A reformlépések sorában fontos volt augusztus 4-én a pártok alapításáról szóló elnöki dekrétum. A pártokról szóló rendelet a Baasz Párt dominálta addigi pártstruktúra mellett új szerveződések megjelenését, s ezáltal elvileg egy új szerkezet kialakulását tette lehetővé.²² De egyelőre

¹⁹ *Speech by President Bashar al-Assad to ministers after the swearing-in of Syria's new government.* 2011. április 16. http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110416.htm internetről letöltve: 2012. január 28.

²⁰ Az Egyiptommal 1958 óta tartó unió felbomlását követő 1961-es ideiglenes alkotmány az ország elnevezését Szíriai Arab Köztársaságra változtatta. A negatív következmények közé tartozott, hogy az 1962 októberében az ország észak-keleti részén, Hasaka tartományban tartott népszámlálás eredményeként 120 ezer kurdot megfosztottak az állampolgárságától. A hivatalos indoklás az volt, hogy az érintettek illegálisan vándoroltak be Törökországból és Irakból, s ezzel veszélyeztetik az ország arab karakterét. A valós ok az volt, hogy nem akarták, hogy az itteni kurd populáció érdemlegesen részt vegyen az ország sorsának alakításában. „The Kurdish policy of the Syrian government and the development of the Kurdish movement since 1920”. *KurdWatch*, 2009. http://www.kurdwatch.org/pdf/kurdwatch_einfuehrung_en.pdf, internetről letöltve: 2012. április 11.

²¹ *President Bashar Al-Assad Speech at Damascus University on the current situation in Syria*, 2011. június 20. http://www.presidentassad.net/SPEECHES/Al_Assad_Speeches_2011/Bashar_Al_Assad_2011_Damascus_University_Speech.htm internetről letöltve: 2012. április 9.

²² Egy párt létrehozásának feltételei között szerepelt a fennálló alkotmányos keretek, a demokratikus alapértékek elfogadása. Ugyanakkor vallási-felekezeti, törzsi, területi, szakmai alapon, vagy etnikai, faji, nemi megkülönböztetésre építve nem lehetett pártot alapítani. Egy párt nem kaphatott külföldről támogatást, és nem

homályban volt hagyva, hogy egy esetleges új felállásban az addigi domináns csoportosulásnak mi is lesz a szerepe.

A vallási-etnikai kisebbségek reakciója az eseményekre

A gyors egymásutánban hozott rendelkezések, noha önmagukban jelentősek voltak, de jó néhány éves késéssel születtek. Az adott helyzetben a rendszer és az ellenzék között zajló egyre kíméletlenebb harc nem sok teret hagyott a reformpolitikához szükséges együttműködéshez. A hatalom a válságnak a kisebbségekre gyakorolt kihatásait is igyekezett a helyzetének megerősítésére felhasználni. A hozzávetőleg 23 milliós ország etnikai-vallási térképe eléggé tarka. A lakosság túlnyomó többsége arab (90,3%), a kurdok, örmények, s más etnikumok nem egészen 10 százalékot tesznek ki. A felekezeti megoszlást tekintve a kép még összetettebb: a szunnita mohamedánok 74%, a síita irányzathoz tartozó alaviták és drúzok 15 (12+3), egyéb szekták 1, a keresztények pedig kb. 10 százalékot képviselnek.²³ Összességében az etnikai-vallási kisebbségek lakosságon belüli aránya jelentős, közel 40 százalék.

A válságra a kisebbségek eltérő módon reagáltak, persze számos példa volt arra, hogy tagjaik a tiltakozó megmozdulásokba a közösségük állásfoglalásától függetlenül kapcsolódtak be. Az alaviták mellett a hatalomnak a fő támogatói a keresztény közösségek, akiknek a veszélyérzete a válság időszakában nagyban növekedett. A másfél millió szíriai mellett kb. fél millió Irakból menekült keresztény is tartózkodik az országban. A keresztény közösség támogatja a reformokat, ugyanakkor tartanak attól, hogy az iszlamisták fajsúlyos közreműködésével felálló új kormány alatt a „vallásszabadság közel-keleti oázisa” a kárukra nagyban átalakulna.²⁴ Az ellenállás fő gócpontjai közé tartozó városokban és környékükön tapasztalható megnyilvánulások folyamatosan erősítik ezt a félelmet. Komoly figyelmeztető volt a Damaszkusz keresztény negyedében 2002 márciusában végrehajtott merénylet. Sok keresztény arról beszél, hogy Aszad apja annak idején vaskézzel kormányzott, de biztosította a keresztények vallásszabadságát. Hozzáteszik azt is, hogy hasonló volt a helyzet Irakban Szaddám Husszein időszakában. Mindkét országban a baaszista szerveződések létrehozásában

lehetett valamilyen külföldi párt, vagy mozgalom szíriai ága. President al-Assad Issues Legislative Decree on Parties law, 2011. augusztus 4. <http://www.sana.sy/eng/361/2011/08/04/362192.htm> internetről letöltve: 2012. április 18.

²³ CIA World Factbook: Syria (last updated on April 12, 2012) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> internetről letöltve: 2012. április 14.

²⁴ Beszámolók szerint szunnita arabok azzal fenyegették a Homsz körzetében lakó keresztényeket, hogy készüljenek, mivel legközelebb rájuk is sor kerül. A főváros egyes kerületeiben gyakorta lehetett hallani: „alavitákat a sírba, a keresztényeket Bejrútba”. Syria's Christians Back Assad. *Christianity Today*, 2012. július 7. <http://www.christianitytoday.com/ct/2011/july/syria-christians-assad.html> internetről letöltve: 2012. július 14.

a keresztények jelentős szerepet vállaltak. A szíriai keresztény közösség hozzáállásától eltérő az Egyesült Államokban 2011 végén „Szíriai Keresztények a Demokráciáért” néven létrehozott szerveződés platformja. Ez hangsúlyozta, hogy a rendszer önkényének a keresztények is szenvedőalanyai voltak. Épp ezért támogatják a forradalmat, céljuk nem pusztán az Aszad rendszer megdöntése, hanem az ország felemelkedésének előmozdítása.²⁵

A keresztényektől eltérően a kurdok jelentős része, az időközben létrehozott Kurd Nemzeti Tanács koordinálásával az ellenzékhez csatlakozott. Ezt a lépést a sérelmeik, s az Ankarával jó kapcsolatokat ápoló iraki kurd vezetők részéről kifejtett nyomás motiválták. A Szíria lakosságának 8 százalékát kitevő kurd népesség egy jelentős részét annak idején az ország különböző területére telepítették szét.²⁶ Aszad áprilisi rendelete a kurd populációból kb. 150 ezer főt érintett, de a rendelkezés gyakorlati végrehajtása terén eleddig vajmi kevés történt.²⁷ A szíriai kurdok számára szintén fontos lenne a reformfolyamat folytatódása, ugyanakkor számukra igazából se a baaszizmus további dominanciája, se pedig a Muszlim Testvérek által dominált ellenzék hatalomra kerülése nem egy megnyugtató alternatíva. Ráadásul ez utóbbiak szoros kapcsolatban vannak az iszlamista gyökerű török kormánypárttal, melytől egyáltalán nem várható komolyabb kezdeményezés a szíriai kurdok helyzetének javítására.

A kurdokkal szemben a drúz közösség tagjai megnyilatkozásaikban támogatásukról biztosították Aszadot. Sokan azonban nem zárták ki, hogy ez egy óvatos magatartás a közösség vezetői részéről, akik úgy látták, hogy a hatalmi küzdelem még koránt sem dőlt el. A külföldön különösképp Libanonban élő drúz vezetők részéről ellentétes impulzusok érkeznek. Az itteni közösség vezetője Valid Dzsumblatt például a hatalommal szembeni mielőbbi fellépésre biztatta a Szíriában élő drúzokat.²⁸

²⁵ *Syrian Christians for Democracy. Our Mission*, 2011. december 20. <http://syrian-christian.org/about/our-vision-%D8%A3%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81%D9%86%D8%A7/> internetről letöltve: 2012. április 17.

²⁶ A baaszisták hatalomátvétele után került sor arra, hogy a Törökországgal és Irakkal határos területekről 140 ezer kurdot széttelepítettek az ország belső területeire, s helyükre arab családokat kezdtek betelepíteni. Bassár el-Aszad elnöki működésétől a kurdok eleinte sokat vártak, de a 2004-es megmozdulás kemény elfojtása az illúziókat szertefoszlatta.

²⁷ Carsten Wieland: „Asad's Lost Chances”. *MERIP*, 2011. április 13. <http://www.merip.org/mero/mero041311> internetről letöltve: 2012. április 10.

²⁸ Dzsumblatt állásfoglalását személyes okok is motiválják. 2012. márciusi nyilatkozatában célzott arra, hogy Damaszkusznak köze lehetett Szíria libanoni katonai beavatkozását ellenző apja, Kamal Dzsumblatt 1977. márciusi meggyilkolásához. Sejtelmesen azt is hozzátette, hogy nem véletlen, hogy a szíriai forradalom kezdete március 15., apja meggyilkolásának a napja pedig március 16. volt. „Jumblat Warns Syria's Druze of Getting Embroiled in Sectarian Strife”. *Naharnet New*, 2012. március 12. <http://www.naharnet.com/stories/en/33089> internetről letöltve: 2012. április 8.

Az ellenzéki erők szerveződése

Az ellenzéki csoportok tevékenységének koordinálása terén jelentős fordulat volt a Szíriai Nemzeti Tanács (Syrian National Council - SNC) 2011. október 2-án Isztambulban történt megalakítása.²⁹ A testület november 20-án közzétett politikai programja az elsődleges célnak a fennálló hatalom békés úton történő megdöntését tartotta. Ezt a polgári engedetlenség fokozásával, a rendszerre gyakorolt külső nyomás révén akarta elérni. Fontosnak tartotta a civilek védelmét szolgáló nemzetközi fellépés erősítését. A program bejelentette, hogy a fennálló hatalom megdöntése utáni átmeneti időszakban az irányítást az SNC fogja ellátni. A feladatai között szerepel majd egy ideiglenes kormány felállítása, melynek kiemelt prioritása lesz az egy éven belül megtartandó alkotmányozó nemzetgyűlési választások előkészítése. Az új alkotmányt népszavazás fogja jóváhagyni, ezt követően hat hónapon belül sor kerül a parlamenti választások megtartására. Az Szíriai Nemzeti Tanács feladata ebben az átmeneti időszakban az állami, ezen belül is elsősorban a katonai intézmények „megőrzése” lesz. Független bizottságot fognak felállítani az előző rendszer bűneinek feltárására. A program aláhúzta, hogy az új Szíria demokratikus, pluralista, civil állam lesz, mely az állampolgári egyenlőségére, a hatalmi ágak szétválasztására, jogállamiságra, a békés hatalomváltásra, s a kisebbségi jogok tiszteletben tartására épül. Az új rendszer kiemelten kezeli majd a szegénység elleni küzdelmet, az elmaradott területek fejlesztését, az írástudatlanság felszámolását. Az új alkotmány garantálni fogja a kurdok, az asszírok, valamint a nők jogait. A program úgyszintén fontos feladatnak tartotta a szuverenitás visszaállítását Golán-fennsíkon, a palesztin nép törvényes jogainak támogatását.³⁰ Az SNC jellegét tekintve hasonlított a líbiai Ideiglenes Átmeneti Nemzeti Tanácshoz. Feltűnő volt, hogy a program kisebbségi jogok garantálásánál nem említette a síitákat.

Az Szíriai Nemzeti Tanács egy eléggé heterogén összetételű ernyő szervezetként jött létre, a tömörüléshez csatlakozó szerveződések között voltak a Damaszkuszi Deklaráció a Demokratikus Változásért, a Nemzeti Blokk, a Muszlim Testvérek, a Szíriai Forradalom Általános Bizottsága (Syrian Revolution General Commission - SRGC), a Helyi Koordinációs Bizottságok (Local Coordination Committees - LCC), a kurd és asszír csoportosulások,

²⁹ Az ellenzéki erők összefogására már korábban is történtek kísérletek. Ilyen próbálkozás volt a Szíriai Nemzeti Koalíció a Változásért 2011 júniusában, illetve két hónappal később a Szíriai Átmeneti Nemzeti Tanács megalakítása. Ennek vezetőjévé szeptember 2-án a Párizsban élő, a Sorbonne-on szociológiát tanító neves szíriai ellenzéki személyiséget, Burhan Ghaliount választották. Ennek a testületnek lett az SNC az utódszervezete.

³⁰ *Political Programme for the Syrian National Council*. 2011. November 20. <http://www.syriancouncil.org/en/press-releases/item/47-political-programme-for-the-syrian-national-council.html> internetről letöltve: 2012.április16.

valamint független politikai tényezők képviselői.³¹ Az SNC szervezeti hierarchiájában első helyen a Közgyűlés állt, melynek kezdetben 270, 2012 márciusában már 310 tagja volt. A szervezet operatív ügyeit egy 21, majd 32 főből álló Általános Titkárság, s egy nyolc, majd 10 tagú Végrehajtó Bizottság koordinálta. E szűkebb testület elnöke Burhan Ghalioun lett. A vezetői megbízatást három havonként meg kellett újítani, pozícióját Ghalioun a tárgyalat időszak végéig meg tudta őrizni.

A Wall Street Journal 2011 decemberében terjedelmesebb interjújt közölt az SNC elnökével. Ebben Ghalioun kifejtette, hogy a civilek védelme érdekében fontosnak tartaná humanitárius folyosó kialakítását, vagy repüléstilalmi zóna létrehozását. Szerinte amennyiben Moszkva megfelelő garanciákat kap arra nézve, hogy a tervezett lépések nem vezetnek katonai intervencióhoz, akkor az ENSZ-ben sem kell orosz vétóra számítani. Megemlítette, hogy orosz fél előtt is világossá tette, hogy amennyiben a „háttérbe szorítás” veszélyétől tartanak, akkor az SNC is fontosnak tartja majd, hogy Moszkva a humanitárius intervencióval kapcsolatos összes döntésbe be legyen vonva. Az orosz képviselőket arra is figyelmeztette, hogy egy NATO beavatkozást csakis a rezsimet elítélő ENSZ határozatban való közreműködéssel lehet megakadályozni. Ghalioun kijelentette, hogy a damaszkuszi kormánnyal csak a hatalom átadásról hajlandók tárgyalni, s igyekezett eloszlatni a Muszlim Testvérek meghatározó szerepével kapcsolatos félelmeket. Szerinte a Muszlim Testvérek a török modell követésében érdekeltek, egyúttal felhívta a figyelmet Tunézia példájára, ahol a többséget megszerző iszlamisták fontosnak tartották egy koalíciós kormány létrehozását. Ghalioun nem hagyott kétséget afelől, hogy az Iránnal való különleges kapcsolatokat át fogják értékelni, s az arab világhoz, s ezen belül is az öböl menti államokhoz való kötődést fogják erősíteni. Reményét fejezte ki, hogy lehetséges lesz a Golán-fennsík tárgyalásos úton való visszaszerzése. A szíriai kisebbségekkel kapcsolatban utalt arra, hogy az alaviták jelenlétét a katonai-biztonsági apparátusban át fogják értékelni, s számukra elsősorban a gazdasági szféra kínál majd lehetőségeket.

³¹ Damaszkuszi Deklaráció a Demokratikus Változásért tömörülést olyan ellenzéki személyiségek hozták létre, akik 2005 októberében aláírták az ország demokratizálását sürgető Damaszkuszi Nyilatkozatot. A Nemzeti Blokk olyan szekuláris politikai tényezőkből, s támogatóikból állt, akik az 1963-as baaszista hatalomátvétel óta szemben álltak a rezsimmel. A Muszlim Testvérek szíriai ága még 1937-ben jött létre. A baaszisták a szerveződést 1963 után betiltották, az 1982-es fegyveres felkelés drasztikus leverése után soraikból sokan emigrációba kényszerültek. Az Szíriai Forradalom Általános Bizottsága (SRGC) és az LCC 2011 márciusa után létrejött grassroots szervezetek. Utóbbi volt az országon belüli megmozdulások, a helyi bizottságok tevékenységének egyik fő koordinálója. A kurd blokkot három szerveződés alkotta, az asszír képviselők a Szíriai Keresztények a Demokráciáért elnevezésű csoportot képviselték. „Guide to the Syrian opposition.” *BBC*, 2012. március 1. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15798218> internetről letöltve: 2012. április 22.

A nemzeti tanács vezetője ugyanakkor kiemelte a keresztényeknek az ország politikai életének megteremtésében szerzett érdemeit. Az iszlám jog törvénykezésben játszott szerepének meghatározását a megválasztandó parlament állásfoglalásától tette függővé.³² Ghalioun külpolitikai eszmefuttatásában különösen a civilek védelmének lehetőségeit, Moszkva várható reagálását tekintve voltak végiggondolatlan elemek. Mindenesetre elég világossá tette, hogy politikai váltás esetén Szíria az Irán-ellenes tömb fontos részévé válik. A belső átalakulásnak a programban vázolt irányait talán a tömörülés heterogén volta miatt nem nagyon részletezte.

Az SNC ugyan a platformjában békés átalakulást hirdetett, de ennek lehetősége már a program nyilvánosságra kerülésekor irreális volt. Ghalioun 2012 márciusában tartott párizsi sajtókonferenciáján maga is elismerte, hogy noha a felkelés békés szándékkal indult, de a realitások időközben megváltoztak. Közölte, hogy katonai irodát állítottak fel a kormány ellen harcoló fegyveres csoportok tevékenységének a koordinálására. Azt is egyértelművé tette, hogy a felkelők külföldről történő fegyverellátása csakis az SNC közbeiktatásával történhet. Az iroda többek között a Szabad Szíriai Hadsereg (Free Syrian Army - FSA) tagjaiból fog állni.

A Ghalioun által említett FSA a hadseregből dezertált szunnitákból 2011 augusztusában Törökországban jött létre. A korábban a légierőnél szolgáló Rijád el-Aszaad ezredes vezette FSA fokozott aktivizálódása novembertől volt tapasztalható. A fő operatív területek a török határtól nem messze lévő Idlib tartomány, Hama és Homsz városok környéke, valamint a főváros külső kerületei voltak. Az első jelentősebb sikert Damaszkusz külvárosában a légierő hírszerzési komplexuma ellen november 16-án végrehajtott támadással érték el. Néhány nappal később a légierő tíz pilótáját likvidálták. A legnagyobb eredményt 2012 januárjában Zabadani városának meglepetésszerű, rövid ideig tartó elfoglalásával érték el. Az FSA fegyverarszénálja ugyan korszerűbb eszközökkel jelentősen bővült, de továbbra sem volt olyan helyzetben, hogy a hadsereggel egy kiterjedtebb ütközetet vállaljon.³³ A vártnál kevesebb dezertáló arra készítette Aszaad ezredet, hogy a korábbi szándékaitól eltérően fegyvert fogó civileket is felvegyen az FSA soraiba.

Elizabeth O' Baggy: „Syria's Political Opposition”. *Middle East Security Report 4*, 2012. április 4. http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syrias_Political_Opposition.pdf 10-11.o. internetről letöltve: 2012. május 3.

³² „Wall Street Journal Interview with SNC President”. 2011. december 1. <http://www.syriancouncil.org/en/news/item/122-wall-street-journal-interview-with-snc-president.html>, internetről letöltve: 2012. április 21.

³³ Az FSA helyzetét bonyolította, hogy a szíriai hadsereg 2012 januárjában koncentrált támadást kezdett a főbb ellenállási körzetek felszámolására. Ennek során március közepére többek között Zabadani, Homsz, Hama, Idlib városok, s Damaszkusz térségében több ellenállási góc a hadsereg ellenőrzése alá került.

Ghalioun fent említett bejelentésére az FSA vezetői elutasítóan reagáltak: Aszaad ezredes közölte, hogy nem tűnnek el semmiféle politikai beavatkozást, s megvan a saját maguk stratégiája. A nézeteltérések persze nem voltak újak, de a kooperáció a Szíriai Nemzeti Tanács és a Szabad Szíriai Hadsereg között akkor is megmaradt. Ezen még az sem változtatott, hogy az FSA tagjainak szíriai ténykedését a Human Rights Watch részéről súlyos bírálatok érték. Katonai vonalon időközben újabb szervezeti változások történtek, de ezek az FSA súlyát lényegében nem csökkentették. Március 24-én jelentették be az év elején létrejött Felsőbb Forradalmi Tanács és az FSA „fúzióját”. Az előbbi testület vezetője Musztafa al-Sejkh tábornok lett az új katonai tanács irányítója. Ő volt addig a legmagasabb rangú katonai vezető, aki átállt a felkelők oldalára, lépését több más tábornok is követte. Azonban az új testületben a szíriai katonai műveletek irányítása Aszaad ezredes kezébe került. A stratégia általános kimunkálása, pénzek, fegyverszállítmányok felhasználásáról szóló döntés formálisan a tábornokok kezében maradt.

Az Egyesült Államok és szövetségesei által támogatott, az ellentétek által megosztott, isztambuli székhelyű SNC a rezsim elleni megmozdulások irányításában magában Szíriában a válság első évében nem tudott vezető szerepet betölteni. A szerveződésre az utcai demonstrálok, fegyveres ellenállók közül sokan gyanakodva tekintettek. Voltak, akik attól félték, hogy támogatása ürügyén nyugati katonai beavatkozás történik, s Szíriában is az irakihoz hasonló helyzet fog előállni. A tömörüléshez csatlakozó szekuláris politikai tényezők részéről mind többen kifogásolták, hogy a Muszlim Testvérek a szervezetben az anyagi források szétesztésében, a döntéshozatalban meghatározó szerepet játszanak. Tény, hogy az emigrációban élő ellenzéki csoportok között a legszervezettebb erőt az iszlamisták képviselték, akik Szíriában lázasan igyekeztek újjáépíteni azokat a szervezeti struktúrákat, melyeket a hatalom korábban szétzúzott. Helyzetük nagyban eltért az egyiptomi Muszlim Testvérekétől, akik az 1970-es évektől fél-legális státuszt élveztek. A koncepcionális ellentétek, Ghalioun diktatórikus vezetési stílusa, a Muszlim Testvéreknek túlzott befolyása miatt több ismert ellenzéki személyiség, sőt két kurd csoportosulás is távozott az SNC-ből. Maguk az iszlamisták a március 25-én tartott isztambuli sajtókonferenciájukon próbálták a szerepükkel kapcsolatos fenntartásokat elosztatni. Ezen kifejtették, hogy köztársasági államformát, civil, demokratikus, parlamentáris rendszert szeretnének, melyben az emberek etnikai és hitbéli hovatartozásuktól függetlenül egyenlő jogokat élveznének. Az Aszad utáni Szíriának a dialógusra, és a részvételre

kell épülnie. Hangsúlyozták azt is, hogy elhatárolódnak a terrorizmustól, s respektálják az ország nemzetközi kötelezettségeit.³⁴

Az Szíriai Nemzeti Tanács súlyának, az ellenzéki erők összefogásának erősítése szempontjából fontos lépés volt az új Szíria megteremtését szolgáló *Nemzeti szerződés* megszületése. A Szíriai Nemzeti Konferencia által március 27-én Isztambulban elfogadott dokumentum hangsúlyozta a szíriaiaknak a rezsim megdöntésére, az emberek szabad akaratára, a jogállam megteremtésére irányuló eltökéltségét. Leszögezte, hogy az új rendszernek egy civil, demokratikus, pluralista, független és szabad államnak kell lennie. A szuverenitás kizárólag a szíriai népet illeti, mely ezt a jogát a demokrácia adta kereteken között érvényesíti. A rezsim megdöntése utáni teendőkről a dokumentum megismételte a novemberi politikai programban rögzített lépéseket, így az ideiglenes kormány felállításáról, az alkotmányozó nemzetgyűlés létrehozásáról, s egy új alkotmány elfogadásáról szóló elgondolást. Hangsúlyozta a biztonsági szervek átalakításának, a hadsereg politikai ellenőrzésének, s a nemzeti megbékélésnek a fontosságát. Külpolitikai tekintetben az arab világgal való kapcsolatok erősítését, a palesztin néppel való szolidaritást állította előtérbe. Gazdasági tekintetben a szabadpiaci gazdaság, a kiegyensúlyozott fejlesztéspolitika mellett a szegénység, munkanélküliség és korrupció elleni harc fontosságát hangsúlyozta.³⁵

A jelentős külső támogatottságot élvező SNC mellett egy másik, a híryananyagokban gyakorta felbukkanó ellenzéki tömb a Nemzeti Koordinációs Bizottság (National Co-ordination Committee - NCC) volt. A Husszein Abdul Azim vezetésével 2011 szeptemberében létrejött tömörülésben 13 baloldali, 3 kurd szerveződés, valamint független politikai aktivisták vesznek részt. Az NCC bizonyos feltételek – így többek között a katonaság városokból való kivonása, a gyülekezési jog tiszteletben tartása, a politikai foglyok szabadon bocsátása – mellett hajlandó a rendszerrel való dialógusra. A tömörülés ellene van bármiféle külföldi katonai beavatkozásnak, inkább a gazdasági-diplomáciai nyomásgyakorlást tartja célravezetőnek. A Nemzeti Koordinációs Bizottság nem ismeri el a Szíriai Nemzeti Tanács vezető szerepét,

³⁴ „Syria’s Muslim Brotherhood says committed to democracy, fight against terrorism”. *Al Arabiya News*, 2012. március 25. <http://english.alarabiya.net/articles/2012/03/25/203114.html> internetről letöltve: 2012.március 29.

³⁵ A Nemzeti szerződés úgyszintén aláhúzta, hogy a szíriaiak büszkék az ország kulturális, vallási sokszínűségére, s a „muszlimok, keresztények és mások” integráns részei a társadalomnak. Az új demokratikus Szíria az „egység a különbözőségben” elvre fog támaszkodni, s ebben az államban minden egyénnek és közösségnek helye lesz. Az új alkotmány nem tesz majd különbséget a szíriai társadalom etnikai, vallási, nemzeti komponensei, így arabok, kurdok, asszírok, káldeusok, turkománok és mások között. A platform többpártrendszert, demokratikus választási rendszert, a nők jogainak maradéktalan érvényesítését ígerte. A dokumentum végül reményét fejezte ki, hogy „Szíria történetének sötét korszaka” mielőbb lezárul. A Nemzeti szerződés a demokratikus értékek mellett elkötelezettség mellett a nemzetközi tényezőket, s főként a kisebbségeket biztosítani akarta az ellenzéknek a konszenzus megteremtésére irányuló szándékáról. „National Covenant for a New Syria”. 2012. március 17.

csoportosulásaira riasztóan hat a Muszlim Testvéreknek a tömörülésben meglévő jelentős befolyása.³⁶

A belső, szíriai folyamatokra azonban egyik ernyőszervezet sem tudott meghatározó befolyást gyakorolni. A tömegek mozgósításában, ellenállásuk szervezésében alulról szerveződő ún. grassroots organizációk játszanak vezető szerepet, melyek zöme három irányító szervhez tartozik: az SRGC, az LCC és az iszlamisták által dominált Szíriai Forradalom Legfelső Tanácsa (Supreme Council of the Syrian Revolution – SCSR). Ezek közül hivatalosan csak az LCC csatlakozott az SNC-hez, de ehhez azonnal hozzá kell tenni, hogy az ellenállás legalsó szervezeti szintjét képező helyi bizottságoknak csak egy részét tömöríti. Az iszlamista gyűjtőszervezet (SCSR) képviselői jelen vannak az SNC testületeinek ülésén, de a szerveződés hivatalosan nem tagja az ernyőszervezetnek.

A legnagyobb grassroots szerveződés, az Szíriai Forradalom Általános Bizottsága (SRGC) elvileg elismeri a Szíriai Nemzeti Tanács politikai vezető szerepét, s küldöttei jelen voltak a tömörülés 2011. októberi megalakításánál. Azonban az SNC gyenge szíriai beágyazottsága, megosztottsága, ellentmondásos irányvonala miatt végül is a szerveződés formálisan nem csatlakozott az ernyőszervezethez. A belső harc szervezésében az SRGC nem kér az Tanács irányításából, ugyanakkor anyagilag rá van szorulva az isztambuli szerveződésen keresztül érkező támogatásra. Az SNC az ellentétek ellenére kénytelen ezt a felemás helyzetet elfogadni, főképp azért, mivel a későbbiekben az Szíriai Forradalom Általános Bizottságának fontos szerepe lehet az SNC szíriai lakosság részéről történő szélesebb körű elfogadásában.³⁷

Az SRGC részéről az ellenállást a városi lakóközetek/falvak szintjén a helyi koordinációs bizottságok szervezik, amelyek munkáját forradalmi tanácsok irányítják. E testületek felett a nagyvárosokban/tartományokban a forradalmi parancsnoki tanácsok, ezek felett a legfőbb irányítószerveként a Szíriai Forradalom Általános Bizottsága áll.³⁸ Az SRGC szorosan együttműködik a tartományi katonai tanácsokkal.

<http://www.syriancouncil.org/en/issues/item/618-national-covenant-for-a-new-syria.html> internetről letöltve: 2012. április 2.

³⁶ "Guide to the Syrian opposition". *BBC News*, 2012. március 1. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15798218> internetről letöltve: 2012. március 18.

³⁷ Jared Markland - Kritika Lalwaney: The Syrian National Council: A Victorious Opposition?

Imes Capstone Paper Series, 2012 május <http://www.gwu.edu/~imes/assets/docs/Capstone%20Papers%20-%202012/Lalwaney,%20Markland.pdf> internetről letöltve: 2012. június 30.

³⁸ Elizabeth O' Baggy: i. m. 20-25. o.

A konfliktus nemzetközi környezete

A tüntetőkkel szembeni mind kiterjedtebb állami erőszakra az Egyesült Államok a szankciós politika kiszélesítésével, az ellenzéki erők fokozott támogatásával reagált. 2011 áprilisában a szíriai titkosszolgálatok irányítóinak, vezető politikai tényezőknél, a rezsimit közvetlenül támogató iráni biztonsági szervek parancsnokainak esetleges amerikai érdekeltségeit befagyasztották. Különösen érzékenyen érintette Damaszkuszt az augusztus 18-án ismertté vált 13582 sz. elnöki végrehajtási utasítás. Ez a szíriai kormány összes Egyesült Államokban lévő érdekeltségét zárta, s megtiltotta, hogy amerikai állampolgárok a szíriai kormánnyal bármiféle tranzakciót bonyolítsanak. Leállította a szíriai olaj, illetve olajipari termékek importját, és e szektorba történő investálásokat. Ezzel egyidejűleg amerikai részről távozásra szólították fel Aszad elnököt. Ugyanezen a napon az EU is a hatalomból való távozásra szólította fel a szíriai vezetőket. Az európai közösség a szankciós intézkedései során az utazási korlátozások mellett úgyszintén befagyasztotta számos vezető itteni érdekeltségeit, leállította a luxustermékek exportját, s számos ágazatban korlátozásokat, kereskedelmi, investálási tilalmat vezetett be. Ezek az intézkedések az olajszektorra is kiterjedtek. Brüsszel lépései különösen érzékenyen érintették Szíriát, lévén, hogy az EU volt Damaszkusz első számú kereskedelmi partnere.³⁹

Az ENSZ BT soros elnöke augusztus 3-án közzétett nyilatkozatában elítélte a szíriai hatóságok fellépését, négy nap múlva az Arab Liga főtitkára követelte a Szíriában tomboló erőszak azonnali leállítását, s a dialógus felvételét. A Liga november 2-án béketervet hagyott jóvá, amely előírta a hadsereg kivonulását a városokból, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a média és jogvédő szervezetek munkatársainak szabad mozgását, a béke betartásának arab megfigyelők részéről történő monitorozását.⁴⁰ Az erőszak azonban Szíriában nem pusztán a hatalom, hanem az FSA jóvoltából is tovább folytatódott. A helyzetet élte, hogy Damaszkusz megtagadta 500 arab megfigyelő beutazási engedélyét. Ezért az Arab Liga november 12-én Szíria tagságát felfüggesztette, majd november 27 szankciós intézkedéseket jelentettek be.⁴¹ A feszültséget enyhítendő Damaszkusz december 19-én engedélyezte a Liga

³⁹ Szíria összereskedelmében az EU 22,5 százalékkal részesedett. A második helyen álló Irakkal a forgalom 13,3, a negyedik helyen álló Kínával 6,9, a 12. helyen álló Egyesült Államokkal 2,4 százaléka bonyolódott. „Syria unrest: Arab League adopts sanctions in Cairo”. *BBC News*, 2011. november 27. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15901360> internetről letöltve: 2012.április 19.

⁴⁰ Liz Sly: „Arab League announces peace plan for Syria”. *Washington Post*, 2011. november 2. http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/arab-league-announces-peace-plan-for-syria/2011/11/02/gIQAKBm6fM_story.html internetről letöltve: 2012.április 3.

⁴¹ A határozat előírta a szíriai központi bankkal való tranzakciók megszüntetését, az arab kormányok által finanszírozott projektek támogatásának leállítását, a vezető szíriai tisztviselők beutazási tilalmát, a szíriai kormány

megfigyelőinek a tevékenységét, de ez a lépés is kudarccal végződött. A megfigyelőket az Arab Liga arra hivatkozva, hogy a szíriai kormány tovább folytatja az erőszakot, 2012. január 28-án visszavonta.

A tömörülés ezt követően Aszad eltávolítására, a „rendezett átmenet” feltételeinek megteremtésére fókuszált, legalább is ez tükröződött a 2012. január 22-én nyilvánosságra hozott újabb béketervében. Ez felszólította a szíriai kormányt, hogy két héten belül kezdjen tárgyalásokat az ellenzékkel, s két hónapon belül állítsanak fel egy nemzeti egységkormányt. Ezt követően Aszad adja át a hatalmat az alelnöknek, s az új kormánynak, akik előkészítenék a parlamenti és elnökválasztásokat. Vagyis az Arab Liga a „jemeni modellt” ajánlotta, s a tervet épp azon a napon jelentették be, amikor az ottani elnök, Ali Abdullah Szaleh elhagyta az országát. A szíriai kormányzat a tervet azonnal elutasította, válaszként az Arab Liga több nyugati állammal közösen az elképzelést január 31-én az ENSZ BT elé terjesztette, de február 4-én a tervezetet Oroszország és Kína megvétózta.

Az orosz diplomácia tartott attól, ha világszervezet fórumán zöld utat ad a határozati javaslatnak, akkor megismétlődhet a líbiai forgatókönyv: Aszad hatalmát külső beavatkozás megdönti, s Moszkva stratégiai érdekeit a líbiainál is nagyobb veszteség éri. A fordulat nagy horderejű regionális kihatásairól nem is szólva. Az ENSZ BT vitájában felszólaló orosz képviselő hangsúlyozta, hogy a vérrontást Szíriában azonnal meg kell szüntetni, országa erőfeszítéseket tesz a krízis rendezésére, de a nemzetközi közösség néhány befolyásos tagja aláássa a békés rendezés lehetőségét, s inkább a rezsimváltást favorizálja. A fődelegátus kifogásolta, hogy a tervezetben nincs szó arról, hogy a szíriai erők városokból történő kivonásával párhuzamosan a kormányellenes fegyveres csoportok is szüntessék be a tevékenységüket.⁴²

Az Arab Liga február 12-én tartott kairói ülészakán a damaszkuszi hatalmi váltás előmozdítására egy újabb lépésről döntött. Az elfogadott határozat felkérte a Biztonsági Tanácsot, hogy támogassa egy közös ENSZ és arab békefenntartó erő Szíriába küldését. Szorgalmazta kommunikációs csatornák megnyitását a szíriai ellenzékkel, s minden politikai és anyagi támogatás biztosítását a számukra. Ezúttal sürgette az ellenzék egységének mielőbbi

követeléseinek befagyasztását, a kereskedelmi légi járatok szüneteltetését. „Syria unrest: Arab League adopts sanctions in Cairo”. *BBC News*, 2011. november 27. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15901360> internetről letöltve: 2012. április 3.

⁴² Security Council, 6711th meeting, 2012. február 4. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N12/223/56/PDF/N1222356.pdf?OpenElement> internetről letöltve: 2012.február 18.

megteremtését. A kairói döntéssel egy éven belül másodszor fordult elő, hogy a liga külső beavatkozást kért egy arab ország hatalmi viszonyainak megváltoztatására.⁴³

Az Arab Liga béketerve az ENSZ BT után a világszervezet legfelső fóruma elé került. A február 16-án elfogadott, nem kötelező erejű közgyűlési határozat hangsúlyozta a válság békés rendezésének fontosságát, elítélte a folytatódó erőszakot, az emberi jogok folyamatos megsértését.⁴⁴

Az ENSZ BT-ben elakadt kezdeményezés után a Egyesült Államok a szíriai átalakulás támogatására más diplomáciai megoldást javasolt. Hillary Clinton február 5-én Szófiában a világszervezeten kívül álló, a „Demokratikus Szíria barátai” nevű tömörülés létrehozására szólított fel, mely a hasonlóságok ellenére „nem lenne azonos” a líbiai kontakt csoporttal.⁴⁵ A cél, hogy támogassák az ellenzék békés változásokat szolgáló politikai terveit. Nem sokkal később február 24-én 60 ország részvételével Tuniszban került sor „Szíria barátai” néven a fórum első találkozására. Itt többek között elhatározták, hogy felhívást intéznek a világszervezethez, hogy az készítse terveket az ENSZ és az Arab Liga civil rendőrökből álló, az ottani kormányzat beleegyezésével Szíriába küldendő békefenntartó kontingensének felállítására. Elhatározták továbbá, hogy felszólítják a szíriai elnököt, hogy ne akadályozza a humanitárius küldemények eljuttatását az érintett területekre.⁴⁶

A második „Szíria barátai” konferenciát április elsején tartották Isztambulban. Ezen már 82 ország vett részt. A fórum résztvevői többek között meghallgatták az SNC-nek az országban kialakult feszült helyzetről szóló helyzetértékelését, s felszólították a rezsimit az ENSZ, az Arab Liga, az Iszlám Konferencia vonatkozó határozatainak, s a Kofi Annan béketervének maradéktalan végrehajtására. A résztvevők üdvözölték az SNC által elfogadott Nemzeti szerződést, s a tömörülést az „összes szíriai egyik legitim képviselőjeként ismerték el.”⁴⁷

⁴³ „Arab League calls for international peacekeeping force in Syria”. *Al Arabiya news*, 2012. február 2. <http://www.alarabiya.net/articles/2012/02/12/194067.html> internetről letöltve: 2012. február 18.

⁴⁴A közgyűlési határozat az Arab Liga vonatkozó határozatai alapján felszólította a damaszkuszi kormányt az erőszak beszüntetésére, a civilek védelmére, a politikai foglyok szabadon bocsátására, a szíriai fegyveres erőknél a városokból történő kivonására, a békés demonstrációs jog tiszteletben tartására. Felhívott egy félelemtől, erőszaktól mentes, minden tekintetben szíriaiak által vezetett politikai folyamat elindítására. A határozat támogatta az Arab Liga demokratikus átmenetre vonatkozó január 22-i tervzetét. „UN General Assembly Resolution 66/253, Syria”. 2012. február 16. <http://www.cfr.org/syria/un-general-assembly-resolution-66253-syria/p27403> internetről letöltve: 2012. március 2.

⁴⁵ Az elnevezés a „Líbia barátai” csoport mintájára született, melyet amerikai részről először 2011 augusztusában használtak a líbiai kontaktszempont elnevezés helyett.

⁴⁶ „Friends of Syria' call for ceasefire, aid access”. *France 24*, 2012. február 24. <http://www.france24.com/en/20120224-syria-tunisia-friends-assad-clinton-humanitarian-aid-un> internetről letöltve: 2012. március 7.

⁴⁷ „Friends of Syria” conference’s final statement”. 2012. április 1. <http://www.asharq-e.com/news.asp?section=3&id=29087> internetről letöltve: 2012. április 7.; A fórum résztvevői több millió dolláros havi közvetlen támogatást, kommunikációs eszközök biztosítását, az öböl államok az ellenzéki katonai erő

Az Annan-terv

2012. február 23-án jelentették be, hogy Kofi Annant, a világszervezet korábbi főtitkárát nevezték ki az ENSZ és az Arab Liga szíriai válsággal foglalkozó közös különmegbízottjává. Annan március 16-án ismertette 6 pontos tervét az ENSZ BT tagjaival. A testület soros elnöke március 21-én közölte, hogy a BT tagjai a különmegbízott rendezési elképzeléseit támogatják. Damaszkusz hivatalosan március 27-én jelentette be az Annan-terv elfogadását, két nap múlva a bagdadi Arab Liga csúcs, majd ahogy már szó volt róla, a „Szíria barátai” fórum második ülészaka is egyöntetűen támogatta.

Az Annan-terv kiindulópontja felszólította a szíriai hatóságokat, hogy vállaljanak kötelezettséget a különmegbízottal való együttműködésre egy szíriaiak által vezetett, mindenre kiterjedő politikai folyamat elindításában, melynek célja a szíriai nép legitim aspirációinak a számbavétele. Kötelezzék el magukat arra, hogy amikor a követ az időt elérkezettnek látja, a tárgyalásra meghatalmazott személyt neveznek ki. A civilek védelme, s az ország stabilizálása érdekében vállaljanak kötelezettséget a harcok beszüntetésére, az ENSZ által ellenőrzött effektív fegyverszünet mielőbbi megteremtésének előmozdítására. A terv felszólította a damaszkuszi kormányt a városokba irányuló csapatmozgás, a nehézfegyverek itteni alkalmazásának leállítására, a lakossági központokban és azok körzetében a csapatkoncentráció megszüntetésére. A harcok beszüntetése, a tartós fegyverszünet megteremtése érdekében a különmegbízott az ellenzékét is hasonló kötelezettségvállalásra szólította fel. A terv aláhúzta annak szükségességét, hogy a humanitárius támogatás eljusson a harcok által érintett összes területre. Sürgette az önkényesen internáltak szabadon bocsátásának gyorsítását, annak biztosítását, hogy a külföldi újságírók korlátozás nélkül eljuthassanak az ország bármely területére, s szüntessék meg a velük szemben alkalmazott diszkriminatív vízumpolitikát. Végül az utolsó pont előírta az egyesülési jog respektálását, a

fizetésére, a dezertálás elősegítésére külön pénzügyi alap létrehozását ígérték. „Gulf states propose funding Syrian opposition army”. *France 24*, 2012. április 2. <http://www.france24.com/en/20120401-friends-syria-talks-get-underway-istanbul-six-point-annan-peace-plan-assad> internetről letöltve: 2012. április 7.; A konferencián Magyarországot Martonyi János külügyminiszter képviselte. Tapasztalatait összegezve az MTI tudósítójának adott interjújában úgy vélte, hogy az elkövetkezendő időben bizonyára erősödik a szíriai rendszerre gyakorolt nyomás Kofi Annan tervének megvalósítása érdekében. Szigorítani fogják a szankciókat, de katonai megoldásról egyelőre nincs szó. Hangsúlyozta azt is, hogy a szankciók szigorítása mellett fokozottan támogatni kell a szíriai ellenzékét. Magyarországnak érdekében áll, hogy a „jelenlegi tömeges jogsértés” mielőbb véget érjen. Ha létrejön egy demokratikus rendszer, akkor Magyarország szeretne részt venni a gazdasági újjáépítésben, s a gazdasági kapcsolatok erősítésében. Szíria - Martonyi: „fokozódik a nyomás Bassár el-Aszad rendszerére”. *MTI*, 2012. április 1. <http://www.mti.hu/Pages/Default.aspx?lang=hun&menuid=> internetről letöltve: 2012. április 7.

békés célú demonstrációk törvényi garantálását.⁴⁸ Az Annan-terv nem pusztán az erőszak leállítását állította előtérbe, hanem egy politikai átalakulási folyamat kibontakozás számára is ajtót nyitott, igaz nem olyan nyílt formában, mint ahogy az Arab Liga béketervében szerepelt.

Kofi Annan április 10-ét jelölte meg a tervek végrehajtásának kezdeteként, melyet Damaszkusz április 2-án elfogadott. Azonban az ország ENSZ képviselője közölte, hogy a különmegbízottnak az ellenzék is hasonló kötelezettségvállalásra kell rábírnia. Lavrov orosz külügyminiszter ugyanakkor Jerevánban kijelentette, hogy országa ellenzi a rendezési tervvel kapcsolatban határidők megállapítását. Időközben Szíriában az április 10-i határidő közeledtével a tüntetések, összetűzések szaporodtak. A legsúlyosabb összecsapások Idlib, Homsz tartományokban, valamint Damaszkusz közelében voltak. Kofi Annan szóvivője időközben kijelentette, hogy a teljes körű tűzszünet beálltát április 12-re várják. Április 10-én a szíriai kormánynak kell befejeznie a csapatok kivonását a lakossági központokból. Az ezt követő 48 óra során a feleknek az erőszakot teljesen be kell szüntetniük. A damaszkuszi kormány április 8-án bejelentette, hogy határidőre csak akkor vonja vissza az erőket, amennyiben az ellenzék írásos garanciákat ad arra, hogy leteszik a fegyvert. Ugyanezen a napon egyszerre 30 ponton indított támadást az ellenzéki erők felmorzsolására, a FSA vezetője közölte, hogy a rezsimet nem ismerik el, ezért írásos garanciát nem adnak. Végül is április 12-én reggel átmenetileg beállt a tűzszünet, s a konfliktus egy új szakasza kezdődött.

⁴⁸ "Kofi Annan's six-point plan for Syria". *Aljazeera*, 2012. március 27. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/2012327153111767387.html> internetről letöltve: 2012. április 1.

Glied Viktor:

Radikális ökológiai szervezetek és az ökoterrorizmus

Az 1960-as évektől tapasztalható nagymértékű környezetszennyezés, az esőerdők és a tenger élővilágának szisztematikus pusztítása radikális társadalmi szervezetek létrejöttét eredményezte. A leegyszerűsítve ökoterroristáknak nevezett csoportok ugyanazon eszközökkel és olyan erővel lépnek fel a nagy szennyezők, valamint a természeti erőforrások kiaknázói ellen, ahogy – saját megfogalmazásuk szerint – azok pusztítják el a minket körülvevő világot. Ökoterrorizmus alatt a szélsőséges ökológiai (atomenergiaellenes, környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő, szociális, alterglobalista) csoportok által környezetvédelmi célból elkövetett, általában erőszakos jellegű akciósorozatokat értjük, melyek célja a figyelemfelkeltés összes – akár nagy értékű, vagy emberéletet követelő károkozás – formája.

Sok kutató szerint az ökoextremizmus megfelelőbb kifejezés a szélsőséges zöldek által elkövetett közvetlen akciók sorozatára, de a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadást követően az FBI harcot hirdetett a radikális környezet és állatvédő csoport ellen, ökoterroristának bélyegezve minden szélsőséges zöld irányzatot, közülük is a két legismertebbet, az Earth Liberation Frontot (ELF) és az Animal Liberation Frontot (ALF). A tanulmány ezen két szervezet történetének és céljainak bemutatásán keresztül vizsgálja fel az ökoterrorizmus jelenségét. Az Earth Liberation Front történetéről szóló, „If a tree falls” című filmet 2012-ben Oscar-díjra jelölték a legjobb dokumentumfilm kategóriában.

„Pusztítsd el a kapitalizmust, mielőtt az pusztítja el a világot”

Earth Liberation Front

Bevezetés

A napjainkban egyre nagyobb méreteket öltő környezetszennyezés és -rombolás, a környezeti javak felélése, az éghajlatváltozás, a fenntarthatatlan gazdálkodás és a pazarló életmód okozta ökológiai – természeti és épített környezeti egyaránt – változások, valamint a mindezek kapcsán fellépő környezeti szűkösség jelentős politikai, társadalmi és gazdasági változásokat indítottak el a hetvenes évektől kezdődően. A fejlett világban a hetvenes években megjelenő új, heterogén elveken alapuló, vagy éppen ideológiamentes, rendkívül sokszínű társadalmi mozgalmakon (alternatívok) belül kialakultak olyan szélsőséges nézeteket valló,

* Glied Viktor egyetemi tanársegéd, a PTE Politikai Tanulmányok Tanszék oktatója, 2006 óta társadalomtudományi kutatások résztvevője és vezetője, a Publikon Kiadó kiadóvezetője, a „Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért”,

militáns csoportok, sejtek, hálózatok, melyek az ellenségnek tekintett „kapitalista kizsákmányoló”, a természetet és az állatvilágot tönkretevő multi- és transznacionális nagyvállalatok és az azokat kiszolgáló kutatóintézetek épületei, ingóságai ellen követtek el szabotázsakciókat, így felhívva a közvélemény figyelmét a károsnak ítélt tevékenységekre, a génmódosítás és a vegyszerhasználat veszélyeire. Nagy Gábor hasonlata alapján 2001. szeptember 11. után leegyszerűsítve ökoterroristának nevezett, elsősorban az Egyesült Államok és Nyugat-Európa területén működő szervezetek a technikai haladást és a modernizációt rossz irányként aposztrofáló modern ludditák (géprombolók), akik küzdenek az industrializáció és az állandó, folyamatos gazdasági növekedésbe vetett hit ellen, annak negatív hatásait túlhangsúlyozva, és kikényszerítve a kormányzati-hatósági választ.¹ A tanulmány az ökoterrorizmus jelenségét, okait, cél- és szervezetrendszerét mutatja be ismert radikális ökológiai szervezetek, az ELF és az ALF példáján keresztül.

Az „új” terrorizmus

Ahhoz, hogy az ökoterroristák motivációját megértsük, mindenekelőtt magát a terrorizmus fogalmát kell meghatározni. A témával foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy a jelenség rendkívül bonyolult, sok összetevő jellemzi, így egységes definíciója sem létezik. Ezt támasztja alá Szternák György és Kiss Zoltán László 2005-ös, valamint Tálás Péter 2007-es tanulmánya, melyekből világossá válik, hogy a terrorizmusról szóló cikkek, tanulmányok, könyvek, bizottsági jelentések világszerte fellelhető tömegének dacára még arra a látszólag egyszerű kérdésre sincs egyértelmű, konszenzuson alapuló, nemzetközileg elfogadott válasz, hogy végeredményben mi a terrorizmus, és melyek a sajátos jegyei. A definíciót még inkább nehezíti, hogy a terrorista cselekmény elkövetőinek motivációját kizárólag alapos, mindenre kiterjedő és a nyitottságot sem nélkülöző vizsgálattal kell feltárni, meghatározni és megérteni, hiszen az érték- és érdekfüggőségen túl helytől, időtől, társadalmi és politikai rendszertől függ a cselekmény súlya, megítélése, értékelése.²

Tatár Attila szerint napjaink terrorizmusának célja a legnagyobb veszteség kikényszerítésére való képesség nyilvánosság előtti bizonyítása. Az áldozatok számának növeléséhez az egyik logikus és lehetséges út a tömegpusztító fegyverek, eszközök

a „Függésben – Kényszerpályán a jövő?” és az „Új népvándorlás” című kötetek szerkesztője. Kiemelt kutatási területei: környezetpolitika, migráció, civil szervezetek.

¹ Nagy Gábor: Ökoterrorizmus az Egyesült Államokban. In. *HVG*, 2000. 10. szám.

² Szternák György – Kiss Zoltán László: Vázlat a terrorizmus szociológiai aspektusainak vizsgálatához. *Nemzetvédelmi egyetemi közlemények*: Vol. 9. No. 3. (2005) 107-109. o.

felhasználása, melyeken a bioterrorizmus is alapszik. Manapság számolni kell a közvélemény előtt kevésbé ismert, modern társadalmak működéséhez szükséges elengedhetetlen információs rendszerek elleni támadásokkal, ugyanúgy, ahogy a gazdaságot megbénító informatikai terrorakciókkal (kiberterrorizmus), vagy az agrárterrorizmus megjelenésével.³ Ez igaz lehet a kilencvenes években megjelenő globális terrorizmusra, de árnyalnunk kell a képet az ökoterrorizmus kapcsán. Voltak ugyan egészen radikális zöldek által elkövetett, emberek testi épségét veszélyeztető szabotázsakciók – vagy nem is környezetvédelmi-ökológiai okokra visszavezethető, de annak álcázott műveletek, melyek a fizikai megsemmisítésre helyezik a hangsúlyt (pl. egy település ivóvizének megmérgezése, vagy tömeges ételmérgezés) –, de az ökoterroristák alapvetően nem törekednek élet elvételére, „csupán” épített műtárgyakban okoznak kárt, és figyelemfelkeltő cselekményeket hajtanak végre.

Ökoterrorizmus alatt tehát a szélsőséges ökológiai (atomenergiaellenes, környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő, szociális, alterglobalista) csoportok által környezetvédelmi célból elkövetett, általában erőszakos jellegű akciósorozatokat értjük, melyek célja a figyelemfelkeltés összes – akár nagy értékű, vagy emberéletet követelő károkozás – formája. Mivel az erőszak szándékos alkalmazása mellett nem a polgári lakosság és nem is civil célpontok ellen történnek a támadások, az is vita tárgyát képezi – főként a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadás után –, hogy az ilyen jellegű akciók terrorizmusnak tekinthetők-e egyáltalán és nem az extrémizmus, vagy vandalizmus a megfelelőbb fogalmi keret.

Répási Krisztián single issue (egy ügy) terrorizmusról írott elemzése még inkább cizellálja a képet. A terrorizmus ezen típusa nem pusztán az erőszakmentes tiltakozástól való elmozdulásnak, hanem ennél többnek, a terrorizmus azon válfajának tekinthető, melyben az aktivisták a politikai rendszer meghatározott jellemzőjének, valamint egy adott ágazattal kapcsolatos politika megváltozásáért küzdenek. A jelenség továbbá a politikai erőszak marginálisan kezelt formájának tekinthető – nem is kezelik mindenütt terrorista cselekedetként –, ugyanis jóval kevesebb figyelmet kap, mint a terrorizmus más (iszlamista, szeparatista stb.) formái, annak ellenére, hogy nem nélkülözi a politikai motivációt, a fenyegetettség érzetét kelti, sérülteket és a halálos áldozatokat követel, és/vagy tetemes anyagi kárt okoz.⁴

³ Tatár Attila: *Terrorizmus és katasztrófavédelem*
http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/nek/2004_2/03_tatar.pdf

⁴ Répási Krisztián: Az „egyetlen kérdés” terrorizmusa. *Nemzet és Biztonság*: Vol. 4. No. 7. (2011). 33. o.

Megvizsgálva Tálás a régi és új típusú terrorizmus megkülönböztető jegyeire vonatkozó felosztását, az ökoterrorizmus mindkét típusban megtalálható jellegzetességeket hordoz. Önkorlátozó a célpontok kiválasztásánál és a civilek elleni támadás elkerülésével, illetve általában államon belüli cselekményeket valósít meg hagyományos fegyverekkel, továbbá teljesen kizárja az öngyilkos akciókat. Új típusú, mivel céljai a jelenlegi globális kapitalista rendszer keretei között nem, vagy csak nagyon lassan megvalósíthatók, azaz bizonyos engedmények hatására sem változnak.⁵

Összegezve az ökoterrorista akciók jellegét, több szempontot is figyelembe kell vegyünk:

- 1) Mivel elsősorban a figyelemfelkeltés és meghatározott célpontokkal szembeni támadás, tudatos károkozás áll az akciók háttérében, az *erőszak szándékos alkalmazása*, illetve az azzal történő fenyegetés alapvetően nem a polgári lakosság irányul.⁶
- 2) A tevékenység célrendszerét vizsgálva leszögezhető, hogy több fajta, single issue, politikai, gazdasági és ezek átfedései alkotják a célokat, *maximális publicitás* elérése mellett.
- 3) A célpontok kiválasztása és az elkövetés helye sok esetben *szimbolikus* és *propagandisztikus* jellegű.
 - i) Elsődleges célpontok:
 1. Fakitermelő és -szállító vállalatok központja és telephelyei
 2. Építőipari vállalatok központja, telephelyei és építkezései (utak, gátak)
 3. Utcai (szabadidős tevékenységre használt) terepjárókat (SUV) gyártó autóipari cégek központjai és a gépkocsik használói
 4. Áruházláncok központjai, telephelyei és szupermarketek
 5. Turisztikai központok
 6. Erőművek, transzformátorok, villamosenergia-hálózatok
 7. Farmok és állattenyésztő telepek
 8. Vágóhidak és húsnagykereskedők, gyorséttermek
 9. Prém és szőrme feldolgozók, kereskedők
 10. Állatkísérleti laborok és kutatóintézetek
 11. Géntechnológiai laborok

⁵ Tálás Péter: *A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés hatása a nemzetközi biztonságra és Magyarországon*. Budapest, 2007. 6. o. www.mtaki.hu/docs/all_in.../talas_peter_nemzetkozi_terrorizmus.pdf

⁶ Vannak természetesen kivételek, amikor ivóvíz, vagy megvásárolható ételek megmérgezése esetében a lakosság is érintett, az ilyen jellegű műveletek azonban sok esetben politikai töltetűek és erősen megkérdőjelezhető az elkövető(k) beszámíthatósága.

12. Vadásztársaságok központjai
- ii) Másodlagos célpontok:
 1. Természet- és környezetvédelemhez kapcsolódó kormányzati szervek, felügyelet, hatóságok központjai
 2. Gyógyszergyárak központja és telephelyei
 3. Bankok és biztosítótársaságok⁷

Az ökoterrorizmus jelensége

Az ökoterroristák esetében meghatározhatók ugyan érték- és érdekevezérelt szempontok, melyek sok esetben keverednek, kölcsönösen erősítik egymást, de a politikai haszonszerzés szinte teljes egészében hiányzik a közvetlen akciókat (direct action) elkövető, illegálisan működő radikális zöldek és állatvédők repertoárjából. Ennek az a fő oka, hogy ugyan a célrendszerük javarészt megegyezik a mérsékelt ökológiai csoportokéval, azaz hosszabb távon a környezet iránti felelősség növekedését akarják elérni, az eszközszerük azonban egészen más. Azt vallják, hogy a környezetvédelem soha meg nem szűnő cél, ezért nem lehetséges kompromisszumot kötni semmilyen kérdésben a környezetet szennyezőkkel és kihasználókkal. Kompromisszumok híján nem érdemes pénzt és időt fordítani lobbitevékenységre, minden erővel a közvetlen akciókra kell összpontosítani. Az aktivisták és a műveletekben részt vevők célja nem lehet az egyéni haszonszerzés, nem kaphatnak fizetést, egy csoporton belül minden tag egyenlő.⁸ A közvetlen akciók típusait vizsgálva Alex P. Schmid négy jellegzetességet különböztet meg:

- 1) Közvetlen támadás (rongálás, gyújtogatás, levélbomba).
- 2) A támadással történő fenyegetőzés, zaklatás, félelemkeltés (telefonbetyárkodás, követés, mérget, vagy méregnek hitt anyagot tartalmazó levélküldemények).
- 3) Demonstrációk, tüntetések, performanszok, figyelemfelkeltő és mediatizálható, nyilvánosságnak szánt akciók.
- 4) Bojkottal, rémhírkeltéssel való fenyegetőzés, közvetlen meggyőzés.⁹

⁷ *Ecoterrorism: Environmental and Animal-Rights Militants in the United States*. United States Department of Homeland Security's National Preparedness Directorate report, 2008.

⁸ Sean P. Eagan: „From Spikes to Bombs. The Rise of Eco-Terrorism.” *Studies in Conflict and Terrorism*. Vol. 19. 1996. 2-3. o.

⁹ Alex P. Schmid: *Political terrorism: A research guide to concepts, Theories, Data bases and Literature*. North-Holland Books, 1988.

A mérsékelt zöldek alapvetően egy adott állam intézményrendszerének keretein belül képzelik el az általuk sürgetett reformokat – még akkor is, ha eszmeiségükben anarchista és szélsőbaloldali ideológiai elemek találhatók –, az erőszakmentesség elvét vallják, és olyan társadalom felépítésében érdekeltek, melyben eltűnnek az erőszak személy-, csoport- és államközi formái, továbbá ehhez átfogó programot is készítenek.¹⁰ A szélsőségesek nem rendelkeznek ilyennel, hiszen eleve a rendszeren kívül helyezik el önmagukat, nem ápolnak formális és szoros kapcsolatokat a mainstream zöld szervezetekkel és párhuzamos ideológiai síkban tevékenykednek. Mivel elutasítják az egy vezető elvét és a hierarchikus működést, decentralizáltan, valamint horizontálisan szerveződnek, ezért ha elveszítik egy vezetőjüket, a sejt, vagy hálózat tovább működik.

Mint az Earth First! nevű radikális környezetvédelmi szervezet esetében később látni fogjuk, jellemző, hogy egy adott közösségen belül létrejön mérsékelt és radikális szárny is, melyek egymást erősítik, sőt, az is előfordul, hogy néhány vezető kivételével a tagok nem is tudnak egymásról.¹¹ Ez lehetővé teszi, hogy a csoportok egymástól függetlenül tevékenykedjenek, akár évekig ún. alvó sejtként legyenek jelen a közösségükben. Míg a széles körben „szalonképesnek” tartott személyek párttagként, tanácsadóként, újságíróként, vagy egyetemi oktatóként pozíciókat szereznek a politikai, vagy tudományos életben, addig a szélsőségesek figyelemfelkeltő és terrorista cselekményekkel „hangolják” a közvéleményt. Ha más zöld kezdeményezésekkel nem is, az egyéb terrorista szervezetekkel – főként Nyugat-Európában – jó kapcsolatokat ápolnak, segítik egymást.¹² A kiépült nemzetközi kapcsolati háló, a mozgékony, a decentralizáltság és a gyakran mindössze egy emberből álló sejtek miatt a felderítés és az elkövetők elleni nyomozás rendkívül nehéz. A nagyszabású akciókra a 3-7 tagú terrorista sejtek több hétig, akár néhány hónapig készülnek, felméri a lehetőségeket, beépülnek a célpont környezetébe, munkát vállalnak az adott létesítménnyel és a lehető

¹⁰ Szabó Máté (szerk): *Politikai ökológia*. Bölcsész Index Centrál Könyvek 2. Budapest, 1989. 10. o.

¹¹ A Sea Shepherd esetében ez a következőképpen néz ki: A Sea Shepherd képviseli a mainstream vonalat, radikális környezet- és állatvédő szervezetként működik. Nem hivatalosan pénzügyileg támogatja az Orcaforce elnevezésű, kis létszámú osztagot, amely titkos információkat szerez az ellenségnek tekintett bálnavadászhajók helyzetéről, felszereléséről. A két szervezet között meglévő, formális kapcsolat nem mutatható ki.

¹² Az egyik legjobb példa erre az izraeli származású Chaim Nissim esete, aki 1982-ben vállról indítható rakétákat lőtt ki a svájci határ közelében fekvő, építés alatt álló francia atomerőműre, Superphénixre. A támadás következtében komoly károk keletkeztek a létesítményben, emberi sérülés azonban nem történt. A későbbi nyomozás kiderítette, hogy Nissim 1972-től kapcsolatban állt a nyugat-német Vörös Hadsereg Frakcióval (RAF), belga militáns szélsőbaloldali sejtekkel és a világ akkori legkeresettebb terroristájával, Carlosszal (Sakál) is. Nissim később azt nyilatkozta, hogy csupán figyelemfelkeltésnek szánta tettét, és nem akart emberéletben kárt tenni. Meg volt győződve arról, hogy az eset – azáltal, hogy az atomenergia veszélyeire felhívta a figyelmet – előrelendítette a zöld mozgalom fejlődését. Büntetése letöltését követően Nissim politikai karrierbe kezdett és 1985-ben a Svájci Zöld Párt színeiben be is került a genfi kanton törvényhozásába, ahol egészen 2001-ig politizált. Ezt követően belépett a Noé 21 elnevezésű csoportba, mely a svájci zöldek energiapolitikai think-tank-jeként működik. *Nuclear Power the great*

legtöbb információval látják el kinti társaikat. A kisebb, vagy spontán cselekmények elkövetője sok esetben egyetlen személy, vagy páros, így a hatóságok sokszor még akkor sem tudják megakadályozni a támadásokat, ha az akció előtt a jövőbeni elkövetők fenyegetőznek, vagy bejelentik a tervezett akciót.¹³

Összehasonlítva a nyugat-európai és amerikai ökoterrorista csoportokat, néhány közös vonás kivételével markáns különbségeket lehet felfedezni mind az ideológiai háttérük, mind a célrendszerük és szervezési elvük, felépítésük között. Míg az Egyesült Államokban az első generációs, azaz a hetvenes évek második felében, nyolcvanas évek elején megjelenő, a polgárjogi, háborúellenes mozgalmak örökén fellépő hippik sajátosságait magukon hordozó, szexuálisan szabados, drogokkal élő, vándorló, alapvetően ideológiamentes csoportokról beszélünk, addig a kontinentális Európában a hetvenes évek végén létrejövő, az amerikaival szemben sokkal szervezettebb sejtek, hálózatok szorosan kapcsolódtak a szélsőbaloldali (kommunista), anarchista, feminista csoportokhoz¹⁴, és kapcsolatokat ápoltak terrorista szervezetekkel is (Vörös Hadsereg Frakció, a belga földalatti kommunisták). Nagy-Britanniát az ökoterrorizmus szülőhazájának tartják, hiszen több nagy szervezetet is itt alapítottak a hetvenes-nyolcvanas években, ugyanakkor ki kell emelni, hogy ezzel párhuzamosan nem növekedett a belföldi terrorista fenyegetettség foka. Ennek egyik fő oka, hogy a szigetországban nem tudtak gyökeret verni az NSZK-ban erős szélsőbaloldali csoportok, az antifasiszta szerveződések pedig nem nyúltak terrorista eszközökhöz. A másik fontos szempont, hogy a „ködös Albion” tökéletes terepnek bizonyult az amerikai és nyugatnémet ökoszélsőségesek találkozási számára – mint az a letartóztatott ökoterroristák vallomásaiból kiderült.¹⁵

Mindazonáltal a kilencvenes évek elejére-közepére az európai ökológiai kezdeményezések – az egyéb, politikai, vallási beállítottságú terrorista jellegű szervezetekkel párhuzamosan – militáns profilja feloldódott a törvényhozásokba bekerült szocialista, kommunista és zöld pártokban, ellenkulturális, ellenideológiai jellege is megszűnt. Az Egyesült Államokban a második generációs, az addiginál komolyabb szervezeti hálót létrehozó radikálisok azonban rendkívül komoly akciókat követtek el és követnek el napjainkban is. Az előző állítással magyarázható az is, hogy Európában egy-egy elszigetelt akción kívül nem voltak képesek (vagy nem is állt szándékukban) látványos műveletek végrehajtására, az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek második felétől szinte mindennapossá váltak az ökoterroristák

illusion. An industry incapable of adapting to the post-9/11 world. <http://www.global-chance.org/IMG/pdf/GC25english-p61to64.pdf>

¹³ Répási: i. m. 40. o.

¹⁴ Ezért is nevezték őket ökomarxista és ökoanarchista csoportoknak.

által elkövetett „merényletek”, kétes ázsíójuk növekedett. A kis hidegháború (1979-1985) idején az amerikai társadalom figyelve egyre inkább az egész Föld sorsát érintő kérdések felé fordult (nukleáris háború réme, általános leszerelés, harmadik világ elmaradottsága stb.). A zöldek úgy ítélték meg, hogy amennyiben az emberiség elpusztítását eredményező nukleáris összecsapás bolygónk és a rajta élő élőlények jogainak erőszakos megsértését jelenti, akkor ez minden valószínűség szerint maga után vonja a környezetvédelmi mozgalmak radikalizálódásának etikai alapon történő magyarázatát. Remélték azonban, hogy az antropocentrikus etika és környezetünk haszonelvűségeen alapuló kizsákmányolásának ténye továbbra is megtartja híveinek nagy részét. Joachim Raschke tipológiája szerint, míg az európai zöldek a közvetítő, a társadalmi igényeket az intézményes lehetőségeken belül érvényesítő formákat helyezték előtérbe – hiszen lehetőségük nyílt ideológiájuk és céljuk politikai manifesztálására –, addig az amerikai politikai rendszer felépítése, koncentrációs foka, azaz a kétpártrendszer eleve kizárta egy új politikai erő hatalomba történő bekerülését.¹⁶

Ökoterrorizmus az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokat ért 2001. szeptember 11-i terrortámadások gyökeresen változtattak az addig felforgatónak, zavaros célrendszerrel rendelkező, külön hippiknek tartott szélsőséges zöldek megítélésén. A szövetségi kormányzat számára ezen csoportok váltak a belföldi terrorizmus megtestesítőjévé és a terrorizmus elleni harc legfőbb célpontjává amerikai földön. A sokkoló támadás után egy héttel zöld aktivisták horogkereszteket festettek egy, a kórházi kezelésük alatt beteg gyerekeket és szüleiket elszállásoló, a McDonald's által fenntartott épületre az Arizona államban található Tucsonban. A közvélemény érthetően túlreagálta az esetet, és az elkövetők súlyos büntetését követelte.

A cselekményt az Earth Liberation Front (ELF) és az Animal Liberation Front (ALF) vállalta magára, az a két szervezet, melyek több száz szabotázsért (gyorséttermek, fakitermelő és feldolgozó üzemek, kutatóintézetek, gyógyszergyárak és telephelyek felgyújtásáért, kamionok, olajvezetékek, transzformátorházak, bankautomaták, gátak, utcai terepjárók megrongálásáért) feleltek a kilencvenes években. A Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) harcot hirdetett az említett csoportok ellen, az ökoterroristák pedig egy csapásra a nyomozó hatóságok célkeresztjébe kerültek. A Kongresszus Környezeti és Emberi Erőforrás Bizottsága

¹⁵ Miroslav Mareš: „Extreme Left Terrorism in Contemporary Europe: from “Communist Combatant Parties” to Militant Campaigns?” *Central European Political Studies Review*. Vol. 9. No. 4. (2007). 308. o.

¹⁶ Joachim Raschke: *Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind*. Bund-Verlag, 1993. 24-34. o.

átfogó vizsgálatot indított az ökoszélsőségesek ellen, ami feltárta, hogy az általuk okozott kár 1990 óta eléri a 110 millió dollárt.¹⁷ Az FBI a radikális környezet- és állatvédőket komoly fenyegetésként aposztrofálta. James F. Jarboe az FBI belső terrorizmus elhárításáért felelős osztályának vezetője 2002 februárjában egyértelművé tette, hogy ügynökei figyelme a szélsőjobboldali – a fehérek felsőbbrendűségét hirdető, homofób, vagy rasszista és emberéleteket követelő akciókat is végrehajtó – szervezetekről az ELF, az ALF és azok „leágazásai” felé fordult, hiszen az általuk elkövetett, közel 600 akció 43 millió dollárnyi kárt okozott, főként gyűjtogatás és szándékos rongálás következtében. Az FBI is megfogalmazta a maga ökoterrorizmus fogalmát:

„Azon erőszakot alkalmazó és erőszakkal fenyegetőző egyének és szervezetek, akik/melyek ökológiai-környezeti okokból hajtanak végre bűncselekményeket mások tulajdonát károsítva és a polgári lakosság ellen”¹⁸

Amit a környezet- és állatvédők közvetlen akciónak definiálnak, azt a kormányzat csak szimplán ökoterrorizmusnak hívja.

A törvényhozók és a hatóságok reakcióját számos kutató túlzottnak és aránytalannak vélte. Közéjük tartozik Dan Oko, Randall Amster és Gristmill, akik több elemzést is írtak az ökoszélsőségesek letartóztatásának jogszerűtlenségéről. Gristmill egy 2005-ös értekezésében egyszerűen divatnak nevezte a zöldek letartóztatásait és kifejtette, hogy az FBI által és nemzetközileg elfogadott meghatározások szerint a militánsok nem illenek bele a terrorizmus definíciójába, mivel civilekkel szemben nem, csak tulajdon ellen követnek el akciókat. Oko még ennél is tovább ment, amikor leszögezte, hogy a radikálisok által elkövetett rongálás csupán az erőszakmentes ellenállás egy fajtája, és mint ilyen, jelentősen kisebb szankciókkal büntethető mint a terrorizmus. Elaine Close, az ELF egykori szóvivője világosan foglalja össze a radikális mozgalmak álláspontját:

„A környezetszennyezőket mozgató profit ellen folytatunk harcot, a környezetnek kárt okozók tulajdonának megrongálása nem erőszakos cselekedet. De ha erőszakot is alkalmazunk, a földi élet megvédése a célunk.”¹⁹

¹⁷John Berlau: "Eco-terrorism: When Violence Becomes an Environmentalist Tactic" *Organizational Trends*. Capital Research Centre, 2007. 2-3. o.

¹⁸James F. Jarboe jelentése a Kongresszus Környezeti és Emberi Erőforrás Bizottsága számára, 2002. február 12. <http://www.fbi.gov/news/testimony/the-threat-of-eco-terrorism>

¹⁹Randall Amster: Perspectives on Ecoterrorism: Catalysts, Conflations, and Casualties. *Contemporary Justice Review*. Vol. 9. No. 3. (2006) 290. o.

Sok kritika érte (és éri azóta is) a 2001. október 26-án hatályba lépett „hazafias törvény” (USA Patriot Act) terrorizmus meghatározására vonatkozó részét. Richard A. Best homályosnak nevezi a törvény megfogalmazásait, hiszen nincsenek letisztázva benne olyan kifejezések mint megfélemlítés és kényszerítés. Azzal érvel, hogy a jogszabály a tiltakozás különféle formáit (akár a demonstrációkat) is a megfélemlítés eszközeinek tekinti, ami politikailag értelmezhetetlen egy demokratikus berendezkedésű országban. 2005-ben az FBI kiterjesztette a belső terrorizmus definíciót a szélsőséges politikai, a mainstream környezetvédelmi, illetve a polgári engedetlenségi mozgalmakra. Ezzel a Greenpeace, az Emberek az állatokkal való etikus bánásmódért (PETA), az Egyesült Államok Humánus Társadalmáért (HSUS), a Sea Shepherd, vagy a Katolikus Munkásmozgalom is a nyomozóhatóságok fókuszába került. Ennek előzményeként 2004-ben a republikánus párti James Inhofe szenátor egy harminc oldalas jelentést mutatott be a Kongresszusnak, melyben az ELF és ALF mellett több tucat, addig mérsékeltnek számító szervezetet vádolt terrorista cselekményekkel, mondván:

„ezek a szervezetek olyanok mint az al-Kaida. Pénz nélkül, csak a tagságra és a médianyilvánosságra támaszkodva érik el céljaikat. Az a gyanúnk, hogy a Greenpeace is kapcsolatban áll a nemzetközi terrorizmussal.”²⁰

A hatóságok másodlagos bizonyítékokat találtak arra vonatkozóan, hogy a PETA és a HSUS pénzügyileg támogatnak olyan személyeket, akik közvetlenül kötődnek a terroristának számító ALF-hez.

Mint láthattuk, a 2001-es terrortámadások kiélezték a belső terrorizmusról szóló vitát az Egyesült Államokban, azonnali lépéseket kiváltva a kormányzat részéről. A tragikus merényletek előtt a hatóságok számára megfoghatatlan ideológiával és a zavaros célokkal rendelkező radikális zöld csoportok jóval kevesebb figyelmet kaptak. A közvélemény és a média amolyan modernkori Dávidokként tekintett az aktivistákra, akik szembeszállnak a legyőzhetetlennek hitt nagyvállalatokkal. A pozitívnak is mondható kép azonban 2001 után szertefoszlott,²¹ az addig a zöldekkel szimpatizálók közül sokan a környezetvédők ellen fordultak, legyenek azok mérsékelték akár. A politikai életben és a tudományos világban is

²⁰ Judith Lewis: „Earth to ELF – Come in, please”. *LA Weekly*, 2005. <http://www.laweekly.com/2005-12-22/news/earth-to-elf-come-in-please/>

²¹ Robert Sullivan környezetvédelmi szakújságíró 1998-ban rendkívül negatív színben tüntette fel az ökoszélsőségeket az „Ökoterrorizmus arca” című, *New York Times*-ben megjelent cikkében. Edward Abbeyt, a The Monkey Wrench Gang íróját egyenesen az ökoterroristák keresztapjának nevezte. A cikket 2001-től kezdődően számtalanszor idézték és használták fel az ökoterrorizmus elleni harc igazolásához. 1999-ben a brit ALF aktivistái elraboltak és fogva tartottak egy szabadúszó dokumentumfilm rendezőt, Graham Hallt, aki véleményük szerint

sokan voltak, akik támogatták a minden addiginál szigorúbb fellépést a szélsőséges csoportokkal szemben. Republikánus képviselők már George W. Bush elnökké választását követően, 2000-tól nyújtottak be törvényjavaslatokat a génmódosítást ellenző, GMO-vetőmagokat és növényvédőszeret előállító és forgalmazó vállalatok ellen fellépő agroterroristák és a radikális állatvédők megfékezése érdekében.

2005-ben a Belbiztonsági Minisztérium összeállított egy listát a megfigyelés alá kerülő szélsőséges csoportokról és lépésről-lépésre megkezdte a hálózat szisztematikus feltárását. Ben Wizner, Allen Martin, Judith Lewis és mások azzal érveltek, hogy a kezdeményezés nem a tényleges terrorista fenyegetés elhárítását tűzte ki célul, hanem mindenáron kapcsolatot akar teremteni a környezetvédelmi szervezetek és a terrorizmus között. Legélesebben Jim Harding és Michael J. Kavanagh hívta fel a figyelmet írásaiban arra a tényre, hogy az ökoszélsőségesek akciói nem az emberi élet kioltására törekednek és néhány szerencsétlen eseten kívül nem történt végzetes sérülés, míg egyéb, politikai indíttatású csoportok erőszakos cselekményeiben több tucat ember veszítette életét az elmúlt években.²²

Az ELF és egyéb szervezetek határozottan visszautasították a terrorizmus vádját, Paul Watson, a Sea Shepherd alapítója pedig egy közleményben tette fel a kérdést: *„Hogyan gondolhatja bárki, hogy néhány elhivatott, de rosszul felszerelt ember felveheti a küzdelmet milliárdos vállalatokkal, vagy akár kormányzatokkal szemben? Én inkább nevezném terrorizmusnak, mert a Földünket védjük”*. Watson – egyéb ismert környezetvédők mellett – a környezetet és az élőlényeket pusztító nagyvállalatokat nevezi ökoterroristának, akikkel nem lehet és nem is szabad egyezkedni. Bár magát a környezetvédelmi mozgalmat is több esetben megalkuvásnak és rossz kompromisszumnak értékeli, amely egy adott cél elérése érdekében felad egyéb követeléseket. Randall Amster még tovább megy, amikor az Amerikai Hagyományőrző Szövetségre hivatkozva kifejti, hogy a szabályozás alapján az amerikai függetlenségi háború közvetlen előzményének számít, 1773-as Bostoni Teadélután is terrorista akciónak számít. Azzal érvel, hogy az amerikai történelem bővelkedik a hasonló cselekményekben, de van, amikor hősiességnek, vagy forradalmi tettnek állítják be, míg jelenleg csak egyszerűen terrorizmusnak.

Robert Hofstadter emlékeztet arra, hogy a 2001 utáni „ökofóbia” tökéletesen illeszkedik az amerikai politika paranoid viselkedési attitűdjéhez, gondoljunk csak a McCarthy-féle kommunista boszorkányüldözésre az ötvenes években.

egyoldalúan írt róluk cikkeiben. A zszurnalisztát később szabadon engedték, de a hátára az ALF kezdőbetűit tetoválták.

²² Amster: i.m. 294-295. o.

„Az amerikaiak számára a biztonság a legfontosabb, valamint, hogy erősnek érezhessék magukat. Abban a társadalomban, mely a tulajdon szentségére épít, nincs helye olyan tényezőknek, melyek megkérdőjelezzik ezt. A kommunizmus kísértete, most már a terrorizmus kísértete.”²³

Peter Simpson úgy véli, hogy az amerikai társadalomnak szüksége van külső ellenségképre ahhoz, hogy saját, egyre heterogénabb identitását meg tudja alkotni. A kormányzat mindent alárendelt a terrorizmus elleni harcnak, felhívította az emberi jogokat, a jogrendszert is ehhez igazította és pontosan úgy adta el, hogy azt a társadalom biztonsága érdekében teszi. A vita a mai napig tart, de az világosan kitűnik, hogy nincs egységes meghatározása a figyelemfelkeltés, tiltakozás, engedetlenség, megakadályozás, védelem, más részről a vandalizmus, extrémizmus, szabotázs és terrorizmus fogalmak jellemezte ökoterrorizmus kifejezésnek. Ahhoz, hogy a jelenséget jobban megértsük, vegyük górcső alá a legismertebb ökoszélsőséges szervezetek történetét.

Az Earth First! és az Earth Liberation Front (ELF)

Az első, radikálisnak tekinthető környezetvédelmi szervezet az Egyesült Államok délnyugati részén alakult meg 1979-ben Earth First! (Föld az első!) néven. Az 1980-tól aktív csoport alapítója egy egykori környezetvédelmi aktivista, David Foreman volt, aki Edward Abbey hírhedt és a radikális zöldek alapművének tartott, *The Monkey Wrench Gang* című regénye alapján többedmagával útmutatót (*Ecodefense: A Field Guide to Monkeywrenching*) szerkesztett arról, hogy különféle szabotázsakciók elkövetésével miként, milyen eszközökkel lehet büntetni a környezetnek, illetve az állatvilágnak ártókat. A nagy visszhangot kiváltó, 1975-ben megjelent regényben Abbey arról ír, hogy militáns környezetvédők egy csapata utcai hirdetőtáblákat tör össze, autók üzemanyagtartályába önt cukros vizet, mígnem végül felrobbant egy hidat és egy gátrendszert.²⁴ Az író és zöld aktivista, 1989-ben bekövetkezett haláláig számos előadást tartott Amerika-szerte, és hasznos tanácsokkal látta el Foremanékat a közös összejöveteleik alkalmával. Pontosan egy évvel a megalakulását követően az Earth First! *Folyóközi Randevú* elnevezéssel konferenciát és workshopot hirdetett meg Észak-Mexikóban, Amelyen több száz aktivista és kutató is részt vett.²⁵ A művészeti és zenei programokkal, tudományos előadásokkal tűzdelt találkozó során hozták létre az Earth First! Alapítványt, mely

²³ Lawrence Buell: „What is called ecoterrorism”. *Journal of Theory and Criticism*. Vol. 16. (2009) 95-96. o.

²⁴ Uo. 153-166. o.

²⁵ A találkozó címét az odzibva indiánok egy mondája ihlette, melyben az állandóan mozgó folyó az élet fenntarthatóságát jelentette.

pénzügyi alapot teremtett a tagok taníttatására, az utazások és akciók finanszírozására. Az alapítvány nevét a botrányok hatására 1991-ben Wild Nature Fund-ra (Vad Természet) változtatták.

A Foreman, Mike Roselle (szélsőbaloldali csoportok képviselője), Bart Koehler, Ron Kezar (egykori Sierra Club tag) és Howie Wolke (egykori Friends of the Earth, FoE tag) fémjelezte első generációs Earth First! arra esküdött, hogy figyelemfelkeltő akciókkal fogja megvédeni az USA nyugati államainak természeti érintetlenségét. Sokan voltak a közösségen belül, akik Foremanban a posztmodern társadalom prófétáját látták, aki – mint az emberiség pásztorja – képes lesz a minden bizonnyal bekövetkező apokalipszis után újjáépíteni a természet és ember kapcsolatát.²⁶ A csoport tagjai úgy képzelték, hogy egy, az Earth First! hatására széles körben kialakuló forradalmi mozgalom (RARE II) idővel képes lesz 36 millió hektárnyi területet elkeríteni, és a forgalom elől elzárni, érintetlen vadont létrehozva ezáltal. Ezt a gondolatot később több tudós is támogatta, sőt, egyéb környezetvédelmi szervezetek nyomására az általuk „hatszögő árulónak” minősített szövetségi kormányzat Carter elnök kezdeményezésére nagy volumenű természetvédelmi kutatásokat indított.

1981 márciusában még a környező kanyonok vízzel való elárasztása ellen tiltakozva csak egy óriás műanyag ponyvát lógattak le az arizonai Glen Canyon gát oldaláról, amitől úgy látszott, mintha a betonépítményen repedések keletkeztek volna. Az évtized második felében már fakitermelések, illetve út- és gyárépítések elleni szabotázsakciókkal vétették észre magukat, harcias nézeteiket pedig saját folyóiratukban közzé tették. 1985-ben a lapban tették közzé a fakitermelők elleni akciótervüket, melyhez rövidesen ezrek csatlakoztak országszerte. A kitermeléshez használt utakat eltorlasztották, és mintegy élő pajzsként a fák törzséhez láncolták magukat. 1984 októberében, majd 1985 júniusában az Earth First! „Bosszúállók” nevű csoportjának aktivistái szállták meg a Washington állambeli Willamette Nemzeti Erdészet favágó, fafeldolgozó részlegét, és csupán kemény rendőri fellépéssel lehetett őket eltávolítani. Gyakori eszközük volt továbbá a fakitermelés megakadályozására, hogy a megvédeni kívánt fába titokban hatalmas szögeket és ácskapcsokat vertek, veszélyessé téve azokat a fűrészek és alkalmatlanná a feldolgozás számára. Az akciók „hatékonyságát” mutatja, hogy az érintett területeken (Oregon, Wyoming, Új-Mexikó) a nyolcvanas évek második felében akadozott a fakitermelés, mert a favágók féltették testi épségüket.²⁷

²⁶ Donald R. Liddick: *Eco-Terrorism – Radical Environmental and Animal Liberation Movements*. Praeger Publishers, 2006. 20. o.

²⁷ Eagan: i. m. 7-8. o.

Míg kezdetben ideológiamentes „csatározás” folyt a környezetvédelem érdekében, a nyolcvanas évek második felében egyre több anarchista és szélsőbaloldali tag lépett be a szervezetbe, ráadásul a radikális szárnyból több kisebb csoport is kivált, melyek az évtized közepétől önálló műveletekbe kezdtek.²⁸ Ennek több oka is volt. Foreman 1987-ben deklarálta az ellenkulturális forradalom elnevezésű akciótervét, mely a neoliberális kapitalizmussal, a fogyasztói társadalommal, a multikkal és a bankokkal szemben hirdetett harcot. A kezdeményezésnek komoly lökést adott, hogy 1987. október 19-én összeomlott a New York-i tőzsde, a részvények árfolyama néhány óra alatt 25-33%-ot esett. Gazdasági elemzők egyetértettek abban, hogy a krach a nagy gazdasági világválságot követő időszak egyik legnagyobb megrázkódtatása volt. Különösnek tűnt azonban, hogy az 1987-es krach a gazdasági tevékenységeket nem fogta vissza, s általában sem váltott ki kedvezőtlen tendenciákat a gazdasági szférában, noha mindenki ettől tartott. Bebizonyosodott, hogy a tőzsde csődjének még a pénzügyi világra is csupán korlátozott hatása volt, hiszen egyes pénzpiacok, közöttük mindenekelőtt a nagy bevételeket biztosító kötvénypiacok hamar újjáéledtek. A nem pénzügyi jellegű vállalatok adásvételének fokozódása a bankhitelek igénybevételével – ami különösen az USA-ban öltött nagy méreteket –, jelentékenyen elősegítette a részvénykereskedelem újbóli, javarészt újabb „spekulációs lufikon” alapuló felvirágzását.²⁹ Foreman ugyan tartott az anarchista csoportok befolyásának növekedésétől, abban azonban egyetértett velük, hogy a Wall Street egyre nagyobb befolyással rendelkező, kalandor pénzembereinek spekulációi szétzilálják a fundamentalista gazdasági folyamatokat, a piaci egyensúlyt és ezáltal rendkívül károsak a társadalom többségének számára is. Az összeomlást követően az illetékesek ugyan rövid időn belül mélyreható és mindenre kiterjedő szabálmódosítást jelentettek be, ám a pénzügyminisztérium és a különböző szervezetek azonnal tiltakoztak, ami azt eredményezte, hogy lényegi változás nem történt.

A nyolcvanas évek Reagan-érája az Egyesült Államokban a természet- és környezetvédelmi szervezetek és a szakszervezetek egymásra találásának időszaka volt. Reagan elnök a neoliberalizmus szellemében fokozatosan lebontotta az állami szabályozást a gazdaság és társadalmi élet szinte minden területén. A legkülönbözőbb fogyasztóvédelmi és környezetvédelmi ellenőrző hatóságok élére az ellenőrzött iparágakból érkező vezetőket ültette, olaj volt a tűzre továbbá, hogy ezen szervezetek költségvetéseinek megkurtításával és

²⁸ A történelem első, ismert ökoterrorista csoportja valószínűleg a „Zsályazendülés” elnevezésű Earth First! sejt volt, de azon kívül, hogy deklarálta részvételét az erőszakos közvetlen akciókban, komoly „eredményeket” nem tudott felmutatni. Nem így az EMETIC elnevezésű formáció, amely a nyolcvanas évek második felében számos támadást intézett hagyományos és nukleáris erőművek ellen.

kiszervezésekkel az állam addigi csekély szabályozási lehetőségét is csorbította és nem volt tapasztalható lényeges változás a Clinton–Gore érában sem. Környezetvédelmi területek nyíltak meg az ipar – és ezáltal a szennyezők – számára.³⁰ A kormányzásba erős üzleti érdekeket hozó bankárok hamar nekiestek annak az 1929-33-as gazdasági válság után hozott ún. Glass-Steagall törvénynek, amely a kereskedelmi és a befektetői bankokat választotta szét.

Már a Reagan-kormányzat alatt szétbomlasztották a jogszabály logikáját, a törvény végleges visszavonására azonban csak a Clinton-kormányzat alatt került sor 1999-ben. Érdemben a törvény hatástalanítása vezetett a jelenlegi globális és pénzügyi válság kialakulásához. Az elmosódó határok tették ugyanis lehetővé azt a megkérdőjelezhető hitelezési gyakorlatot, amely az amerikai pénzügyi szektor széteséséhez és pénzügyi válsághoz vezetett 2008-ban. A kormányzat folyamatosan csökkentette az újraelosztási programokra szánt pénzt az egészségügy, az oktatási és környezetvédelem területén, illetve ellenkezést nem tűrő módon szorította vissza a szakszervezeteket, csak a Greenpeace 11 irodáját volt kénytelen bezárni 1997-re. Mindezen folyamatok és sokakban ellenérzést kiváltó intézkedések egyre harciasabbá tették a mérsékelt szervezeteket és kétségbeesett akciókra sarkallták a radikális elemeket.

Az Earth First! alapítói kezdetben képesek voltak összefogni az egyre terebélyesedő, közel tízezer tagot számláló és ideológiailag fragmentálódó szervezetet, azonban a nyolcvanas évek végére kicsúszott a kezükből az irányítás, a közvélemény pedig az amerikai zászlók elégetése és szupermarketekben elkövetett rongálások miatt kezdett elfordulni a csoporttól. A széteséshez vezető első lépés már 1987-ben megtörtént, amikor egy titkos találkozón az újonnan felvett tagok, Mike Roselle és Judi Bari anarchista aktivista vezetésével élesen bírálták Edward Abbey előadását. A szakadás azonban csak három évvel később, 1990-ben következett be. A régi tagok kiléptek az Earth First! csoportból és saját magazint alapítottak Wild Earth néven, míg a városi anarchista szélsőségesek kiadták baloldali programjukat, mely a közvetlen akciók (direct action) végrehajtásán alapszik.

Az Earth First! 1990 után

Az Earth First! második generációja már korántsem volt annyira „sikeres” mint elődje, belső ellentétek és szervezeti hiányosságok hátráltatták fejlődését. A kilencvenes évek elejére a

²⁹ Ljubica Teslic-Nadlacki: „Az 1987. évi októberi tőzsdekrach okai és következményei.” *Létünk*. Vol. 20. No. 4-5. (1990) 533. o.

³⁰ Avar János: *Az Elnök szerepében Ronald Reagan*. Magvető Kiadó, 1988.

szervezet meggengült, két aktivistája kocsijában idő előtt felrobbant egy bevetésre váró bomba, az FBI és a rendőrség pedig beférkőzött a csoportba és szisztematikusan megkezdte a hálózat feltárását, valamint felszámolását. Ez rendkívül nehézkes feladat volt a hatóságok számára, mert Amerika-szerte szaporodtak azok az akciók (olaj- és faszállítmányokat feltartóztató blokádok, útelzárások, gyújtogatások stb.), melyeket egykori Earth First! tagok szerveztek mindenféle központi irányítás nélkül.

Sokan voltak, akik úgy gondolták, hogy az anyaszervezet nem képes hatékonyabb fellépésre az akkori keretek között, ezért 1992-ben az angliai Brightonban megalakították az Earth Liberation Front elnevezésű radikális csoportot, amely azonnal megkezdte illegális tevékenységét. Az ELF az anarchista hagyományokat követi, nem rendelkezik adminisztrált tagsággal, hierarchizált struktúrája nincs, ezért inkább mozgalomnak, laza ernyőszervezetnek nevezhetjük. Ezt az is alátámasztja, hogy a hálózat decentralizált működésének vizsgálata során a mai napig nem tártak fel formális, bizonyítható kapcsolatot az európai és amerikai ELF sejtek között.³¹ A Front akcióit szimpatizánsaik hajtják végre, néhány kivételtől eltekintve leginkább ötletszerűen, azzal a céllal, hogy megbüntessék a „Földet kizsákmányoló kapitalista vállalatokat”.

Míg a gyújtogatásokra és rongálásokra 1992 és 1994 között elsősorban az Egyesült Államok nyugati államaiban került sor, a kilencvenes évek közepén az ökoszélsőségesek feltűntek a keleti parton és Kanadában is. Ettől az időszaktól kezdődően az európai – brit, holland, osztrák, olasz, orosz, cseh, svéd – csoportok is aktívabbá váltak és főként turisztikai célpontok – elsősorban síparadicsomok – megsemmisítésére és közlekedési csomópontok lezárására fókuszálnak. Meghökkenítő, obszcén, a természetrombolást naturálisan bemutató kampányokat és forgalomlassító demonstrációkat a kelta mondavilág különös teremtményeinek neveit használó brit ökoszélsőségesek szerveztek. Profiljuk jelentősen eltér az amerikai ELF-étől, mivel a környezetvédelmet kombinálják a társadalmi igazságosság kérdéskörével, valamint a radikális cselekvést a békés figyelemfelkeltő akciókkal, melyekből közel háromszáz szervezetek 1980 és 2010 között. Hasonlóan ausztrál és új-zélandi társaikhoz komoly, nagy visszhangot kiváltó műveleteket eddig nem voltak képesek kivitelezni.

Minden szempontból kivétel ez alól a Volkert van der Graaf holland természet- és állatvédő által elkövetett merénylet. A fiatalember 2002-ben a nyílt utcán öt lövéssel végzett Pim Fortuyn holland szélsőjobboldali politikussal. A „zöld Robin Hood”-ként ismert elkövető percekkel a gyilkosság után elfogták és kihallgatták. Bár a zavart elméjű Graaf váltig állította,

hogy tettét kizárólag a holland „neonácik” előretörésének megakadályozása motiválta, a nyomozók érdekes kapcsolatokat tártak fel radikális környezet- és állatvédő milíciák, valamint szélsőséges iszlám csoportok között. Kiderült az is, hogy Graaf az ALF tagja volt és összefüggésbe hozható egy 1996-os megoldatlan gyilkossággal, melyben Chris van der Werken, a holland környezetvédelmi hatóság nyomozója életét vesztette. Mind az ELF, mind az ALF elhatárolódott a merényletek elkövetőitől, ugyanakkor a Benelux és skandináv államok hatóságai átfogó akciót indítottak az ökoterrorista egységek felszámolása érdekében.

Az amerikai hálózat az európaítól eltérően rendkívül súlyos következményekkel járó akciókat hajtott végre a kétezres évek közepéig. Ez főként annak volt köszönhető, hogy az aktivisták az újszerű kommunikációs lehetőségeket (internet, mobiltelefon) felhasználva rohamos ütemben bővítették a mozgalmat és rendkívül szoros kapcsolatot alakítottak ki a testvérszervezetnek aposztrofált Animal Liberation Fronttal. Az együttműködés alapját az adta, hogy militáns környezetvédők és állatjogi aktivisták antikapitalista, anarchista eszmeisége rokonítható, kapacitásukat így minden téren szélesíteni tudták.³² 1996-ra a két szerveződés együtt már 600 támadást hajtott végre, az általuk okozott kár elérte az 50 millió dollárt. Az ELF és ALF közötti kooperáció legfontosabb eleme az önmagát kezdetben a Gandhi-féle erőszakmentes társadalmi forradalom hívének tartó Craig Rosebraugh volt, aki 2005-ig ismertette a hírügynökségekkel az ELF-ALF közleményeit. Azt állította, hogy nem tagja, csak szimpatizánsa a szervezetnek, s nem hajlandó közölni, kitől és hogyan kapja az akciókért felelősséget vállaló nyilatkozatokat. Rosebraugh volt az együttműködés agytrösztje és motorja, a nevéhez fűződik több olyan, általa károsnak ítélt terméket és szolgáltatást besározó rémhír kitalálása és terjesztése, melyek sokmillió károkat okoztak a gyártóknak és kereskedőknek.³³

1998 októberében egy ELF kommandó felgyújtotta a Colorado állambeli Vail síparadicsomban található vadonatúj sífelvonót és éttermet, amivel 12 millió dolláros kárt okozott. Az akcióban résztvevők tettüket később azzal indokolták, hogy szerintük a síközpont megépítésével veszélybe került a környéken élő hiúzok élettere. Az ELF csak 1999-ben nyolcvan olyan levelet küldött állatkísérleteket folytató laboratóriumokba, melyekben mérregbe áztatott pengék voltak, melyek kárt tehetnek a küldemény felbontójában. 1999 és 2001 között egymást érték az ELF műveletek, bankok, kutatóintézetek és egyetemek szenvedtek komoly károkat a támadások következtében.

³¹ Bourne S. Liddy et al. (szerk.): *Animal & Ecological Terrorism in America*. American Legislative Exchange Council, Washington, 2003.

³² Répási: i. m. 8. o.

Feltehetően 1998/1999 körül alakult meg az ELF Ruckus Society (Balhész Banda) elnevezésű egysége, melynek az volt a feladata, hogy beszeresse és ún. ökotáborokban tartott „tréningeken” harcászati jellegű (ki)képzést tartson az aktivisták számára. A Ruckus a tüntetésekre és utcai összecsapásokba torkolló, 1999-es seattle-i WTO találkozón tűnt fel, pénzügyi forrásait a PETA biztosítja. 2003-ban került sor minden idők legnagyobb ökoterrorista akciójára San Diegóban, amikor aktivisták felgyújtottak egy természetvédelmi területen épülő irodaház komplexumot és felborítottak egy 130 méter magas darut. A kár értéke a becslések szerint meghaladta az 50 millió dollárt.³⁴

Az ELF két közismert vezetője, Craig Rosebraugh és Leslie Pickering 2003-ban alakította meg az ARISSA nevű forradalmi csoportot, mely minden addiginál erőszakosabb fellépést hirdetett a nagy kőolaj- és földgáztermelő vállalatokkal szemben, továbbá tiltakozott az iraki háború ellen, tüntetéseket szervezve és többször megrongálva a hadsereg géppálmányát. A szervezet szerint az ELF és ALF erőfeszítései nem elegendőek, azonnali, radikális és átfogó reformokat kell indítani a politikai és társadalmi életben egyaránt. 2003-tól már chicagói, washingtoni, kaliforniai egyetemeket és laboratóriumokat is ELF támadást ért, az FBI pedig állományának 16%-át irányította át a belföldi terrorizmus felszámolására. Ennek eredményeként vette kezdetét 2006 januárjában az Ellencsapás-hadművelet néven elhíresült letartóztatási hullám, melynek keretében 12 ismert ELF és ALF aktivistát vettek őrizetbe. A 2001 októberétől kezdődő és folyamatossá váló razziák és letartóztatások végül – vélhetően csak ideiglenesen – eredményre vezettek, mert a kétezres évek második felére markánsan csökkent az ökoszélőségek által elkövetett akciók száma, nem csak az USA-ban, de szerte a világon.

A kétezres évek közepének legnagyobb vitát kiváltó ügye az alaszakai vadrezervátum területén létesítendő olajkutak engedélyezése körül zajlik. Az összes környezetvédő, a demokraták zöme és nem egy republikánus szerint azonban bűn lenne az Egyesült Államok egyik utolsó, érintetlen vidékére beengedni az olajtársaságokat, amelyek kiváló kapcsolatokat ápolnak George W. Bush egykori elnökkel és Dick Cheney alelnökkel. Az ipari és olajlobbi nyomására már a Reagan-kormányzat hajlott volna a kitermelés korlátozott engedélyezésére, valamint a nyolcvanas évek végén a szenátus energiaügyi bizottságának tagjai is közel voltak ahhoz, hogy beadják a derekukat.

³³ Azt terjesztették, hogy a Mars csokoládében patkányméreg, a samponokban fehérítő, a Clorox nevű fehérítőben pedig kiemelten rákkeltő anyagok találhatóak. A hír igazolásaként az aktivisták kis cetliket rejtettek el a szupermarketekben megvásárolható termékeken/termékekben és sok esetben be is szennyezték azokat.

³⁴ Liddick: i. m. 66. o.

Eközben 1989. március 24-én Alaszka partjainál zátonyra futott az Exxon Valdez tankhajó, s a kiömlött 11 millió hordó nyersolaj soha nem tapasztalt ökológiai katasztrófát okozott az érintetlen térségben. Bár a baleset a vadrezervátumtól nagy távolságra következett be, az olajszennyezéstől tömegével elhullott állatok világsajtót bejáró képe elodázta a feltárás megindítását. Bush már a 2004-es elnökválasztási kampánya során programja egyik fontos elemévé tette az alaszakai vadrezervátum megnyitását. A környezetvédők ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy az áramtermelésben mindössze 1%-os az olajtüzelésű erőművek részesedése, amely az USA egészében sem több 3%-nál. Azt is hozzátesszük, hogy az felhasználást némi takarékossgal lehetne mérsékelni, ez ugyanis az utóbbi időben feledésbe merült, az utakon újra hódítanak a nagy fogyasztású autók. A Fehér Ház viszont azzal érvel, hogy az olajkitermelés a rezervátum területének mindössze 8%-át érintené és az ipari létesítmények mindössze 810 hektárra korlátozódnának. Az olajat csak a sarki tél idején hoznának felszínre, amikor az élővilágot a legkevésbé bolygatná meg, s a hatalmas szállítójárművek is havon, illetve jégen közlekednének, nem pedig a fölengedett talajt szántanák fel.³⁵ A politikai szektor egyöntetűen a rezervátum megnyitása mellett voksol, ami érthető: a koncessziós jogokból és az adókból komoly bevételre számíthatnak és megosztott az ott élő két őslakos indián törzs vezetősége is. Ők sem szeretnék, hogy tengeri fúrótornyokat építsenek, ezek ugyanis megzavarnák a bálnákat, amelyek vadászata az életük fontos része. Az Obama-kormányzat az olajárak emelkedésére és a magas munkanélküliségi rátára hivatkozva 2011-ben végül engedélyezte a Shell olajtársaságnak, hogy tíz éves periódusban kutatófúrásokat végezzen Alaszka eleddig érintetlen részein. A környezetvédők azonnal támadásba lendültek és a BP Mexikói-öbölben történt hatalmas szennyezésére hivatkozva követelik a tervezett fúrások előkészületeinek leállítását.³⁶

Konklúzió

Annak ellenére, hogy a kilencvenes évekre mind az Európai Unió tagállamai, mind az Egyesült Államok, Kanada, Japán és Ausztrália rendkívül szigorú szabályokat léptettek életbe a környezet- és állatvédelem területén, a szélsőséges állatvédő csoportok, eltérően a radikális-militáns környezetvédőktől a mai napig aktívak és számos merényletet követnek el világszerte.

³⁵ A kitermelés támogatói azt is hangsúlyozzák, hogy Amerika olajfüggőségén mindenképpen csökkenteni kell: jelenleg az Egyesült Államok olajszükséglete 56%-át importálja, ami 20%-kal több mint az 1973-as válság idején, s 10%-kal múlja fölül az 1991-es Öböl-háború korabeli arányt. A kereslet növekedésével 2020-ra az Egyesült Államok már olajszükséglete 64%-át lesz kénytelen külföldi forrásokból kielégíteni.

³⁶ Nagy: i. m.

Igaz azonban, hogy az erőszakos akciók hatására a kísérletekhez használt állatok ketreceinek méretét megnövelték, szinte mindenhol a világon betiltották az élveboncolást, a laborok és kutatóintézetek biztonsági fokát növelték és mindezeket különféle jogszabályok útján a törvényhozók is rögzítették.

Az elért eredmények hatására számos szervezet, mint a PETA, vagy a Greenpeace felhagyott a radikális programok végrehajtásával és tárgyalásos úton próbál meg érvényt szerezni követeléseinek. Az érintett vállalatok a környezet- és állatvédőkkel közös testületeket hoztak létre, melyen időközönként egyeztetetik a vitás kérdéseket. Az alkohol- és dohánylobbi – összefogásban a vendéglátóipari érdekképviselletekkel és mérsékelt zöld civilekkel – ökoterrorizmus ellenes kampányokat indított és számos olyan programot kezdeményezett, melyek az egészséges életmódra hívják fel a figyelmet.

A kétezres évek elejétől az ökoterrorista csoportok elszigetelődtek, a mérsékelt zöldek az addig sem túl aktív kötődéseket is megszakították velük. Támogatói táborát a zöldek reformista, a jelenlegi intézményrendszer és politika zöldítésére koncentráló, a fennálló politikai-gazdasági verseny szabályait elfogadó, abba illeszkedni akaró szárnya tudta kiépíteni, a fundamentalista, rendszerellenes csoportok nem tudták és nem is akarták elnyerni a választók kegyeit. A világ teljes átformálására felszólító zöld teoretikusok és reformerek radikális víziókkal sok aktivistát inspirálnak és életben tartják az alternatív jövő lehetőségét. A környezeti válság őket igazolja, ugyanakkor a 21. századi politikai és gazdasági trendek a zöldek ellen hatnak. Talán legegységesebben Leslie Pickering fogalmazta meg a mozgalom jövőbeni taktikáját egy 2006-ban adott interjújában:

„Akkor lehet sikeres a radikálisok stratégiája, ha a közvetlen akciók mellett ráveszik a nagyvállalatokat és a kormányzatot a tárgyalásokra. Ha megértetik velük, hogy nincs más alternatíva, csak az övék. De ez persze csak a felszín. Valójában az akciókat folytatni kell.”³⁷

³⁷ Liddick: i. m. 305. o.

Péczei Anna:

Nukleáris energiaipar az Egyesült Államokban a fukushimai katasztrófát követően

A növekvő globális energiaigények kielégítése egyre komolyabb kihívás elé állítja a nemzetközi közösséget. A fosszilis energiák területén bekövetkezett árnövekedés és a széndioxid kibocsátást korlátozó törekvések miatt ugyanis nem sok alternatíva maradt. 2000 óta viszont úgy tűnik, hogy az államok többsége ezt az igényt elsősorban az atomenergia arányának növelésével akarja kielégíteni. Ennek következtében a jelenleg működő 432 atomreaktor mellé további 565 reaktor építését tervezik a következő 15 évben. Ezt a nukleáris reneszánszt azonban komoly csapás érte a 2011. márciusi fukushimai nukleáris balesettel.

A japán katasztrófa következtében világszerte felülvizsgálat alá vetették az atomreaktorokat, illetve szigorúbb szabályokhoz kötötték működésüket és élethosszuk meghosszabbításának kérdését. Némely állam olyan messzire ment, hogy a fukushimai események nyomán az atomenergia teljes kivezetése mellett döntött. Ez a csoport azonban erős kisebbségben maradt azokkal szemben, akik a szabályozási lépéseken túl, nem szabtak komolyabb korlátokat az atomenergia további térnyerésének. Nem volt ez másképp az Egyesült Államokban sem, mely a világ legnagyobb nukleáris iparát működteti.

A fukushimai eseménysorozat ugyan komoly vitákat keltett az országon belül, mégsem bizonyult elégnek ahhoz, hogy a német és olasz példákhoz hasonló drasztikus lépést eredményezzen. Mindez azonban nem csak strukturális okokra és az atomenergia széles körű alkalmazására vezethető vissza, hanem a társadalmi és politikai akarat hiánya is komolyan közrejátszott abban, hogy a Fehér Ház is azon államok csoportjához csatlakozzon, melyek a jövőben szigorúbb körülmények között, de ugyanúgy bővítik tovább nukleáris kapacitásukat.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben Észak-Korea nukleáris kísérleti robbantásai, az iráni atomprogram kapcsán felmerült kételyek és a pakisztáni A.Q. Khan vezette illegális kereskedelmi hálózat napvilágra kerülése mind abba az irányba mutattak, hogy a nukleáris non-proliferációs rezsim olyan problémákkal került szembe, melyeket meglévő eszközeivel már nem biztos, hogy kezelni tud.

* Péczei Anna a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskolájának másodéves hallgatója. Fő érdeklődési köre az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikája. Disszertációjának pontos kutatási témája az Obama-adminisztráció és a nukleáris leszerelés kérdése.

A non-prolifерációs rezsímet megtestesítı Atomsorompó-szerzıdés alapgondolata, hogy azon államok, melyek önként lemondanak a nukleáris energia katonai célú felhasználásáról, hozzáférést kapnak a civil célú technológiákhoz. Ez a rendszer kezdetben arra törekedett, hogy minél többen csatlakozzanak hozzá. Napjainkra ugyanakkor közel univerzálissá vált, ennek köszönhetıen pedig jelentısen megváltozott a kihívások és prioritások jellege. Ma már az elsıdleges kihívást az jelenti, hogy a rezsím garantálni és ellenırízni tudja a szerzıdésben vállalt kötelezettségek betartását. Irak, Líbia, Észak-Korea, Szíria és Irán példái ugyanis egytıl egyig demonstrálták, hogy a rendszerben komoly hiányosságok vannak, és a kettıs felhasználású technológiákhoz való hozzáférést egyes rezsímek titokban mégis katonai célokra fordították.

Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a globális felmelegedés és a harmadik világ államainak gyors gazdasági növekedése olyan tendenciákat hívott életre, melyek egyre inkább áthelyezik a hangsúlyt a fosszilis energiaforrásokról a nukleáris energiára. Ennek köszönhetıen, szükségszerően növekedni fog a nukleáris anyagok kereskedelmének mértéke, illetve az államok azon igénye, hogy saját határaikon belül építsék ki a teljes fıtóanyag ciklust és fokozzák a hazai hasadó anyagok gyártását – mindezzel jelentısen megnövelve a proliferációs veszélyeket is. Látszólag tehát ebbıl az következik, hogy a nukleáris energia szerepének növelése éppen a korábbiakban felvázolt non-prolifерációs törekvések ellenében hat, és a két folyamat teljesen kizárja egymást.

Ez az ellentét már a kezdetektıl fogva az Atomsorompó-rendszer egyik alappillére, és 1970-es fennállása óta úgy tınik, hogy a szerzıdés részes államai elfogadták ezt a paradoxont. Az aláíró országok ugyanis bíztak benne, hogy az úgynevezett biztosítéki rendszerrel a rezsím garantálni tudja a kötelezettségek betartását.¹ Az utóbbi években ugyanakkor éppen ez a bizalom kérdıjelezıdött meg, és a korábban említett kihágások éppen arra utaltak, hogy a biztosítéki rendszer már nem képes maradéktalanul ellátni feladatait. Mindez viszont nem szükségszerően jelenti azt, hogy a rendszer egésze fölött járt volna el az idı. A megoldás ugyanis éppen abban rejlik, hogy a nukleáris non-prolifерáció és az atomenergia terjedésének látszólagos ellentétét a már meglévı rendszerek átalakításával és fejlesztésével kell feloldani.

¹ Ennek a biztosítéki rendszernek a keretében az atomfegyverekkel nem rendelkezı részes államok vállalják, hogy bilaterális szerzıdéseket kötnek az Atomsorompó-szerzıdés verifikációjáért felelıs Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel (NAÜ). A megállapodások értelmében a NAÜ állandó ellenırzés alatt tartja a vele szerzıdı államok nukleáris tevékenységét, és ha bármilyen kihágást észlel, az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé viszi az ügyet. A válaszlépések és az esetleges büntetı szankciók kiszabása ugyanis már az ENSZ BT jogkörébe tartozik.

Gyakorlatban ez egyrészt a biztosítéki rendszer és az ellenőrzések reformját, másrészt pedig a nukleáris biztonsági rendszer erősítését jelenti.²

A 2011 márciusában történt fukushimai katasztrófa ennek a témakörnek elsősorban a nukleáris biztonsági oldalát érintette, és azon belül is az erőművi biztonságot, illetve annak szabályozási kérdéseit. Fontos azonban látni, hogy az imént felvázolt összefüggések miatt ezek a kérdések nem választhatóak el élesen egymástól. Éppen ezért a japán baleset globális következményei nem csak az atomenergia szempontjából jelentősek, hanem a nukleáris leszerelésre nézve is komoly hatásai lehetnek.

Jelen tanulmány ezt a kérdést az Egyesült Államok példáján keresztül közelíti meg. A választást egyrészt az indokolja, hogy jelenleg az Egyesült Államok működteti a világ legnagyobb nukleáris energiaiparát. Emiatt a japán katasztrófa globális hatásainak vizsgálatakor megkerülhetetlen annak bemutatása, hogy itt milyen következményei voltak az eseménynek és mindez milyen hatással lesz a nukleáris energia jövőjére. Másrészt az is fontos szempont az Egyesült Államok vizsgálatakor, hogy komoly technológiai átfedések vannak saját nukleáris létesítményei és a Fukushimában megsérült reaktorok között. Ennek tükrében pedig a 2011. márciusi eseményeket követően Washington is kénytelen volt közvetlen felülvizsgálatoknak és azonnali óvintézkedéseknek alávetni saját atomreaktorait.

Az elemzés fő fókusza tehát a fukushimai katasztrófa Egyesült Államokra gyakorolt hatása, külön figyelmet szentelve annak, hogy a japán események milyen következményekkel jártak az Egyesült Államok atomenergia-felhasználásának jövőjére, Obama elnök politikai mozgásterére és az általa előterjesztett nukleáris fejlesztési tervek megvalósítására nézve. Az eddig rendelkezésre álló információk azonban abba az irányba mutatnak, hogy az Egyesült Államok is inkább azon országok csoportjába tartozik, melyeknél az atomenergia szerepe egyelőre nem csökkenthető drasztikus mértékben. Éppen ezért ez az esettanulmány is azt erősíti, hogy a fukushimai katasztrófa globális hatásai mindenekelőtt szabályozási és nem strukturális szempontból mutatkoznak meg.

² A nukleáris biztonság kapcsán fontos különbséget tenni annak biztonságpolitikai és erőművi dimenziói között. A biztonságpolitikai oldal elsődleges fókusza a nukleáris terrorizmus veszélyének kezelése, a hasadó anyagok illetéktelen kezekbe való jutásának megakadályozásával. Ennek legfőbb eszközei a kereskedelem hatékonyabb ellenőrzése és a hasadó anyagok biztonságának fokozása. Ezzel szemben a másik oldal, azaz az erőművi biztonság elsősorban arra törekszik, hogy az erőmű környezete még súlyos balesetek esetén is biztosítva legyen.

Az atomenergia és annak globális jelentősége napjainkban

Az atomenergia jelenleg a világ energiatermelésének 5,8%-át adja, az elektromos áram termelésében pedig 13,5%-ot tesz ki.³ Ez – az ezredforduló környékén beállt – 13-14% körüli szint azonban az 1980-as évekre jellemző 17%-hoz képest egy komoly csökkenést jelentett. 2001 óta ugyanakkor egyre többen beszélnek egyfajta újjáéledésről és az úgynevezett nukleáris reneszánszról. A növekvő globális energiaigények kielégítésére ugyanis a fosszilis energiák területén bekövetkezett árnövekedés és a széndioxid kibocsátást korlátozó törekvések miatt az atomenergia maradt a legjobb alternatíva.⁴ Ennek megfelelően a jelenleg működő 432 atomreaktor mellett 63 új reaktor van épülőfélben, várhatóan további 152 reaktor lesz üzembe helyezve 8-10 éven belül, újabb 350 reaktorról pedig most is zajlanak a tárgyalások (ezek többsége várhatóan 15 éven belül szintén felépülne). Összességében tehát a jelenleg működő 432 atomreaktor mellé 565 új reaktor épülne fel a következő 15 évben.⁵

Ezt a folyamatot azonban komolyan megkérdőjelezte a 2011 márciusában, Japánban történt fukushimai katasztrófa. A földrengés és az azt követő cunami következtében majd 16000 ember halt meg és további 4000 eltűnt. A fukushimai telep 20 km-es körzetéből 80000 embert kellett evakuálni. Az 1986-os csernobili nukleáris baleset óta nem mértek ilyen szintű radioaktív kibocsátást.⁶

A baleset hatására világszerte felülvizsgálat alá vetették az atomreaktorokat, az úgynevezett stressz tesztek keretében az atomerőművek célzott biztonsági felülvizsgálatát végezték el. Emellett a jelenleg épülő és engedélyezés alatt álló reaktorok tekintetében is egyfajta megtorpanást észlelhettünk, a fokozott biztonsági szempontok integrálása miatt.⁷ Ami pedig az egyes országok nukleáris energiaiparát illeti, fontos látni, hogy a nukleáris reneszánszt vezető három állam (Kína: 27, Oroszország: 11, India: 6 – együttesen az összes épülő reaktor kétharmada) nem sokkal a katasztrófát követően jelentette be, hogy nem áll le az építkezésekkel, és az eredeti tervek szerint halad tovább nukleáris fejlesztéseivel.

³ Key World Energy Statistics. *International Energy Agency*. 2011. október. http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2011/key_world_energy_stats.pdf, internetről letöltve: 2011. november 2.

⁴ The Nuclear Renaissance. *World Nuclear Association*. 2011. augusztus. <http://www.world-nuclear.org/info/inf104.html>, internetről letöltve: 2011. november 6.

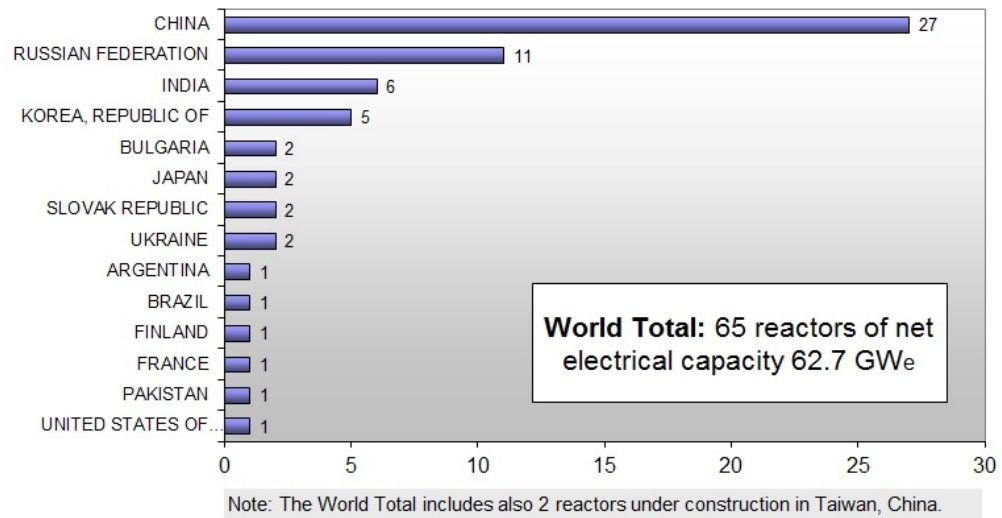
⁵ World Nuclear Power Reactors & Uranium Requirements. *World Nuclear Association*. 2011. december 1. <http://www.world-nuclear.org/info/reactors.html>, internetről letöltve: 2011. december 6.

⁶ IAEA Nations Adopt Atomic Operations Reforms. *Global Security Newswire*. 2011. szeptember 23. http://gsn.nti.org/gsn/nw_20110923_4681.php, internetről letöltve: 2011. november 7.

⁷ Aszódi Attila - Boros Ildikó - Yamaji Bogdán: Az atomenergia jelene és jövője. BME Nukleáris Technikai Intézet. 2011. október 21.

http://www.reak.bme.hu/fileadmin/user_upload/felhasznalok/aszodi/letoltes/Japan/Aszodi_Szegedi_20111021.pdf, internetről letöltve: 2011. november 7.

Number of Reactors under Construction Worldwide

1.ábra: Épülőfélben lévő atomreaktorok

Forrás: <http://www.iaea.org/cgi-bin/db.page.pl/pris.opercap.htm>

A skála egyik végén tehát a fejlesztési és építési tervekkel töretlenül továbbmenő országok helyezkednek el, a másik végén pedig azon államok, melyek az atomenergia arányának drasztikus csökkentése vagy akár teljes kivezetése mellett döntöttek. Köztük kiemelendő Németország, Olaszország és Svájc, melyek mindegyike elkötelezte magát az atomenergia teljes kivezetése mellett. Olaszországban népszavazásra bocsátották a kérdést és a szavazók 92%-a az atomenergia ellenében tette le voksát. Ezzel párhuzamosan Németországban, 2011 májusában Angela Merkel bejelentette, hogy 2022-ig fokozatosan leállítják az ország mind a 17 atomreaktorát.⁸

Az atomenergia szerepe az Egyesült Államokban

Napjainkban az Egyesült Államok működteti a világ legnagyobb nukleáris energiaiparát, mind a reaktorok számát, mind pedig a teljes kapacitást illetően. Jelenleg 104 atomreaktor működik az állam területén, többségük az ország keleti felén összpontosul. Az összes beépített kapacitás 101 gigawatt, ami 60%-kal több mint az Egyesült Államokat követő

⁸ A márciusi eseményeket követően három hónapon belül a hét legöregebb atomerőművi blokk (+ Krümmel atomerőmű) végleg le is állt, ezzel ideiglenes áramimportra kényszerítve a korábbi áramexportőr Németországot. Steven Mufson: Germany to close all of its nuclear plants by 2022. *The Washington Post*. 2011. május 30. http://www.washingtonpost.com/business/economy/germany-to-close-all-of-its-nuclear-plants-by-2022/2011/05/30/AG0op1EH_story.html, internetről letöltve: 2011. november 8.

Franciaország kapacitása (63 gigawatt). A hazai elektromos áram termelésében azonban komoly eltérést mutat a nukleáris ipar aránya: míg Franciaországban mindez 76,2%, addig az Egyesült Államokban mindössze 19,9%.⁹

A 104 atomreaktorból 69 nyomottvízes reaktor (*PWR – Pressurized Water Reactor*), 35 pedig forralóvízes reaktor (*BWR – Boiling Water Reactor*). Mindennek elsősorban azért van jelentősége, mert a japán katasztrófában megsérült fukushimai erőműblokkok is a forralóvízes reaktorok csoportjába tartoznak, és ugyanazt a General Electric gyártmányú konténment egységet¹⁰ használják, mint az Egyesült Államok forralóvízes reaktorai.¹¹

Ez a 104 reaktor 2009-ben elérte a beépített összkapacitás 90%-os kihasználási szintjét, ezzel nem túl sok tartalék kapacitást hagyva a struktúrában. Ennek ellenére jelenleg mindössze egy atomreaktor van épülőfélben, mely várhatóan 2012-ben meg is kezdi működését. A World Nuclear Association intézet adatai szerint ugyanakkor hét új reaktor esetében a jóváhagyások, finanszírozási kérdések és egyéb adminisztratív ügyek már eljutottak olyan fázisba, hogy ezek akár 8-10 éven belül üzemképesek lehetnek, ráadásul további 27 reaktor-tervezetet soroltak a 15 éven belül „várhatóan felépül” kategóriába.¹²

Annak ellenére, hogy mindez messze elmarad a kínai, de még az orosz adatoktól is, fontos látni, hogy kiegészül egy komoly élettartam meghosszabbítási programmal. Az Egyesült Államok Nukleáris Biztonsági Hatósága (*NRC - Nuclear Regulatory Commission*) ugyanis 2011 szeptemberében 71 atomreaktor működési licenzét hosszabbította meg, ezzel kitolva azok élettartamát az eredeti 40 évről összesen 60 évre. A nukleáris ipart szabályozó intézet emellett azt is jelezte, hogy 2013-ig további kérelmeket vár, és becslései szerint az atomerőművek 90%-a meg fogja kapni a 60 éves élettartamra vonatkozó jóváhagyást – a jelenleg is működő legöregebb reaktor 1969-ben kezdte meg működését, míg a legújabb 1996-ban.¹³

⁹ Mindez alapvetően azzal magyarázható, hogy ebben a tekintetben az Egyesült Államokban még mindig igen magas a fosszilis energiaforrások aránya. A szén továbbra is 45% körül mozog, míg a földgáz 23%-on. Emellett a kőolaj aránya nagyjából 1%, a megújuló energiaforrásoké pedig 11%.

Key World Energy Statistics: i. m.

¹⁰ Ez a rendszer atomerőművek esetében azt a funkciót látja el, hogy megakadályozza a radioaktív anyagok ellenőrizetlen körülmények közepette történő légkörbe jutását.

¹¹ Tom Zeller: Experts Had Long Criticized Potential Weakness in Design of Stricken Reactor. *The New York Times*. 2011. március 16. http://www.nytimes.com/2011/03/16/world/asia/16contain.html?_r=1, internetről letöltve: 2011. november 7.

¹² World Nuclear Power Reactors & Uranium Requirements: i. m.

¹³ Nuclear Power in the USA. *World Nuclear Association*. 2011. december. <http://www.world-nuclear.org/info/inf41.html>, internetről letöltve: 2011. december 7.

Az Egyesült Államok nukleáris energiaiparának egy másik sajátossága, hogy a nemzetközi trendekkel ellentétben itt magánvállalatok működtetik az erőműveket,¹⁴ jelenleg összesen harminc vállalat kezében összpontosulnak a létesítmények. Ráadásul az 1957-es Price-Anderson Act értelmében a nukleáris létesítményeket működtető vállalatok együttesen egy mindössze 12 milliárd dolláros alapot kötelesek fenntartani a nukleáris balesetek „kezelésére” és a kártérítések kifizetésére. Ez rendkívül alacsony összeg, figyelembe véve, hogy a csernobili baleset költségeit 600 milliárd dollárra, Fukushimaét pedig legalább 250 milliárd dollárra becslik.¹⁵

Végül pedig fontos tényező az is, hogy az Egyesült Államok lakossága az európai országok többségével szemben inkább a nukleáris energiát támogató társadalmak körébe tartozik. Két rövid periódustól eltekintve az atomenergia támogatottsága az 1980-as évek óta végig 50% fölött volt, 2010-ben pedig elérte a rekordnagyságú 74%-ot. Ennek tükrében nem meglepő, hogy egy 2011. szeptemberi közvélemény-kutatás adatai szerint ez a támogatottság a katasztrófa ellenére is csak 62%-ig zuhant vissza, és az ellenzők aránya is csak 35%-ig emelkedett – ami messze elmarad az olaszoknál mért 92%-os ellentábortól.¹⁶

Obama elnök fejlesztési tervei: 36 milliárd dollár, 20 új reaktor

Az Egyesült Államok nukleáris energiatermelésének szintjében 2007-ben beállt stagnáláshoz képest,¹⁷ Barack Obama elnök energiastratégiájának egyik sarokköve lett az atomenergia támogatása. A 2012-es költségvetési évre az eredeti keret mellett további 36 milliárd dollárt kért a Képviselőháztól, a nukleáris energiaszektor modernizációjára – amely magában foglalná 20 új atomreaktor építésének a megkezdését.¹⁸ Érvelése szerint a hagyományos erőforrásokkal ellentétben az atomenergia nem károsítja az ózonréteget, ezért az atomenergia arányának növelése az ország energiaiparában, egyben a globális klímaváltozásra

¹⁴ Sharon Squassoni: Nuclear Power: Between Faith and Fear. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. augusztus 25. <http://www.thebulletin.org/web-edition/roundtables/nuclear-energy-different-other-energy-sources>, internetről letöltve: 2011. november 10.

¹⁵ Mark Cooper: Nuclear liability: The market-based, post-Fukushima case for ending Price-Anderson. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. október 5. <http://thebulletin.org/web-edition/features/nuclear-liability-the-market-based-post-fukushima-case-ending-price-anderson>, internetről letöltve: 2011. november 10.

¹⁶ Latest Trends in U.S. Public Opinion About Nuclear Energy, Sept. 2011. *Nuclear Energy Institute*. 2011. szeptember 24. <http://www.nei.org/resourcesandstats/documentlibrary/reliableandaffordableenergy/reports/latest-trends-in-us-public-opinion-about-nuclear-energy-sept-2011>, internetről letöltve: 2011. november 13.

¹⁷ Nuclear Generation in the U.S.. *Energy Information Administration*. 2009. http://www.eia.gov/energy_in_brief/images/charts/nuclear_generation-large.jpg, internetről letöltve: 2011. november 18.

¹⁸ Andrew Restuccia: Obama budget request calls for major investments in nuclear energy. *The Hill*. 2011. február 14. <http://thehill.com/blogs/e2-wire/e2-wire/143861-obama-budget-request-calls-for-major-investments-in-nuclear-energy>, internetről letöltve: 2011. november 20.

adott egyik fontos válaszlépése lenne az új adminisztrációnak. Ráadásul mindez csökkentené a jórészt importált kőolajszeletor jelentőségét is, mely az „Arab Tavasz” eseményei miatt csak még kiszámíthatatlanabb és még drágább lett.

Politikai szempontból az is az elnök tervei mellett szól, hogy habár belpolitikai szinten éles viták vannak az Egyesült Államok energiastruktúrájáról, az atomenergia mögött a Kongresszusban gyakorlatilag egyedülálló kétpárti konszenzus sorakozott fel. Mindezt ráadásul a széndioxid kibocsátás csökkentése miatt a környezetvédők többsége is támogatta – legalábbis ezidáig.¹⁹ Kérdés azonban, hogy a fukushimai események milyen változásokhoz vezetnek majd az Egyesült Államok nukleáris energiaiparában és ez milyen következményekkel jár a fejlesztési tervekre és a belpolitikai viszonyokra nézve.

A fukushimai katasztrófa technológiai következményei

A fukushimai atomerőmű hat reaktorblokkja és az Egyesült Államok forralóvizes reaktorai között fontos technológiai kapcsolatot jelent, hogy többségük a General Electric cégcsoportnak ugyanazon Mark-típusú konténment egységét használja. Ez az egység magába foglalja az atomerőmű reaktorát és az ahhoz közvetlenül csatlakozó rendszereket, az utolsó védvonalat képezve a radioaktív anyagok kiszabadulásával szemben. A cunamit követően a fukushimai reaktorok energiaellátása meghibásodott, és a független dízelgenerátorok is üzemképtelenné váltak, ezzel problémássá téve a reaktorok hűtését.²⁰

A fukushimai erőműben az első öt blokk Mark I-típusú konténment egységet használt, míg a hatodik már az újabb generációs Mark II-t. Az Egyesült Államok 35 forralóvizes reaktorából 23 még mindig a Mark I-et és a fennmaradó 12 vagy Mark II-t vagy Mark III-at használ. A japán katasztrófát követően tehát komoly aggodalmak merültek fel ezen reaktorok biztonságát illetően. Azt ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a Richter-skála szerinti 9-es erősségű földrengést átvészelte a rendszer, és a reaktorok sikeresen leálltak – annak ellenére, hogy eredetileg maximum 7-es erősségű földrengés ellen tervezték őket. A meghibásodások sorozatáért tehát elsősorban a cunami által okozott károk felelősek. Az Egyesült Államokban

¹⁹ John M. Broder: U.S. Nuclear Industry Faces New Uncertainty. *The New York Times*. 2011. március 14. <http://www.nytimes.com/2011/03/14/science/earth/14politics.html>, internetről letöltve: 2011. november 22.

²⁰ Egyes Mark I tartályokban pedig a tervezett érték kétszeresére nőtt a nyomás, melynek csökkentéséhez gázkibocsátásra volt szükség, ahol is – többek között – radioaktív jód és cézium jutott a légkörbe. Ráadásul hűtés hiányában az üzemanyag-kazetták megolvadtak és a keletkező hidrogén robbanáshoz vezetett az egyes és hármas reaktorblokkokban a reaktorcsarnokban, a kettes reaktorblokkban pedig a reaktorépületen belül. Ennek következtében pedig olyan szerkezeti károsodások léptek fel, melyek nem tudták meggátolni a hasadási termékek légkörbe és tengervízbe való jutását, Aszódi Attila - Boros Ildikó - Yamaji Bogdán: i. m.

ugyanakkor ilyen körülmények nem fenyegetnek, hiszen egyetlen atomerőmű sincs közvetlenül a tengerparton, és a törésvonalak menti aktivitás is jóval csekélyebb, mint Japánban.²¹

A katasztrófa másik fontos technológiai következménye az atomreaktorok üzemanyaggyártásának témakörében mutatkozott meg. A fukushimai hármaskockban bekövetkező robbanás ugyanis újra kiélezte az Egyesült Államokban is napirenden lévő MOX-üzemanyag kérdését. A MOX-üzemanyag (*mixed oxide*) urándioxid és plutónium keverékéből származik, és számos tekintetben eltér a hagyományos fűtőelemektől, emiatt pedig évtizedek óta hatalmas viták övezik alkalmazásának kérdését.

Egészen a fukushimai eseményekig Obama elnök alapvetően támogatólag lépett fel az ország MOX-programja mellett. A japán katasztrófa következtében azonban számottevően megnőtt a Fehér Házra nehezedő nyomás, a MOX-program felfüggesztésére vonatkozóan. A MOX-üzemanyag fejlesztése már a hidegháború idején megindult, de Jimmy Carter idején leállították, a megnőtt proliferációs veszélyekre hivatkozva.²² Ezt követően Bill Clinton elnöksége alatt élvezett megint erős támogatást, az ifjabb Bush azonban teljesen leállította a programot. Obama elnök viszont ismételten napirendre tűzte, és Dél-Karolinában új lendületet kapott az Egyesült Államok első MOX-fűtőanyagú reaktorjának építése.²³

A fukushimai hármaskock katasztrófája azonban némiképp megerősítette az ellenérveket. Az ellenzők tábora ugyani gyakran hangoztatja, hogy a plutónium sokkal instabilabb, mint a hagyományos urán fűtőanyag, nehezebb ellenőrzés alatt tartani reaktori körülmények között, nagyobb sugárzás-veszéllyel jár, ha kikerül a reaktorból és nagyobb proliferációs veszélyt is hordoz magában.²⁴ Ezzel szemben támogatói – és elsősorban az Obama-adminisztráció – éppen amiatt érvelnek szükségessége mellett, mert a programnak köszönhetően újra lehetne hasznosítani a nukleáris leszerelés következtében felszabaduló több tonnányi fegyver-minőségű plutónium-készletet, illetve meg lehetne „szabadulni” a civil célú

²¹ Fact Sheet on Seismic Issues for Nuclear Power Plants. *U.S. Nuclear Regulatory Commission*. 2011. <http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/fact-sheets/fs-seismic-issues.html>, internetről letöltve: 2011. november 25.

²² A MOX-üzemanyag elterjedésével alapvetően azért növekednek a proliferációs veszélyek, mert ezt könnyebb és kevésbé veszélyes eltulajdonítani, hiszen nem tartalmaz olyan erősen radioaktív elemeket, mint a hagyományos kiégett fűtőelemek. Ráadásul a nukleáris fegyverek gyártására is alkalmas plutónium sokkal könnyebben kinyerhető a MOX-üzemanyagból. Ennek köszönhetően az üzemanyag gyártása, szállítása és tárolása sokkal fokozottabban is van téve a nukleáris terrorizmus veszélyének.

²³ Jo Becker - William J. Broad: New Doubts About Turning Plutonium Into a Fuel. *The New York Times*. 2011. április 11. http://www.nytimes.com/2011/04/11/us/11mox.html?_r=1&nl=todaysheadlines&emc=th2, internetről letöltve: 2011. november 27.

²⁴ Nuclear Threat: U.S. Implications of the Japanese Nuclear Reactor Crisis. *Coal Geology*. 2011. március 14. <http://coalgeology.com/nuclear-threat-u-s-implications-of-the-japanese-nuclear-reactor-crisis/15857/>, internetről letöltve: 2011. november 28.

programok nyomán, reaktori körülmények között keletkező plutónium-készletektől is. Ráadásul ezt az eljárást már jelentős mértékben alkalmazzák a franciák és a britek, továbbá korlátozott keretek között Oroszország, Japán és India is használja.²⁵ Kérdés azonban, hogy a japán katasztrófa nyomán az egyébként sem csekély MOX-ellenes lobbival, elég támogatást tud-e gyűjteni a program újbóli felfüggesztéséhez.

Nukleáris Biztonsági Hatóság (NRC): vizsgálatok és jelentések

A Nukleáris Biztonsági Hatóságot 1974-ben hozták létre az Egyesült Államokban, azzal a céllal, hogy a az ország atomerőműveinek működését, illetve az atomenergia békés célú felhasználásához kötődő eljárásokat szabályozza. A japán katasztrófát követően az NRC volt felelős azért, hogy az Egyesült Államok atomerőműveit is célzott biztonsági felülvizsgálat alá vegyék. Az intézet továbbá felállított egy szakértői akciócsoportot (*Japan Task Force*), melynek az volt a feladata, hogy Japánba utazva közvetlenül segítse az ottaniak munkáját, továbbá jelentést készítsen a helyszínen tapasztaltakról, különös figyelmet fordítva arra, hogy az Egyesült Államok vonatkozásában a katasztrófa milyen tanulságokkal szolgált.²⁶

Ez az akciócsoport öt programterületen tett javaslatokat:

- az NRC működési mechanizmusának tisztázása,
- hatékonyabb védelem: az atomerőművek élethosszának megnövelésére beadott licenz-kérelmek felülvizsgálata, és azok jóváhagyása kizárólag a megfelelő biztonsági óvintézkedések ellenében – különös figyelmet szentelve a földrengés és szökőár védelemnek, illetve a szeizmikus mozgások következtében keletkező tüzekre és áradásokra való hatékonyabb felkészülésnek,
- potenciális veszélyforrások csökkentése: a forralóvízes reaktorokban a hűtésért felelős mechanizmusok megerősítése és a konténment egységekben való fokozottabb hidrogén-kontroll,
- baleseti készülség erősítése: a nukleáris létesítmények által kidolgozott baleseti forgatókönyvek felülvizsgálata, a helyszíni biztonsági személyzet hatékonyabb felkészítése illetve a döntéshozatali mechanizmusok áttekintése,

²⁵ Becker - Broad: i. m.

²⁶ Post Fukushima: NRC Responses. *U.S. Nuclear Regulatory Commission*. 2011. február 6.

<http://www.nrc.gov/about-nrc/organization/commission/comm-george-apostolakis/apostolakis-06-02-2011-hef.pdf>, internetről letöltve: 2011. november 26.

- az NRC programok hatékonyságának javítása: az NRC felülvizsgálatok és licenszkérelmek elbírálásakor használt szempontrendszerek átalakítása és szigorítása.

A jelentés továbbá érintette még a pihentető medencék szerkezetének megerősítését illetve a társadalom oktatását, az alapvető nukleáris ismeretek tekintetében.²⁷

A szükséges reformok ellenére az NRC már kezdettől amellet érvelt, hogy az Egyesült Államok atomerőművei rendszeren fel vannak készítve az ilyen extrém körülményekre (részben a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követő biztonsági intézkedéseknek köszönhetően). Éppen ezért a japán katasztrófa nem fog indokot szolgáltatni a nukleáris energiaipar alaptalan korlátozására. Tulajdonképpen erről tanúskodik a már említett 2011. szeptemberi döntés is, melynek értelmében 71 reaktor működési engedélyét hosszabbították meg.

Az atomenergia mellett és ellen szóló legfőbb érvek

A fukushimai katasztrófa nem csak technológiai szempontból jelentett kihívást az Egyesült Államok nukleáris ipara számára, hanem újra felerősítette az atomenergia körüli vitákat is, ezzel kikezdve a politikai színtéren meglévő kétpárti konszenzust. Az atomenergia mellett érvelők általában hat érv köré fűzik kampányukat:

- 1) az atomenergia környezetbarát, alacsony széndioxid-kibocsátása miatt,
- 2) a proliferációs veszély kezelhető,
- 3) rendkívül kevés urán is elég hatalmas energia előállításához,
- 4) a megújuló energiaforrásokkal szemben az atomenergia termelése folytonos és állandó,
- 5) az atomenergia arányának növelése csökkenti az Egyesült Államok olajfüggőségét,
- 6) az atomenergia még mindig a legolcsóbb energiaforrás.

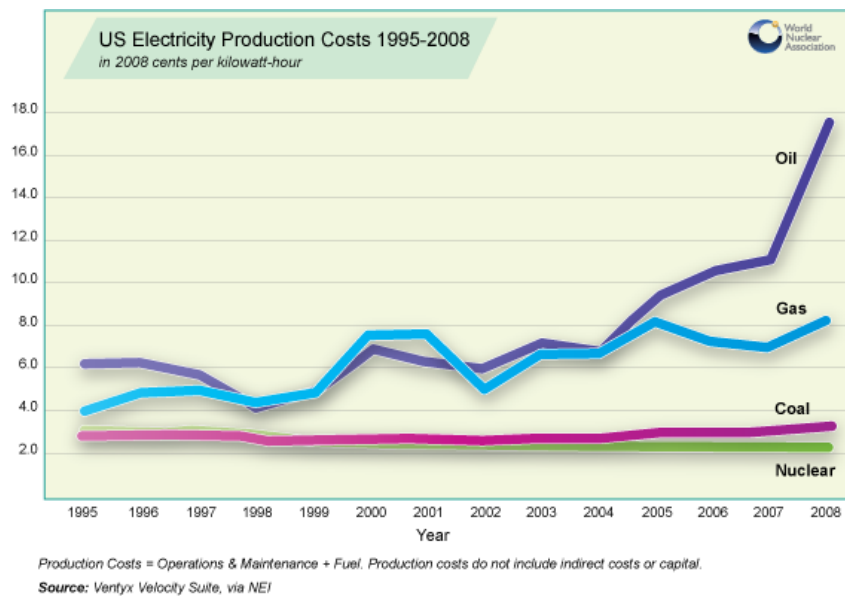
Ami a környezetvédelmi megfontolásokat illeti, szakértői jelentések szerint, ha az Egyesült Államok az atomenergia helyett a hagyományos fosszilis energiákra támaszkodna, évente 650 millió tonna széndioxid többletet engedne a légkörbe, ami majdnem egyenlő az ország összes autója által kibocsátott mennyiséggel.²⁸ Ráadásul azokkal szemben, akik az esetleges nukleáris balesetek környezeti hatásai miatt aggódnak, érdemes kiemelni, hogy a többi energiaforrás is magában hordozza a komoly környezeti károk veszélyét. Az elmúlt évben

²⁷ Recommendations for Enhancing Reactor Safety in the 21st Century. *U.S. Nuclear Regulatory Commission*. 2011. július 12. <http://pbadupws.nrc.gov/docs/ML1118/ML111861807.pdf>, internetről letöltve: 2011. november 24.

²⁸ Tony Pietrangelo: Low-carbon, low-cost electricity. 24/7. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. július 28. <http://www.thebulletin.org/web-edition/roundtables/nuclear-energy-different-other-energy-sources>, internetről letöltve: 2011. november 30.

ugyanis Fukushima mellett két másik energiaszektor is komoly katasztrófákat élt meg: 2010. április elején Nyugat-Virginiában hatalmas bányarobbanás következett be, míg április végén a Deepwater Horizon olajfúró-torony katasztrófája okozott óriási környezeti károkat a Mexikói-öbölben.²⁹ Az atomenergia lobbistái továbbá azt is előszeretettel hangsúlyozzák, hogy a nukleáris balesetek környezeti következményeit a legkönnyebb és legolcsóbb mérni. Éppen ezért ezekre az eseményekre lehet a leggyorsabban és leghatékonyabban reagálni – ennek köszönhető például, hogy a fukushimai baleset nem járt közvetlen sugárszennyezés miatt bekövetkező halálessel.³⁰

Gazdasági szempontból először is fontos érv az atomenergia mellett, hogy ez volt az egyetlen erőforrás, mely az elmúlt tíz évben nagyjából tartani tudta az árát és mindvégig a legalacsonyabb költségen biztosította az elektromos áramot. Másodszor, szintén a gazdaságosság kategóriájába tartozik, hogy négy km²-nyi területen 1800 megawatt elektromos teljesítményt lehet előállítani, ami szélerőművek esetében például több mint 400 km² alapterületet igényelne. Harmadszor pedig a nukleáris ipar jelenleg 120000 embernek ad munkát az Egyesült Államokban, ami figyelembe véve a 9% körül mozgó munkanélküliségi rátát szintén nem elhanyagolható.³¹

2.ábra: Az elektromos áram költségének változása szektoronként (Egyesült Államok)

Forrás: <http://world-nuclear.org/info/inf02.html>

²⁹ John M. Broder: i. m.

³⁰ Charles Forsberg: Mutually assured energy independence. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. április 28. <http://www.thebulletin.org/web-edition/roundtables/nuclear-energy-different-other-energy-sources>, internetről letöltve: 2011. november 30.

³¹ Tony Pietrangelo: i. m.

Sokat hangoztatott ellenérv az atomenergiával szemben, hogy a nukleáris technológia békés célú felhasználásának terjedésével megnőnek a proliferációs veszélyek. Ezt ugyanakkor fokozott nemzetközi együttműködéssel, és a már régóta napirenden lévő nemzetközi fűtőanyag-bank létrehozásával továbbra is kordában lehetne tartani. Annak tükrében pedig, hogy az elmúlt évtizedben számos háborút vívtak a legnagyobb kőolaj- és földgáz-lelőhelyek feletti befolyás megszerzéséért, az atomenergia arányának növelése és az államok energiafüggőségének csökkentése, elősegíthetné egy tartósabb béke megteremtését a nemzetközi rendszerben.³²

Mindemellett fontos azt is hangsúlyozni, hogy egy folyamatosan fejlődő rendszerről van szó. Egyetlen másik energiaszektor sem mutatott fel ilyen mértékű fejlődést az elmúlt évtizedekben. Az atomenergia ugyanakkor egyre hatékonyabban és egyre szigorúbb biztonsági előírások között működik, állandó és megbízható energiaellátást biztosítva. Egy drasztikus energiafordulat azonban komoly kockázatokkal járna: veszélybe kerülne a stabil energiaellátás, időszakosan megnőne az ország kiszolgáltatottsága és az energiaárak színvonala, ez pedig akár az egész gazdaságot veszélybe sodorhatja.³³

Az atomenergia ellen lobbizók azonban éppen az imént tárgyalt környezeti, gazdasági és politikai érveket támadják. A széndioxid-kibocsátás kapcsán például nem vitatják, hogy az atomenergia termelése jár a legkevesebb kibocsátással (természetesen a megújulók után), arra ugyanakkor felhívják a figyelmet, hogy ezek a statisztikák tévesen már csak a végső reaktori fázist tartalmazzák. A korrekt adatok ugyanis megkívnának, hogy számításba vegyék a teljes fűtőanyag-ciklust, beleértve az uránbányászatot, feldolgozást, dúsítást, újrahasznosítást, tárolást és szállítást is. Márpedig ezek a folyamatok számottevően megemelik a kibocsátott széndioxid mennyiségét, és az előállítás végső költségeit is.³⁴

A másik fő támadási felületet a biztonság és az esetleges balesetek kérdése jelenti. Az Egyesült Államok jelenleg is működő reaktorainak többsége az 1980-as évekig épült első- és második generációs modellek,³⁵ melyek lassan elérik az eredetileg tervezett 40 éves

³² Charles Forsberg: i. m.

³³ Steven Mufson: i. m.

³⁴ Kristin Shrader-Frechette: Cheaper, safer alternatives than nuclear fission. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. augusztus 19. <http://www.thebulletin.org/web-edition/roundtables/nuclear-energy-different-other-energy-sources>, internetről letöltve: 2011. november 30.

³⁵ Az atomreaktoroknál alapvetően négy reaktorgenerációt különítünk el. Az első generációba tartoznak az 1970-es évek előtt épült természetes uránnal működő reaktorok. A második generációba tartoznak az 1970-es évektől kifejlesztett könnyűvízes reaktortípusok. A harmadik generáció a napjainkban üzembe lépő reaktorokat takarja, melyek biztonsági és gazdaságossági szempontok szerint optimalizált reaktortípusok. Míg a negyedik generáció jelenleg is fejlesztés alatt van, ezen reaktorok elsődleges célja a fenntartható energiaforrás biztosítása és a hidrogéntermelés. Aszódi Attila: 1., 2., 3., 4. generációs atomerőművek. *BME Nukleáris Technikai Intézet*. 2009. február 12.

élettartamot. Mivel jelenleg nincs beépítve az ország energiastruktúrájába az a többlet kapacitás, amivel ezt a hirtelen kieső nagy mennyiséget pótolni lehetne, az NRC akár nagyobb kockázatot is vállalva, meghosszabbítja ezek élethosszát.³⁶ Mindez viszont megnövelheti a nukleáris balesetek esélyét.

Nukleáris balesetek esetén viszont nem csak az aktuális generációk egészsége a tét, hanem egyes források szerint a sugárszennyezésnek kitett személyek esetén még a következő generációkban is megfigyelhető a megnövekedett arányú gyermekhalandóság és a daganatos megbetegedések előfordulása.³⁷ Az esetleges balesetek kompenzálására fenntartott anyagi keret ugyanakkor nevetségesen kevés, ezzel a kormányra és a társadalomra hárítva az anyagi felelősséget, az üzemeltető vállalatok helyett.

A proliferációs veszély tekintetében pedig nem csak azzal érdemes számolni, hogy egyre több állam jut a fegyverek előállításához is szükséges technológiai tudáshoz, hanem azt is érdemes számításba venni, hogy egy esetleges támadásnak maga az atomerőmű lehet a célpontja. Szeptember 11-e óta ugyanis tudjuk, hogy egy civil repülőgép is funkcionálhat fegyverként, ha azt megfelelő célpontba irányítják – márpedig egy atomerőműbe vezetett repülőgép akár a csernobili katasztrófához hasonló pusztítást is végezhet. Habár az erőművek többségét eredetileg úgy tervezték, hogy ellenálljanak kisebb gépek becsapódásának, napjainkban ez már nem feltétlen elegendő védelem. Éppen ezért szükség van egyéb óvintézkedésekre is, mint például a reaktorok köré vont repülés-tilalmi zónák felállítására.

Mindezen veszélyek tükrében az atomenergia ellenzői a megújuló energiaforrások mellett törnek lándzsát, elsősorban arra hivatkozva, hogy ezekben sokkal több potenciál van, mint bármely másik energiaforrásban. Az Egyesült Államok szerencsés adottságainak köszönhetően, becslések szerint csak a szélenergiában összesen kilencszer annyi kapacitás van, mint a jelenleg működő atomreaktorokban. Ezek ráadásul kiiktatnák a proliferációs veszélyeket, a hulladéktárolás egyre nagyobb problémáját és a hosszú távú élettani kockázatokat is. Ráadásul a víz-, szél- és napenergiát kombinálva egy olyan egymást kiegészítő komponensekből álló rendszert lehetne felállítani, melyben a tároló kapacitások kiépítésével garantálható lenne az állandó energiaszolgáltatás. Ennek megvalósítása pedig lényegesen

http://www.reak.bme.hu/fileadmin/user_upload/felhasznalok/aszodi/letoltes_eloadasok/Aszodi_ETESenior_Bp_2009_0212_.pdf, internetről letöltve: 2011. november 7.

³⁶ Jia Lynn Yang - Steven Mufson: Japan quake puts spotlight on aging U.S. nuclear reactors, cost of building new ones. *The Washington Post*. 2011. március 16. http://www.washingtonpost.com/business/economy/japan-quake-puts-spotlight-on-aging-us-nuclear-reactors-cost-of-building-new-ones/2011/03/16/ABFOiWh_story.html, internetről letöltve: 2011. november 25.

³⁷ Kristin Shrader-Frechette: i. m.

olcsóbb és gyorsabb lenne, mint az új atomerőművek építése, és az élettartam lejárta miatt sem kellene aggódni a jövőben.³⁸

A nukleáris fejlesztési tervek jövője és a belpolitikai színtér

Habár bizonyos szempontból mindkét tábornak megvan a maga igaza, úgy tűnik, hogy a nukleáris energiát támogatók továbbra is megőrizhetik előnyüket. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy a megbomlott politikai konszenzus mégsem vezetett pártok mentén szétváló érdekcsoportok kialakulásához. A katasztrófa ellenére Obama elnök többször deklarálta, hogy nem szándékozik feladni nukleáris fejlesztési céljait. Ebben pedig komoly támogatást jelent, hogy a Szenátusban függetlenként regisztrált Joe Lieberman – a Szenátus vezető hangja energiaügyi kérdésekben – szintén a Fehér Ház oldalán áll. Ráadásul a szenátusi republikánus kisebbség vezetője, Mitch McConnell is óvatosságra intett, és felhívta a figyelmet arra, hogy a japán eseményeket nem szabad túlreagálni és az atomenergia ellen fordítani.

A legélesebb kritikák érdekes módon éppen az elnök saját táborából jöttek. Edward Markey demokrata képviselő terjesztett elő egy olyan tervezetet, mely némiképp korlátokat szabna az elnök terveinek. Igaz ugyan, hogy ez a javaslat sem megy el az atomenergia teljes kivezetésének követeléséig, mindössze a szeizmikusan aktív területekre adott licenszek felfüggesztésére és szigorúbb biztonsági és védelmi szabályok bevezetésére szólít fel – különösen azon létesítmények esetében, melyek a japán forralóvízes reaktorokhoz hasonló konténment egységet használnak.³⁹

Konklúzió

Összességében tehát a fukushimai katasztrófa az Egyesült Államok esetében is felújította az atomenergia körüli vitákat, a német és olasz példákhoz hasonló drasztikus fordulatra azonban ebben az esetben nem számíthatunk – mindez pedig elsősorban strukturális okokra illetve a szükséges politikai és társadalmi akarat hiányára vezethető vissza.

Strukturális szempontból a rendkívül fejlett és kiterjedt nukleáris ipar lehetetlenné teszi egy rövid távú és drasztikus energiafordulat megvalósítását anélkül, hogy az ne járna

³⁸ Arjun Makhijani: Why nuclear energy is not the answer. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2011. szeptember 8. <http://www.thebulletin.org/web-edition/roundtables/nuclear-energy-different-other-energy-sources>, internetről letöltve: 2011. december 2.

³⁹ John M. Broder: i. m.

komoly gazdasági következményekkel (az Egyesült Államok energiatüreltségének megnövekedésével, az energiaárak hirtelen megugrásával és növekvő munkanélküliséggel). A jelenlegi gazdasági problémák tükrében pedig úgy tűnik, hogy a Fehér Ház nem hajlandó bevállalni ezt a kockázatot.

Ráadásul a zöldek kivételével egyelőre a két párt sem szakadt szét a nukleáris kérdés mentén. A Republikánus és Demokrata Párt legbefolyásosabb kongresszusi tagjai fel sem vetették az atomenergia teljes kivezetését, terveik elsősorban szabályozási szempontból akartak bizonyos korlátokat szabni az elnök mozgásterének. Mindez ráadásul kiegészül azzal, hogy a legfrissebb felmérések szerint az ország lakossága sem kész még teljesen lemondani a nukleáris opcióról.

Éppen ezért az Egyesült Államok nukleáris energiaiparának jövőjét illetően az várható, hogy a biztonsági felülvizsgálatokat követően, szabályozási szempontból még szigorúbb követelményeket szabnak majd az atomerőművek működtetésére vonatkozóan. Ez ugyanakkor sem az elnök fejlesztési terveiben, sem a jövőbeli licenzek és építkezések előmenetelében nem hoz majd drasztikus fordulatot.

Kitekintve a nemzetközi szintre elmondható, hogy a nukleáris reneszánszt vezető Kína, Oroszország és India is ezen az úton megy tovább – ennek köszönhetően pedig a nukleáris energia globális szerepe minden bizonnyal tovább fog növekedni a jövőben. Ezzel szemben a drasztikus váltás mellett döntők komoly kisebbségben maradtak – a teljes kivezetés mellett kevesebb, mint 10 állam döntött, az atomenergia arányának komolyabb csökkentése mellett pedig mindössze újabb 10-15 állam. Mindezek tükrében, Fukushima globális szempontból sem jelentett igazi fordulópontra a nukleáris energiaiparban – inkább csak egy időszakos megtorpanásról van szó, melynek következményei nemzetközi szinten elsősorban szabályozási szempontból érezhetőek.

Habár ez a szigorúbb szabályozás közvetlenül csak a nukleáris biztonság erőművi oldalát érinti, mégis megvan benne a lehetőség arra, hogy olyan folyamatokat indítson el, melyek következtében a többi területen is elmozdulás történik. A bevezetőben taglalt összefüggéseknek köszönhetően ugyanis ha mindez elősegíti az egész nukleáris biztonsági rezsim erősítését, ennek akár még a nukleáris non-prolifерáció területére is pozitív hatása lehet. Amint ugyanis a kínai, orosz és indiai példák is mutatják, a nukleáris reneszánsznak, és ezzel együtt a kettős felhasználású technológiák terjedésének gyakorlatilag lehetetlen korlátokat szabni. Ha viszont mindezt elfogadjuk, akkor a folyamatok ellenőrzésére és a

nukleáris leszerelés előmozdítására az egyetlen opció valóban az Atomsorompó verifikációs rendszerének erősítése és a nukleáris biztonsági rezsim hatékonyságának fokozása marad.

Molnár András:

„Peak Oil” és a jövő kőolaj konfliktusai

Egy belátható időn belül bekövetkező kőolajcsúcs következményei napjainkban még csupán nehezen és számos fenntartás megtétele mellett értékelhetőek. Kétségtelen azonban, hogy a modern, kőolaj által fűtött ipari és társadalmi szerkezettel bíró országok számára a fekete aranya globális méretű rendelkezésére állásának fokozatos korlátozódása komoly politikai, gazdasági és katonai-stratégiai kihívást fog jelenteni. A kiaknázható készletek folyamatos szűkülése pedig egyre valószínűbbé teszi egy jövőbeli, fosszilis erőforrásokért, azon belül is elsősorban kőolajért vívott háború lehetőségét. A kőolajért, mint stratégiai nyersanyagokért vívott háborúk pedig akár olyan méretű lökéshullámokat is képesek generálni, amelyek nem csupán a globális kőolaj kínálatot illetve a világpiac árait képesek drasztikusan befolyásolni, hanem egyúttal a nemzetközi rendszer struktúráját is.

A Közép-Ázsiában végbemenő energetikai hatalmi átrendeződés Kína és Oroszország között pedig egyértelműen ilyen jellegű konfliktus potenciált rejt magában. Napjainkban ugyanis mind nagyobb és mélyebb repesések fedezhetőek fel az eddigi közép-ázsiai energetikai egymás mellett élés és tevékenykedés szilárdnak hitt kínai-orosz kapcsolatrendszerén. Azáltal, hogy Kína gazdasági befolyásának növekedése kezdi aláásni Oroszország pozícióit, a két ország ha lassan is, de mindinkább a konfrontáció felé sodródik. Mindezek miatt a két fél közötti együttműködés és békés egymás mellett létezés Közép-Ázsia kapcsán a jövőben egyre bizonytalanabbnak és ingatagabbnak tűnik. Mindez pedig kétségeket ébreszt a két ország jövőbeli, bilaterális stratégiai kapcsolatainak fenntarthatóságát illetően.

Bevezetés

A kőolaj minden kétségek kizáróan a XXI. századi globális gazdaság és társadalom egyik, ha nem legfontosabb motorja. Nem meglepő tehát, hogy világpiaci árának az elmúlt évtizedben tapasztalható folyamatos emelkedése, illetve a jövőben rendelkezésre álló mennyiségével kapcsolatos mind borúlátóbb prognózisok komoly aggodalomra adnak okot a világ szinte minden országában.

A Shell Oil Kutatólaboratórium munkatársa Marion King Hubbert geofizikus által 1956-ban megalkotott olajcsúcs – más néven olajhozam-csúcs – elmélet szerint globális szinten a kőolaj kitermelés harang alakú görbét vesz fel az időintervallum és a kitermelhető mennyiség viszonylatában. Eszerint egy kőolajmező kitermelése a sikeres feltárást követően

exponenciálisan növekszik mindaddig, amíg el nem éri kitermelhetőségi maximumát, amelyet követően a kitermelés volumene előbb lassan, majd pedig gyorsuló ütemben csökken mindaddig, amíg a mezőben uralkodó nyomás olyan alacsony szintre nem esik, hogy az már nem teszi lehetővé további kőolaj kinyerését. Mindezek alapján Hubbert pontosan megjósolta, hogy az USA kőolaj kitermelése az 1970-es évek elején fogja elérni csúcspontját, azt követően pedig hanyatlásnak indul.

Az 1990-es évek közepén Hubbert elméletét amerikai kutatók globális viszonylatban is alkalmazni kezdték a kőolaj kitermelés várható volumenének előrejelzésére, aminek eredményeként arra a következtetésre jutottak, hogy a kitermelés csúcspontja két évtizeden belül – tehát legkésőbb 2015 környékén – be fog következni.¹ Ez a közeljövőben várható kőolajcsúcsot vizionáló elképzelés elsősorban azon a felfogáson alapul, hogy a világ olaj kitermelésének nagy része olyan öreg vagy kiöregedő óriás mezőkből illetve régiókból származik, ahol a kitermelési volumen szinten tartása egyre költségesebb, mivel mind nagyobb mértékben válik szükségessé bonyolult kémiai vagy mechanikai eljárások alkalmazása a kitermelési szint csökkenésének elkerülése érdekében. Az olajhozam-csúcs értelmében tehát rövidesen bekövetkezik az az időpont, amikortól már nem lesz gazdaságos az óriásmezőkben található maradék kőolaj készletek kiaknázása, aminek következtében a globális kitermelés súlypontja fokozatosan a kisebb kitermelési volument biztosító kőolaj mezők felé fog eltolódni.

Az energetikával foglalkozó szakemberek körében azonban nem mindenki osztja Hubbert olajcsúcsról alkotott nézeteit. Az ellenzők amellet érvelnek, hogy a világ nincs, és belátható időn belül nem is lesz kőolaj szűkében, mivel új technológiai eljárások kifejlesztésével és alkalmazásával olyan, eddig hozzáférhetetlennek hitt készletek is elérhetővé válnak, amelyekkel eddig nem számoltunk.² Ami pedig még ennél is fontosabb, hogy véleményük szerint elsősorban nem a geológiai adottságok határozzák meg a rendelkezésre álló kőolaj tartalékok nagyságát, illetve nemzetközi szinten a kőolaj iránti kereslet és kínálat viszonyának alakulását, hanem sokkal inkább olyan geopolitikai folyamatok, amelyek egyre nagyobb mértékben elszakadnak a nemzetközi rendszer államok által alkotott kereteitől és mind inkább szubállami szereplőkhöz válnak köthetővé.

* Molnár András a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola első évfolyamos hallgatója. Kutatási területe a Szovjetunió felbomlását követő orosz energia külpolitika, azon belül is elsősorban az kőolaj és földgáz szektor elemzése.

¹ Kenneth Deffeyes: *Hubbert's Peak: The Impending World Oil Shortage*. Princeton University Press, 2001. 37.o.

² A legjelentősebb ilyen kőolaj készletek előrejelzések szerint az Északi sarkkörön túli területeken illetve Brazília partjaitól körülbelül 200 km-re az Atlanti óceán mélyén, valamint a Dél-kínai tenger mélyén találhatóak.

Jelen tanulmány szerzője a hubberti elmélet helyessége mellett érvel azzal a kitételrel, hogy az elkövetkező évtizedekben jóllehet technológiai fejlesztések alkalmazásával növelni lehetne a globális szinten kitermelt kőolaj mennyiségét, azonban annak határt fognak szabni olyan regionális és globális politikai konfliktusok, amelyek korlátozni és a legrosszabb esetben akár csökkenteni is képesek a kőolaj kínálat nagyságát a világpiacon.

Éppen ezért szükséges annak elemzése, hogy az elérhető kőolaj készletek szűkülésének milyen következményei és kihatásai lehetnek a globális energia biztonsága és a nemzetközi rendszer stabilitására nézve. Az elemzés első része azon tényezőket veszi számba, amelyek a globális kőolajkínálat szűküléséhez vezethetnek, míg a második részben annak biztonságpolitikai következményei kerülnek felvázolásra.

A jövőbeli kőolajhiány kialakulásának okairól

A globális kőolajfogyasztással kapcsolatos elemzések és előrejelzések döntő többsége a kőolaj iránti kereslet átlagosan 1,2 és 1,9 százalékos közötti éves szintű növekedését vetíti előre az elkövetkező évtizedben. A 2001-es 76,4 millió hordó/nap-os fogyasztási szintről 2010-re a világ fogyasztása elérte 90,4 millió hordós szintet, és becslések szerint ez az érték 2020-ra meg fogja haladni a 106,7 millió hordót is.³ A fogyasztás növekedésének döntő hányadát – több mint háromnegyedét – a közlekedési és szállítási szektor bővülése fogja kitenni elsősorban az ázsiai kontinensen, mivel itt a megújuló erőforrások várhatóan nem lesznek képesek számottevő szerepet betölteni az elkövetkező két évtizedben, hacsak nem következnek be szignifikáns és gyors iramú technológiai áttörés és modernizáció e téren.

Ez a dinamikusan növekvő kőolaj iránti keresletet pedig az OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries - Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetének) tagállamainak⁴ nagymértékű kitermelési volumen bővítése nélkül nem valószínű, hogy kielégíthető. Ennek elsődleges oka, hogy a hagyományos, és emiatt könnyen hozzáférhető és kiaknázzható geológiai adottságokkal rendelkező kőolaj készletek közel 80%-a az OPEC tizenkét tagállamának területén koncentrálódik, mi több ennek 65%-át hat Közel-keleti ország birtokolja.⁵ Kérdéses azonban, hogy ezek a készletek a jövőben milyen mértékben lesznek hozzáférhetőek a világpiac számára, figyelembe véve a Közel-Kelet ingatag biztonsági helyzetét.

³ International Energy Agency: *World Energy Outlook 2010*, <http://www.iea.org/> (internetről letöltve: 2011.09.22)

⁴ Az OPEC tagállamai: Algéria, Angola, Indonézia, Irán, Irak, Kuvait, Líbia, Nigéria, Katar, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Venezuela és Ecuador.

⁵ Ezek az országok: Szaúd-Arábia (22,2%) Irán (12,7%), Irak (12%), Kuvait (8,5%) Egyesült Arab Emírátságok (8,2%), és Katar (2,1%).

Napjainkban ugyanis számos nagy olaj kitermelő állam belső stabilitása tűnik ingatagabbnak mint amilyen volt az 1980-as vagy akár az 1990-es években. Mi több az elmúlt években több kőolaj exportáló ország is felkerül azon államok listájára, amelyek nyersanyag kivitele stagnált vagy csökkent polgárháborúk, terrorizmus, a kormányzati bürokrácia vagy egyszerűen csak a kitermelési infrastruktúra hiányossága miatt.

Az 1980-es évek végén az OPEC tervei között kiemelt helyen szerepelt, hogy a 24,7 millió hordó/napos kőolaj kitermelési szintjét az 1990-es évek közepére 32,95 millió hordóra emeli. Ezt a célkitűzést nem sikerült elérnie a szervezetnek, mivel az évtized folyamán a kitermelési kapacitásai rendre a 29 millió hordós napi átlag szint körül ingadozott, és csupán az elmúlt egy évtizedben indultak növekedésnek elsősorban a Szaúd-Arábiában végrehajtott kitermelési volumen-bővítést ösztönző befektetéseknek köszönhetően.⁶ Az OPEC tagállamok kőolaj termelése azonban még így sem haladja meg a maximum 30,5 millió hordós napi átlag szintet.⁷ Éppen ezért azok az előrejelzések és várakozások, miszerint az OPEC képes lesz az elkövetkező 20 évben 10-15 millió hordóval bővíteni napi kitermelési kapacitását, hogy kielégítse a növekvő globális keresletet egyre bizonytalanabbnak tűnnek elsősorban az egyes tagállamokban megfigyelhető politikai, gazdasági, technológiai és társadalmi folyamatok miatt.

Így például Irak, Irán, és Líbia az elmúlt évtizedben az őket sújtó nemzetközi szankciók következtében nem voltak képesek végrehajtani olajipari komplexumaik technológiai modernizálását és emiatt növelni az általuk exportált kőolaj mennyiségét. Szintén megghiúsultak a kitermelés bővítésére irányuló fejlesztések Venezuelában, ahol Hugo Chávez 1999. februári elnöki beiktatását követően a szegényebb társadalmi rétegek körében népszerűségét tovább növelendő a kőolaj szektor fejlesztésére szánt pénzeszközöket szociális jóléti programok finanszírozására fordította. Ennek negatív következményei napjainkban kezdenek a felszínre törni, ugyanis az ország kőolaj kitermelése a 2000-es évek eleji 3,24 millió hordó/napos szintről 2010-re 2,48 millió hordóra zsugorodott.⁸

Mindeközben jelentős átrendeződés ment végbe a kőolaj kitermelés és kereskedelem terén is, aminek eredményeként új szereplők és feltételrendszerek által meghatározott struktúra alakult ki a kőolaj globális piacán. Ellentétben az elmúlt évtizedekkel ugyanis, amikor magán tulajdonban lévő ám nemzetközi szinten tevékenykedő olajtársaságok

⁶ Ilyen projekt volt többek között a ras-tanurai tengeri olajterminál kapacitásának bővítése, vagy az ország belső kőolaj szállító infrastruktúrájának modernizálása.

⁷ Organization of Petroleum Exporting Countries: *Member Countries' Crude Oil Production Allocations*, http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/data_graphs/ProductionLevels.pdf (internetről letöltve:2011.10.12)

⁸ British Petrol: *BP Statistical Review of World Energy – Historical Data*. <http://www.bp.com/sectiongenericarticle800.do?categoryId=9037172&contentId=7068612> (letöltve: 2011.10.01)

játszották a meghatározó szerepet a globális kőolaj feltárási, kiaknázási és kereskedelmi folyamatokban, napjainkra fokozatosan a kőolaj vagyonnal rendelkező országok szigorú kormányzati felügyelete és sokszor irányítás alatt álló nemzeti olajtársaságok (NOC-k – National Oil Company) váltak e folyamat domináns szereplőivé.

Alátámasztja mindezt, hogy a 2010-ben bizonyítottan rendelkezésre álló 1148 milliárd hordós kőolaj tartalék 77%-a (886 milliárd hordó) olyan nemzeti olajtársaságok tulajdonában volt,⁹ amelyek részlegesen vagy teljesen kizárják külföldi befektetők részesedés szerzését vagy beruházásait a birtokukban lévő egyes lelőhelyek kiaknázásában.¹⁰ Összehasonlítás képen érdemes megjegyezni, hogy mindeközben a nemzetközi olajipari vállalatok (IOC – International Oil Company) amelyek a 20. században egyértelműen dominálták a nemzetközi olajipart napjainkban kevesebb, mint a világ olajkészletének 10%-a felett rendelkeznek közvetlenül.¹¹

Éppen ezért az elkövetkező évtizedekben elsősorban az NOC-k illetve az általuk végrehajtott beruházások mértéke fogja meghatározni a globális kőolaj kitermelés volumenét. Ez pedig elkerülhetetlenül a világ fejlett és fejlődő ipari államainak a kitermelő országok nemzeti kőolaj vállalataitól és így közvetve az adott állam kormányától való egyre nagyobb mértékű függéséhez fog vezetni ellátásuk biztonságának szavatolása terén. Esetlegesen fellépő ellátási zavarok esetén pedig – legyenek azok politikai, gazdasági, technológiai, vagy környezeti okokra visszavezethetőek – a nagy kőolaj fogyasztó államok emiatt egyre nyíltabban fogják megkérdőjelezni az NOC-k ellátásuk zavartalanságának fenntartására irányuló képességeit, felértékelve ezáltal a nemzeti energiabiztonság kérdését. Ettől a forgatókönyvtől való félelmek pedig koránt sem alaptalanok. Azon nemzeti kőolajtársaságok listája ugyanis, amelyek kitermelése az elmúlt években csökkent, vagy legalább is stagnált az országon belüli zavargások, polgárháborúk, a terrorizmus, a korrupció, a bürokrácia, az állami beavatkozás, vagy a vállalat tőkéjének a technológiai modernizáció helyett a szociális ellátó rendszerbe való átirányítása miatt hosszú, és folyamatosan bővül. Napjainkban ilyen olajban gazdag ország többek között Indonézia, Irán, Irak, Mexikó, Oroszország vagy Venezuela. Abban az esetben

⁹ Organization of Petroleum Exporting Countries: *Annual Statistical Bulletin 2010*. http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf (internetről letöltve:2011.10.11)

¹⁰ A két legjelentősebb ilyen ország Venezuela (2,854 millió hordó/nap) és Irán (3,544 millió hordó/nap) kitermelési szinttel. Venezuela az OPEC bizonyítottan rendelkezésre álló tartalékainak 24,8%-ával míg Irán 12,7%-ával rendelkezik. Organization of Petroleum Exporting Countries: *OPEC Share of World Crude Oil Reserves 2010*. http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (internetről letöltve: 2012.02.01)

¹¹ Amy Jaffe Mayers - Ronald Soligo: *The Global Energy Market: Comprehensive Strategies to Meet Geopolitical and Financial Risk*. The James A. Baker III Institute for Public Policy, 2008. május. <http://bakerinstitute.org/publications/IEEJ/Militarization.pdf> (internetről letöltve:2011.09.28)

pedig, ha ezen országok nemzeti kőolaj vállalatainak a jövőben a jelenleginél is nagyobb mértékben kellene megfelelniük az olyan társadalmi és szociális elvárásoknak, mint a túlfoglalkoztatottsághoz vezető munkahelyteremtés, vagy az ártámogatások és hatósági árak az energiahordozók esetében, akkor a vállalatoknak egyre kevesebb forrásuk lesz arra, hogy földtani kutatásokba és feltárásokba kezdjenek, nem is beszélve a kitermelés megindításához szükséges költséges infrastrukturális beruházásokról. Mindez felveti a kérdést, hogy az NCO-k rendelkeznek-e a kellő forrásokkal ahhoz, hogy irányításuk alatt időben megvalósuljon a jelenlegi kitermelő és szállítási infrastruktúra modernizációja és hatékonyságuk növelése mellett egyúttal a jövőbe való befektetésként a kőolaj kitermelés legalább szinten tartásához elengedhetetlenül szükséges kutató és feltáró munkálatok is.

Egyre inkább globális tendenciává válik tehát az, hogy az állami irányítás alatt álló energetikai vállalatoknak az indokoltnál nagyobb mértékben kell társadalmi szerepvállalásukra fókuszálniuk, illetve, hogy forrásaik jelentős részét a kormányzat által meghatározott szociális programokra kénytelenek fordítani, semmint a birtokukban lévő kőolajmezők karban tartására és kitermelésük bővítésére. Látható tehát, hogy számos tényező együttesen felelős a kitermelési szintek stagnálásáért vagy csökkenéséért, miközben egyre inkább növekszik a szakadék a mind dinamikusabban növekvő globális kőolaj iránti kereslet és kínálat között.

Nyersanyaghiány és energiakonfliktusok

A globális energiaellátás biztonságával foglalkozó szakirodalom azon része, amely figyelembe veszi mind a hubberti olajcsúcs elméletet mind pedig a geopolitikai kockázatok növekedésére vonatkozó várakozásokat amellel érvel, hogy a jövőben rendelkezésre álló kőolaj készletekkel kapcsolatos bizonytalanságok jelentős kockázatokat rejtenek magukban a nemzetközi rendszer stabilitása, illetve az egyes államok biztonsága szempontjából egyaránt, mivel a létfontosságú kőolaj hiányától való félelmek könnyen úgynevezett „erőforrás konfliktusok” kialakulásához vezethetnek.

Ilyen jellegű konfliktusok kialakulásának lehetőségét először Michael T. Klare a Columbia Egyetem professzora vázolta fel 2001-ben megjelent Erőforrás háborúk (Resource Wars) című könyvében, amelynek alap feltevése, hogy ha egy erős, iparosodott ország „létfontosságú nyersanyagokkal történő ellátásában zavarok keletkeznek” akkor az növeli a globális méretű konfliktusok kialakulásának lehetőségét, mivel a nemzetközi rendszer

súlypontját a kooperációtól a konfrontáció irányába tolja el, ez által kiszámíthatatlanná és ingattaggá téve azt.¹² Klare szerint „jelenleg egyetlen iparilag fejlett állam és társadalom sem képes fennmaradni biztonságos kőolaj ellátás nélkül, így tehát minden, ami veszélyeztetni e stratégiai fontosságú nyersanyag folytonos és kiegyensúlyozott szintű rendelkezésre állását akár egy olyan krízis kirobbanásához is vezethet, amely magában hordozza a katonai erő alkalmazásának lehetőségét is.”¹³ Mivel napjainkban az Amerikai Egyesült Államok illetve annak gazdasága, hadi és védelmi rendszere a leginkább kőolaj függő a világ iparosodott államai közül, ezért a fekete aranyhoz való hozzáférés szűkülése számára akár azzal a drasztikus következménnyel is járhat, hogy elveszíti globális katonai vezető szerepét éppen úgy, ahogyan történt az Nagy-Britannia esetében a 19. században. A Brit Birodalom szénre és acélra alapozta globális hegemóniája ugyanis éppen a kőolajnak, illetve az általa indukált hadiipari modernizációs versenyfutásnak köszönhetően indult hanyatlásnak.¹⁴ Az USA nagyfokú kőolaj függősége a nyersanyag globális szintű rendelkezésre állásának szűkülésével párosulva pedig egyértelműen magában rejti a hanyatlás kockázatát.

Az eddig bemutatott lehetőségeken túl még három további esetekben képzelhető el természeti erőforrások miatti konfliktus kialakulása és akár háborúvá való eskalálódása.

Az egyik ilyen eshetőség, amikor a nyersanyag rendelkezésre állásának csökkenése következtében egy nagy és katonailag erős fogyasztó állam háborút indít egy kisebb, gyengébb, azonban kőolajban gazdag ország ellen annak érdekében, hogy megszerezze annak készleteit.¹⁵

A kőolajért vívott összecsapások második lehetséges esete, amikor egy exportáló ország megpróbálja átvenni az irányítást egy mások exportáló ország felett annak érdekében, hogy szert tegyen az ott kitermelt kőolaj ellenértékére, valamint hogy a független kitermelők számát csökkentve nagyobb befolyásra tegyen szert a kőolaj világpiacon. Ilyen akciónak tekinthető

¹² Michael Klare: *Resource War*. Henry Holt and Company, 2001. 12.o.

¹³ U.o. 27.o. A szerző saját fordítása.

¹⁴ Winston Churchill későbbi brit miniszterelnök, mint parlamenti képviselő már az első világháború idején szorgalmazta az angol hadiflotta szénről kőolaj alapú meghajtásra történő átállítását, mivel egyre jelentősebb lemaradás volt tapasztalható a brit és a német flott között az utóbbi javára sebesség illetve mozgékonyaság tekintetében. Az első világháborút követően, mint az Admiralitás Első Lordja meghatározó szerepet játszott e folyamat kiteljesítésében.

¹⁵ Számos elemző, és a nemzetközi média egy része is ennek a tipikus példajaként értelmezte az USA 2003-as iraki invázióját. Valójában azonban az USA iraki bevonulása sokkal összetettebb ok-okozati összefüggéssel bír, és nem lehet azt csupán energiapolitikai érdekekre redukálni. Már csak azért sem, mivel az Amerikai Egyesült Államok Saddam Husszein rezsimjének megdöntését követően nem vette át az irányítást sem az iraki kőolaj létesítmények, sem pedig a kitermelés és export felett. Mi több, a Bush adminisztráció nem egy alkalommal hangsúlyozta, hogy az iraki kormányzat az illetékes minden, az ország területén található természeti erőforrással kapcsolatos kérdésben. Mindezt jól szemlélteti az ország új, iraki és amerikai szakértők által kidolgozott alkotmánya is, amely kimondja, hogy az országban található kőolaj az iraki emberek tulajdonát képezi, amelyet az egész ország javára kell felhasználni. Ennek megfelelően az iraki kőolaj a nemzetközi piacon kerül eladásra az Iraki Nemzeti Kőolajvállalat (INOC - Iraq National Oil Company) által világpiacon árák és reguláció mellett.

Irak 1990 augusztus 2-i Kuvait elleni inváziója.¹⁶ Az iraki agresszióra adott nemzetközi válasz is bizonyítja azonban, egy ilyen jellegű akció még kisebb, – ám jelentős kőolaj tartalékokkal rendelkező – országok esetében sem járhat sikerrel, legalább is mindaddig nem, amíg az USA az elsőszámú globális katonai hatalom, és hajlandó erejét a kőolaj kereskedelmi rendszer egyensúlyának fenntartása érdekében bevetni.

Az eddig bemutatott konfliktusok mindegyikének közös vonása, hogy azokban az államok a meghatározó szereplők, és a köztük kialakuló összecsapásokat reguláris katonai egységek vívják. Az elmúlt egy évtizedben azonban mind gyakoribbá váltak az államon belüli, szub-állami szinten militáns csoportok által a kőolaj lelőhelyek feletti kiaknázási jogok megszerzésért vívott fegyveres összecsapások, amelyek aztán gyakran véres polgárháborúkká nőttek ki magukat. Ilyen jellegű konfliktusok számos kőolaj kitermelő országban megfigyelhetők, úgy mint: Nigéria, Kolumbia, Indonézia, Irak vagy Angola. Kétségtelen azonban, hogy számos esetben a nyersanyag birtoklásán kívül olyan további tényezők is szerepet játszanak az államon belüli konfliktusok eszkalálódásában, mint az etnikai és vallási ellentétek, a rossz kormányzás, társadalmi egyenlőtlenségek, bűnözés, vagy a jogállamiság hiánya. Mivel tehát az erőforrások birtoklásáért vívott harc gyakran összemosódik egyéb társadalmi és politikai tényezőkkel ezért nem minden esetben illetve csupán nagyon nehezen lehet kijelenteni, hogy a hanyatló vagy bukott államokon belüli konfliktusok valóban erőforrás háborúknak tekinthetők-e.

Felmerül tehát a kérdés, hogy a globális szinten rendelkezésre álló kőolaj mennyiségének csökkenése milyen mértékben súlyosbíthatja a már napjainkban is meglévő, erőforrások birtoklására visszavezethető összeütközéseket, illetve, hogy a jövőben milyen államon belüli és nemzetközi konfliktusok kiváltó oka lehet a fekete arany?

A kőolaj konfliktusok jellemezői

Ennek megválaszolásában segítséget nyújthat a Mary Kaldor, Terry Lynn Karl és Yahia Said által jegyzett *Olaj háborúk (Oil Wars)* című könyv, amelyben a szerzők a kőolaj miatt jelenleg folyó konfliktusok mozgatórugóit és dinamikáját vizsgálják.¹⁷ Kaldor és szerzőtársai amellet érvelnek, hogy a háborúk – így a kőolajért és egyéb erőforrások birtoklásáért vívott összecsapások – természete a XXI. században alapvetően megváltozott, ami miatt már nem hasonlíthatóak a XX. század fegyveres konfliktusaihoz. Utalva a két világháború és a

¹⁶ Robert O. Freedman: *The Middle East after Iraq's Invasion of Kuwait*, 24.o. University Press of Florida, 1993.

hidegháború tapasztalataira megállapítják, hogy jóllehet „ezekben a háborúkban a kőolaj kulcsfontosságú szerepet játszott, és az olaj ellátás biztonságát a lelőhelyek feletti közvetlen katonai kontrol biztosította, azonban ezeket a háborúkat mégsem elsősorban az erőforrások birtoklásáért vívták”.¹⁸

Napjainkra ez a konstelláció jelentősen megváltozott, mind a háborúk célját mind pedig a benne részt vevő szereplők minőségét illetően. Jelenleg ugyanis a háborúk elsősorban olyan gyenge és ingatag államisággal rendelkező országokhoz kötődnek, amelyekben az állami erőszak alkalmazás monopóliuma erodálódott, és a kőolaj kitermelésből és kereskedeleméből származó bevételek finanszírozzák az erőszakot. Az Oxfordi Egyetem professzora Paul Collier és kutatócsoportja a Világbankkal közösen elkészített tanulmányában az 1965 és 1999 közötti időszak 54 háborúját a nyersanyagoknak azokban betöltött szerepe alapján vizsgálva és arra a megállapításra jutott, hogy minél magasabb egy ország GDP-ben a nyersanyag export részaránya, annál nagyobb az esélye az államon belüli feszültségek és ez által végső soron fegyveres konfliktusok kialakulásának.¹⁹ Mi több, kutatásaik szerint különösen erős korreláció fedezhető fel a kőolaj exportfüggőség és a belső, államon belüli konfliktusok kialakulása között.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ha a XX. század utolsó harmada illetve XXI. század kapcsán háborúkról beszélünk, akkor elsősorban államon belüli polgárháborúkra kell gondolnunk. Ha ugyanis megvizsgáljuk az 1965 és 1999 közti olyan konfliktusokat, amelyekben több mint ezer ember vesztette életét egy év leforgása alatt, akkor megállapíthatjuk, hogy 73 - azaz a Collier féle adatnál jóval magasabb számú - olyan konfliktus volt a világban, amelyet országon belüli csoportok vívtak többek között különböző természeti erőforrások - mint például kőolaj, gyémánt, réz, kakaó, vagy koka - birtoklásáért.²⁰ Ezekben az összecsapásokban az áldozatok több mint 90%-a polgári személy volt, addig a XX. század elején a háborúk áldozatainak 90%-át még katonák tették ki.²¹

Az ilyen új típusú, erőforrásokért, és azon belül is elsősorban kőolajért vívott háborúkat állami és nem állami szereplők vívják egymással. Így tehát napjainkban (még) nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett, államok között nyersanyag lelőhelyekért vívott harci

¹⁷ Mary Kaldor - Terry Lynn Karl - Yahia Said: *Oil War*. Pluto Press. 2007.

¹⁸ U.o. 2.o. A szerző fordítása.

¹⁹ Paul Collier: *Natural Resources, Development and Conflict: - Channels of Causation and Policy Interventions*. Oxford University and the World Bank.

http://depot.gdnet.org/gdnshare/pdf2/online_journals/cerdi/2004_3/Collier.pdf (internetről letöltve:2011.10.05)

²⁰ Paul Collier - Anke Hoeffler: *Greed and grievance in civil war*, Oxford Economic Papers, 1.o. 2004. október. <http://oep.oxfordjournals.org/> (internetről letöltve:2011.10.03)

²¹ William Tabb.: *Resource Wars*. Monthly Review, Vol 58. No. 8, 2007. január <http://monthlyreview.org/2007/01/01/resource-wars> (internetről letöltve: 2011.10.14)

cselekményekről, hanem sokkal inkább országon belüli, eltérő vallási, etnikai, törzsi, politikai és gazdasági háttérű csoportok közötti összecsapásokról. Azonban már ezeknek a konfliktusoknak az eszkalálódása, adott esetben országhatáron való túlterjedése is súlyos következményekkel járhat a globális kőolajellátás szempontjából. A szubállami szereplők a kőolaj exportból származó bevételekért folytatott vetélkedésük során ugyanis nem csupán egymást igyekeznek megsemmisíteni, hanem egyúttal a másik fél birtokában lévő kőolaj kitermelő és szállító létesítményeket is annak érdekében, hogy ezáltal elapasszák ellenfelük nyersanyag exportból származó bevételeit.

Látható tehát, hogy mind ez idáig nagy, kőolaj által fűtött társadalommal és ipari szerkezettel rendelkező államok nem keveredtek erőforrás konfliktusba egymással vagy a nyersanyagot birtokló harmadik állammal. Így például Vietnam és Kína között sem alakult ki mind ez idáig fegyveres összecsapás a Dél-kínai tenger mélyén található, vélhetően hatalmas kőolaj és földgáz készleteket rejtő, ám vitatott hovatartozású területek miatt, és az Északi sarkkörön túli területek nyersanyagkincseinek kiaknázásáról is tárgyalásos úton állapotok meg az érintett felek.²² A gyakran klasszikus erőforrás háborúnak aposztrofált Kuvait ellen 1990 augusztusában indított iraki invázióknak is amellett, hogy a kőolajmezők birtoklása és a Perzsa öböl kőolaj exportja feletti felügyelet megszerzése volt az elsődleges célja, számos egyéb politikai indítékkal is bírt.²³

A közel-keleten uralkodó számos kiélezett ideológiai, politikai és vallási ellentét dacára napjainkban nem csupán a Perzsa öböl térsége az, amely magában rejt egy jövőbeli erőforrás konfliktus lehetőségét. Ugyanis a közép-ázsiai illetve a kaszpi régió domináns hatalmi pozíciójáért illetve az ott található erőforrások kiaknázásáért folyó versenyfutás a térség államai és a globális nagyhatalmak között szintén jelentős konfliktus potenciált rejt magában.²⁴ Az erőforrás konfliktus elmélet értelmében a nagy, és katonai szempontból erős kőolaj fogyasztó államok, úgy mint az USA, Oroszország vagy Kína egyre nagyobb mértékben lesznek ráutalva a térségből feléjük áramló kőolajra és földgázra, ami energetikai szempontból mindhárom országot ugyanazon geopolitikai régióban teszi érdekelté, ami a térség feletti

²² Az erről szóló tárgyalások résztvevői: Oroszország, Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Dánia és Norvégia.

²³ Irak 1990-ben – Szaúd-Arábia, Irán és az Egyesült Arab Emírátságok után – a negyedik legmagasabb kitermelési kapacitással rendelkezett az OPEC tagállamai között. Bagdad az olajmezők megszerzése mellett azért is döntött Kuvait lerohanása mellett, mivel az emírátság túlzott mértékben növelte kitermelését, letörve ez által a világpiaci árakat jelentős bevétel kiesést okozva Iraknak. Bagdadot emellett aggasztotta az is, hogy az öbölbeli szomszédai nem voltak hajlandóak elengedni az Irán elleni háború idején felhalmozott tartozásait, amelyeket ők hitelként folyósítottak, míg Szaddam Husszein azokat az Irántól való szunnita arab világ védelme érdekében tett Iraki lépések kárpótlásaként fogott fel, s így plusz forrásokhoz jutni országa pénzügyi helyzetének stabilizálása érdekében. Gawdat Bahgat: *American oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*, 74-76.o., University Press of Florida, 2003

²⁴ Mayers – Soligo 14-16.o.

dominanciáért vívott versenyfutáshoz és legvégső esetben akár katonai konfrontációhoz is vezethet.²⁵

Ennek előjelei pedig már napjainkban is megfigyelhetők, hiszen erőteljes diplomáciai, gazdasági és – egyelőre még csupán az USA részéről – katonai versenyfutás folyik Washington, Peking és Moszkva között a régió kőolaj kincseinek megszerzéséért. Az amerikai katonai jelenlét legfőbb támaszai az üzbegisztáni Navoi, valamint a kirgizisztáni Manas légi bázisok, ahol jelenleg nagyjából 1000 katona állomásozik, de tágabb értelemben ide vehetőek az Afganisztánban és Irakban állomásozó amerikai csapatok is.²⁶ Peking és Moszkva mindez ideig sikertelenül ellenezte amerikai katonai bázisok létrehozását és fenntartását a határaihoz közel eső közép-ázsiai régióban, igyekeztek azonban azokra gazdaságdiplomáciai választ adni, elsősorban a régió államaiban kínai és orosz tőkéből finanszírozott infrastrukturális és energetikai beruházások révén.²⁷ Peking és Moszkva tehát az USA katonai lépéseire nem a hard power politika eszköztárába tartozó katonai lépésekkel válaszolt, hanem inkább a soft power diplomácia eszköztárába sorolható eszközöket – gazdaság és kereskedelempolitika – alkalmazta, jóllehet mindez ideig azonban kevés eredménnyel.

Amellett, hogy mind Oroszországnak mind pedig Kínának érdekében áll az USA térnyerése elleni fellépés, napjainkban mind nyilvánvalóbbá válik a két ország eltérő energiapolitikai érdekrendszeréből fakadó konfliktuspotenciál a közép-ázsiai kőolaj és földgáz készletek kapcsán.

A közép-ázsiai fosszilis energiahordozók és a kínai-orosz konfliktus potenciál

A Szovjetunió politikai és gazdasági örökségére alapozva egészen az 1990-es évek közepéig Oroszország volt a domináns energetikai szereplő a közép-ázsiai régió három, fosszilis energiahordozókban gazdag államának – név szerint Kazahsztánnak, Türkmenisztánnak és Üzbegisztánnak²⁸ – energiagazdaságában. Az orosz gazdaság illetve a

²⁵ Klare i.m.79.o.

²⁶ Lionel Beehner: *U.S. Military Bases in Central Asia*. Council on Foreign Relations, 2005. július. 26 <http://www.cfr.org/kyrgyzstan/asia-us-military-bases-central-asia/p8440> (internetről letöltve: 2011.10.17)

²⁷ Ilyen beruházásnak tekinthető többek között a térség országaiban kínai tőkéből végrehajtott vasút hálózat és energetikai infrastruktúra modernizációra irányuló projektek, valamint a nyersanyag kitermelés volumenének növelését elősegíteni hivatott technológiai segítségnyújtás.

²⁸ A British Petrol értékelése szerint a közép-ázsiai régióban három országban találhatóak jelentősebb kőolaj készletek. Kazahsztán 39,8 ezer millió hordó, amely a globális készlet 2,9%-a, valamint Üzbegisztánban és Türkmenisztánban egyaránt 0,6 ezer millió, hordó amely a globális készletek 0,1%-a. Ez utóbbi két állam azonban inkább földgáz készletei miatt bír kiemelt jelentőséggel. Üzbegisztán 1,6 trillió köbméter (a globális készletek 0,8%-a) míg Türkmenisztán 283,4 trillió köbméter (4,6%) bizonyított fölgáz tartalékokkal rendelkezik. British Petrol: *BP Statistical Review of World Energy June 2011*. <http://www.bp.com/statisticalreview> (internetről letöltve: 2012.01.03)

rubel 1997-es válságát követően lassú eltolódás vette kezdetét a térségben mind aktívabb gazdasági és kereskedelmi politikát folytató Kína irányába. Mindezek ellenére mégis elmondható, hogy a közelmúltig a kínai és az orosz politikai és gazdasági szerepvállalás a térségben egymás mellett, egymással párhuzamosan fejlődött, anélkül, hogy jelentősebb konfliktus alakult volna ki a felek között. Mi több a Peking és Moszkva közötti verseny az olyan kulcsfontosságú energiaforrások megszerzésért, mint amilyen a térség kőolaja illetve földgáza a két ország politikai vezetése által lényegében mesterségesen befagyasztásra került.²⁹

Ennek legfőbb oka, hogy Oroszország Kína egyik kiemelkedően fontos politikai szövetségese illetve kereskedelmi és nyersanyag beszállító partnere, ami miatt Peking adott esetben akár saját érdekeit is háttérbe szorítva figyelembe vette Moszkva (energetikai)érdekeit a térségben. Napjainkban azonban Kína, mint feltörekvő „új” energiapolitikai hatalom egyre aktívabb önértékkövető és terjeszkedő politikát folytat a közép-ázsiai régióban, ami hosszú távon egyértelműen veszélyezteti Oroszország tradicionális vezető szerepét, és ezáltal az orosz-kínai *modus vivendi* létét a térségben.³⁰ Jelenleg azonban még működnek azok a mechanizmusok, amelyek képesek tompítani illetve csillapítani az orosz és kínai energiapolitikai érdekkülönbségből fakadó konfliktusokat. A legfontosabb ilyen mechanizmus kétség kívül a 2001-ben létrehozott Sanghaji Együttműködési Szervezet, (SCO - Shanghai Cooperation Organization)³¹ amely lehetőséget és fórumot biztosít Oroszország és Kína számára, hogy a két ország divergáló közép-ázsiai energiapolitikai célrendszeréből fakadó konfliktusokat és nézeteltéréseket tárgyalások és párbeszéd útján oldják meg.

Mindezek ennek ellenére napjainkban egyre nagyobb és mélyebb repesések fedezhetőek fel a közép-ázsiai energetikai egymás mellett élés és tevékenykedés szilárdnak hitt kínai-orosz talapzatán. Folyamatosan és egyre inkább érezhető mértékben növekszik ugyanis a Moszkva és Peking közötti versengés a vezető energiapolitikai szerep megtartásáért illetve megszerzéséért közép-ázsiai régió országaiban. Azáltal, hogy Kína gazdasági befolyásának növekedése kezdi aláásni Oroszország pozícióit, a két ország viszonyában mind több lehetséges feszültségforrás alakul ki, ami egy jövőbeli politikai konfrontáció felé sodorja a két országot. Véleményem szerint mindez egyértelműen visszavezethető Kína „keményedő” soft power magatartására, illetve mind öntudatosabb energia-külpolitikai önértékkövetésére. Ez pedig elkerülhetetlenül az eddigi közép-ázsiai zéró-összegű energiapolitikai játék

²⁹ Natasha Kuhrt, *Russian policy towards China and Japan: the El'tsin and Putin periods*, Routledge, 2007. 51.o.

³⁰ U. o. 55. o.

³¹ A szervezet jelenlegi tagjai: Oroszország, Kína, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Tádzsikisztán. Megfigyelő státussal rendelkezik továbbá: India, Irán, Mongólia és Pakisztán. A találkozókra meghívott vendég országok továbbá: Fehéroroszország, Sri Lanka valamint Türkmenisztán.

feltételrendszerének lassú felborulásához vezet, aminek következtében egyre inkább Oroszország irányába tolódnak el a béke és együttműködés fenntartásának felelőssége. A térségen belüli energetikai kapcsolatainak jövőjét és ezzel együtt a kőolaj konfliktusok kialakulásának lehetőségét ugyanis a jövőben nem Kínának Oroszországhoz való viszonyulása fogja meghatározni, hanem sokkal inkább vice versa: azaz, hogy hogyan fog Moszkva Peking megnövekedett régióbeli szerepvállalására és energetikai érdekeinek mind nyitottabb felvállalására és érvényesítésére reagálni.

Mivel Oroszország politikai, gazdasági és energetikai tekintetben máig érdekszférájába tartozónak tekinti a közép-ázsiai térséget, ezért érthető, hogy Moszkva növekvő aggodalommal szemléli Kína fokozatos térnyerését a régióban. Mindaddig azonban, amíg Oroszország magasabb volumenű kereskedelmet folytat a térség országaival, mint Kína, az együttműködés – ha feszültebb és instabilabb formában is – de fent fog maradni.³² Mindazonáltal létezik egy határa annak, hogy Oroszország milyen mértékű kínai jelenlétet hajlandó elfogadni a régióban. Jól illusztrálják ezt Vjacseszlav Trubnyikovnak a Külföldi Hírszerző Szolgálat egykori igazgatójának és az első Putyin kormány külügyminiszter helyettesének szavai, aki szerint: „Oroszország számára lehetetlen és elfogadhatatlan, hogy végignézze egy másik, külső hatalom térnyerését Közép-Ázsiában, legyen szó akár az Egyesült Államokról akár Kínáról.”³³

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Kína semmiképpen sem tekinthető „külső hatalomnak” Közép-Ázsia vonatkozásában. Éppen ellenkezőleg: Peking hosszú évszázadok óta mély – némely ország esetben még Moszkvánál is melyebb - történelmi, földrajzi, politikai és gazdasági gyökerekkel és kapcsolatokkal rendelkezik a régióban.³⁴ Nem meglepő tehát, hogy Kína a Szovjetunió felbomlása óta ismételtelen szorosabb politikai és gazdasági kapcsolatok kiépítésére törekszik, ide értve a XXI. század egyik legfőbb stratégiai ágazatát, az energetikát, és a kőolajjal illetve földgázzal kapcsolatos kérdéseket is.

Napjainkban Oroszország energiapolitikai befolyása a térség államaival kötött hosszútávú nyersanyag kereskedelmi szerződésein alapul, amelyek egyúttal integráns részét

³² Az orosz és a kínai export-import volumen a közép-ázsiai országok relációjában az alábbiak szerint alakult a 2010-es évben: Kirgizisztán: orosz export 19,2% import 36,6% - kínai export:n.a, kínai import 17,9%, Türkmenisztán: orosz export 14,2% import 15,8% - kínai export: 3,9 % import 16,9%, Üzbegisztán: orosz export 19,6% import 24,7% - kínai export 4,3% import 15,4%, Kazahsztán: orosz export 12% import 35,9% - kínai export 13,5% import 24,3%. Martin C. Spechler: *Russia and the Central-Asian economies – From Colonial Subordination to Normal Trade* In: Russian Analytical Digest: *Russia's Economic and Security Relations with Central Asia*, No. 71, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=17933>, internetről letöltve: 2012.01.23

³³ Sergey Luisianin: *Russia, China and Central Asian: energy aspects*. New Eastern Outlook, <http://journal-neo.com/?q=node/7115> (internetről letöltve: 2011.12.12)

³⁴ Sun Zhuangzhi: *The Relationship between China and Central Asia*, 4.o. http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no16_1_ses/03_zhuangzhi.pdf, internetről letöltve (2012.01.10)

képezik az ország „Energiabiztonság 2020” doktrínájának is.³⁵ Ezeknek a szerződéseknek a lejártát követően azonban Moszkva elkerülhetetlenül veszíteni fog a térség feletti dominanciájából, elsősorban a régióba irányuló mind nagyobb méretékű kínai politikai és gazdasági penetráció miatt. Ebben az esetben pedig elkerülhetetlennek tűnik a Kína és Oroszország közötti konfliktus, mivel mind a két nemzet ugyanazt a célt, azaz Közép-Ázsia fosszilis erőforrásainak ellenőrzését és megszerzését tűzte ki célul maga elé.

Így tehát a két fél közötti együttműködés és békés egymás mellett létezés Közép-Ázsia kapcsán a jövőben egyre bizonytalanabbnak tűnik. Kérdéses, hogy a két nemzet a jövőben is képes lesz-e fenntartani együttműködésük jelenlegi szintjét, figyelembe véve eltérő és egymással fokozatosan konfrontálódó energiapolitikai és gazdasági célkitűzéseiket és érdekeit.

Konklúzió

Egy belátható jövőn belül bekövetkező olajcsúcs politikai, gazdasági, társadalmi valamint katonai-stratégiai következményei napjainkban még csupán nehezen és számos fenntartás megtétele mellett értékelhetőek, elsősorban mivel nem állnak rendelkezésünkre a kőolajéhoz hasonlóan fontos stratégiai erőforrás bázis szűkülésével kapcsolatos történelmi tapasztalatok. Ennek megfelelően nehéz vizionálni, hogy milyen következményekkel járhat egy olyan létfontosságú nyersanyag készleteinek beszűkülése majd amilyen a kőolaj.

Vitathatatlan, hogy a hubberti olajhozam csúcs bekövetkezése – legyen az geológiai, politikai, környezeti, vagy egyéb okokra visszavezethető – előbb vagy utóbb, de elkerülhetetlen. Jelen elemzés jóllehet nem vázol fel konkrét forgatókönyvet ezzel kapcsolatban, azonban azt jól szemlélteti, hogy milyen komoly veszélyt jelent a modern kőolaj által fűtött ipari és társadalmi szerkezet bíró országok számára a fekete aranya globális méretű rendelkezésére állásának fokozatos korlátozódása. Mindez pedig komoly biztonságpolitikai kihívások elé állítja mind a nemzetközi közösséget, az egyes államokat.

Éppen ezért a jövőbeli, kőolajért vívott fegyveres konfliktusok elkerülése érdekében felettébb sürgető volna ezen országok, gazdaságok és társadalmak mielőbbi felkészülésének megkezdése a poszt-fosszilis energia korszakra, különösen nagy hangsúlyt fektetve a fenntarthatóságra. Az energetikai struktúraváltás fontosságának alulértékelése ugyanis mind

³⁵ Az Orosz Föderáció Elnöki Rendelete: Strategia natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii do 2020 goda [Az Orosz Föderáció nemzetbiztonsági stratégiája 2020-ig]. <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html> (internetről letöltve: 2011.12.28)

jobban növeli a csökkenő erőforrások birtoklásáért és kialakulásáért vívott háborúk kialakulásának lehetőségét.

A jövőben az ilyen jellegű lokális konfliktusok egyre nagyobb problémát és kihívást fognak jelenteni a nagy kőolaj fogyasztó államok és végső soron az egész nemzetközi közösség számára, mivel képesek akár olyan méretű lökéshullámokat is generálni, hogy azok a jelentős mértékben befolyásolják a globális kőolaj kínálatot illetve a világpiac árait.

Mindeközben a Közép-Ázsiában végbemenő politikai, gazdasági és energetikai hatalmi átrendeződés is jelentős konfliktus potenciált rejt magában. A kooperáció vagy konfrontáció közötti választás lehetősége pedig egyre inkább Oroszország irányába tolódik el. Ha Oroszország nagyobb belső gazdasági és külső politikai megrázkódtatások nélkül képes és hajlandó lesz átengedni domináns energiapolitikai pozícióit Kína javára Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán kőolaj és földgáz szektorában, akkor elkerülhetőnek tűnik a konfrontáció. Abban az esetben azonban, ha mindez túl gyorsan menne végbe, Moszkva akár úgy is érezheti, hogy Peking sarokba szorítja növekvő politikai és gazdasági befolyásával, aminek következtében a felek közötti politikai párbeszéd és együttműködés elkerülhetetlenül csökkenni, és a konfrontáció lehetősége növekedni fog. Mindezek miatt Közép-Ázsia jövője felettébb bizonytalan. Mindezt nem hivatalosan ugyan, de mindkét fél felismerte. A legnagyobb feladat tehát, amely középtávon Moszkva és Peking előtt áll, hogy fenntartsák energetikai kooperációjuk „technikai” szintjét, valamint, hogy megakadályozzák annak politikai szinten történő eszkalálódását.

Éppen ezért a konfrontáció elkerülése érdekében mind Kínának mind pedig Oroszországnak nem csupán a „nettó energiapolitikai profit” elérésére kellene koncentrálnia és törekednie, hanem a jövőben egyúttal fokozott mértékben számításba kellene venniük lépéseik lehetséges politikai következményeit annak érdekében, hogy fenntartható maradjon a két ország bilaterális stratégiai partneri kapcsolata.

Csiszár Esztella:

A törzsi társadalmi szerkezet hatása Líbia politikai viszonyaira

Qaddzafi után

A törzsi társadalmi szerkezet általános értelmezésben a rokoni kapcsolatok komplex hálózatát jelenti, melyben a családi kötelékek elsőbbséget élveznek a politikai szövetségekkel szemben. A törzsek tagjai kollektív identitással rendelkeznek, s ez jelentősen befolyásolja társadalmi szerepvállalásaikat. A törzsiség fogalmára azonban nincs egységes definíció, s mivel gyakran pre-modern értelemben használja a szakirodalom, ez nagymértékben megnehezíti a modern társadalomban is tovább élő jelenség megértését.

Muammar Qaddzafi modernizációs programja igyekezett háttérbe szorítani a törzsiségen alapuló társadalompolitikát Líbiában. Azonban a felszín alatt, a kultúra szövetébe mélyen beívódva a törzsi struktúra továbbra is hatást gyakorolt a politikai életre. A dolgozat célja feltárni a líbiai társadalom törzsi szerkezetének kialakulását és hagyományait. A 2011. február 17-én kezdődő felkeléshullám lefolyásában jelentős szerepet játszottak a törzsi elkülönülések, s ezek hatása a jelenlegi átmeneti időszakban is fontos tényező. A másik fontos törésvonal az iszlám helyének meghatározása a líbiai társadalomban. Az átmeneti időszak demokratizációs törekvéseinek frontvonalait vizsgálva tekintetbe kell vennünk az iszlamista pártok térnyerését és a törzsek hegemon küzdelmeit. Jelen tanulmány ezek feltérképezésére vállalkozik.

Az arab tavasz Líbiája

A 2011. február közepén kezdődő felkelés Bengháziban kezdetben pusztán reformokat követelt a Qaddzafi-rezsimtől. A teljhatalmú vezető azonban brutálisan megfékezte a tüntetéseket.¹ A felkelés hamarosan szabadságharcra fejlődött, melyhez komoly katonai segítséget jelentett az 1973-as számú ENSZ BT határozat a civil lakosság védelmében létrehozott légtérzáról a NATO felügyelete alatt. A szabadságharcosok keletről indulva, városról városra haladva harcoltak Qaddzafi seregeivel. A hónapokig tartó harcok (különösen Miszrátáért) Líbia kelet-nyugati kettészakadásának lehetőségét is felvetették: a történelmi

* Csiszár Esztella a Budapesti Corvinus Egyetem másodéves doktorandusz hallgatója. Kutatási témája az iszlám társadalmi és politikai diskurzusainak vizsgálata a Maghreb-térségben poszt-strukturalista diskurzuselméleti megközelítésben.

¹ „Libya protests spread and intensify”. *Aljazeera*, 2011. február 11. <http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/2011221133557377576.html>, a tanulmányban található linkek mindegyik elérhető volt 2012. augusztus 1-jén.

Küreneikára és Tripolitániára. A nyugati Zintán és a Nafúza hegység környéki berber törzsek csatlakozásával azonban Tripoli elfoglalására már mindkét irányból érkeztek a felkelők, amely végül 2011. augusztus 27-én került sor.² A harcok ezek után csupán három városra szorultak vissza, Beni Walid, Szirt és Szabha képezték a Qaddzáfi-rezsim utolsó erődjait, melyeket október második felére sikerült a felkelőknek elfoglalni. Szirt városában október 20-án elfogták és megölték Muammar Qaddzáfit,³ egyik fiát Mutasszimot.

Az átmeneti kormány (National Transitional Government – NTC) október 23-án kiáltotta ki Líbia felszabadulását. A Qaddzáfi-rezsim megdöntéséért folytatott harcok ezzel hivatalosan lezárultak, a NATO október 31-én befejezte misszióját Líbiában⁴. A demokratikus átalakulást azonban számos történelmi és társadalmi tényező nehezíti: Líbia hatalmas területén meglehetősen egyenlőtlen a hat milliós népesség eloszlása, a tengerparti sáv sűrűn lakott a szaharai területeket magában foglaló Dél-Líbiával szemben, megnehezítve a központi adminisztráció és az ellátás hatékonyságát. A Qaddzáfi-rendszer örökségeként nem épültek ki állami intézmények, nem jöhetett létre civil társadalom sem. A civil szervezetek hiánya miatt még jelentősebb szerep jut a törzsi szerkezetnek. A nyolc hónapon át tartó háború következtében ellenőrizhetetlenül megnőtt a lakosság tulajdonába (és a határokon túlra) került fegyverek száma, mely súlyos biztonsági aggályokat vet fel.

Az átmeneti időszak Líbiában három mély törésvonal mentén jellemezhető. A Muszlim Testvériséggel kapcsolatban álló és más iszlamista mozgalmak egyre népszerűbb megjelenésével párhuzamosan a liberális eszmék is teret hódítanak. Ennek egyik fő iránya a Mahmúd Dzsibril volt miniszterelnök vezette Nemzeti Erők Szövetsége⁵ (Attahaluf al-Watani), mely az iszlám vallás politikai célú alkalmazását félrevezetőnek tartja, mivel líbiai államvallásként eleve megszabja az állam politikai irányvonalát, s ezért inkább a modernizációt és liberális politikai eszméket hirdet programjában⁶. A második törésvonalként a törzsi identitást hangsúlyozók és az individuális lojalitást hirdető nagyvárosiak, főként fiatalok között feszülő szembenállást tekinthetjük. A törzsek és régiók közötti konfliktusok felerősödtek a hataloméért folytatott harcban az új Líbia politikai átrendeződésével. A harmadik

² „Tripoli free from Kadhafi grip” *Magharebia*, 2011. augusztus 28. http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml1/en_GB/features/awi/features/2011/08/29/feature-02

³ Qaddzáfi életéről bővebben: Csiszár, E: „Sic transit gloria mundi” - Muammar Kadhafi (1942-2011) http://www.grotius.hu/doc/pub/OSSTHX/2011_204_csiszar.esztella_muammar.kadhafi.pdf

⁴ NATO's Mission in Libya Ends October 31 Tripoli Post, 2011. október 22. <http://tripolipost.com/articledetail.asp?c=1&i=7150>

⁵ Mahmoud Jibril, elected head of Alliance of National Forces. *Libya Herald*, 2012. március 14. <http://www.libyaherald.com/mahmoud-jibril-elected-head-of-alliance-of-national-forces/>

⁶ Líbiában nem beszélhetünk szekuláris mozgalmakról, mivel az iszlám minden pártformáció programjában helyet kap.

nagy törésvonal az egykori qaddzáfisták és a „forradalmiak” (thuwar) között húzódik. Szép számban maradtak ugyanis Qaddzáfinak hívei a rezsim bukása után is. Május 2-án az NTC elfogadta a 37. számú törvényt, mely több éves börtönbüntetést szabott ki azokra, akik Qaddzáfit, a fiait vagy a rezsimét dicsőítették. A líbiai Legfelsőbb Bíróság június 14-én eltörölte ezt a törvényt, mivel sérti a szólás és véleménynyilvánítás szabadságának alapelveit.⁷

A törésvonalak egymást is metszik, például a Qaddzáfihoz hű Beni Walid-i Warfella törzs szembekerült a Líbia más területein élő, Qaddzáfival szembenálló warfellikkel, mely a törzsen belüli megosztottság miatt egységes erejüket tépázta meg.⁸ A pártokká szerveződő iszlamista mozgalmak tagjai és szimpatizánsai közé nem egységes törzsek, hanem egyének és családok csatlakoztak. A három törésvonal közül jelen tanulmány a líbiai identitás törzsi összetevőinek feltérképezésére vállalkozik, mivel eleven civil társadalom és modern demokratikus intézmények híján, ez az egyetlen olyan, történelmi hagyományokkal rendelkező társadalmi rendszer, mely szükségképpen hatással van a líbiai politika alakulására az átmenet időszakában.

A törzsiség Líbiában

Líbia vallási és társadalmi szerkezetében a törzsi dimenzió hosszú történelmi hagyományokra vezethető vissza. A líbiaiak – leszámítva a néhány etnikai kisebbséget – két etnikum keveréke: az őshonos berberéké és a hetedik századi arab hódítóké, akiket az iszlám egységesített egyetlen nemzetté. A líbiai törzsi identitásnak három sajátos összetevőjét határozhatjuk meg. Az első az arab keveredés, mely az őslakos berbereket házasságok, szövetségek útján az arab iszlám identitás átvételére készítette. Az arabizáció elsősorban az arab nyelv ismeretét jelentette, mely szorosán kapcsolódott az iszlám identitáshoz. A második komponens a murabitun (törzsi szent emberek) politikailag képzett, írástudó elitjének kiépülése, köztük a Próféta leszármazottjaiként tisztelt Surfa (Asraf) vezetőkkel, akik a törzs érdekeit védelmezték az iszlám nevében. Azok a törzsek, melyek élén murabit állt, jelentős szerepet töltek be a három régióból álló líbiai társadalom szakadékaiknak áthidalásában. A líbiai identitás harmadik összetevője az al-Karaghla származás, mely a különböző

⁷ „Libyan court nullifies law banning Qaddafi's 'glorification'”. Al-Arabiya. 2012. június 14. <http://english.alarabiya.net/articles/2012/06/14/220628.html>

⁸ A tarhúni törzs a megosztottságot úgy kerülte el, hogy legfőbb katonai vezetőjük Qaddzáfi bukása után összehívta a törzs prominens képviselőit, és egységes politikai fellépésre szólította fel a törzs valamennyi tagját a forradalmiak mellett. Ld. „Party spirit moves Libyan leaders”. *News24*, 2012. február 29. <http://www.news24.com/Africa/News/Party-spirit-moves-Libyan-leaders-20120229>

etnikumokból származó arabizált berber és oszmán katonákat jelölte. Ők képezték az első olyan csoportot, mely teljes mértékben átvette az Oszmán-korban az arab nyelvűséggel, az iszlám vallással és a líbiai állam szolgálatával jellemezhető líbiai identitást.⁹

Líbiában közel 140 törzsszövetséget, törzset, nemzetséget és nagy családot tartanak számon, melyek közül csupán alig harminc rendelkezik komolyabb politikai befolyással. A líbiai törzsi megosztottság kérdésének feltárása azzal a konceptuális problémával néz szembe, hogy magának a törzs fogalmának nem létezik egységes meghatározása. Kortól és régiótól függően más és más tartalmat vehet fel ez a hagyományos formáció. Amit a szub-szaharai társadalmakban törzsnek nevezünk, gyakran egy egész nemzetet jelent, míg a Közel-Keleten és Észak-Afrikában inkább regionális tagolódásként értelmezhető a törzsi identitás. Talán a legpontosabb összefoglalást kínálja Richard Tapper definíciója, mely szerint a „törzs olyan helyi csoportot jelöl, melyben a rokonság az uralkodó szervezőerő, s melynek tagjai saját kulturális jegyek (hagyományok, dialektus, nyelv, származás) alapján megkülönböztetik magukat a közösség többi tagjaitól. A törzsek általában politikailag egységesek, de nem feltétlenül egy központi vezető alatt egyesülnek, hanem egy nagyobb, általában regionális, hasonló törzsekből álló politikai szerkezetet alkotnak.” Ezért nem közvetlenül kapcsolódnak az államhoz, hanem e köztes (konföderatív) szerkezeten keresztül.¹⁰

A törzs és az állam kapcsolatát a líbiai kontextusban vizsgálja Lisa Anderson tanulmánya.¹¹ A törzs a 19. századig létezett együtt az állammal, majd a kapitalizmus és a bürokrácia térnyerésével többé már nem tudott e két kategória konfliktusmentesen és hosszú távon egymás mellett érvényesülni. Ennek oka, hogy mindkét formáció alapvetően a források újraelosztásának és a konfliktusok kezelésének mechanizmusa, ezért együttes jelenlétük a társadalomban redundáns. A monarchia alatt (1952-1969) Líbia az államiság megteremtésének negatív tapasztalatára tett szert. Mohamed Idrisz al-Szanuszi királysága az állami intézményeket lassanként felszámolta, a politikai pártokat a függetlenség elnyerése után nem sokkal betiltotta.

A politikai vetélkedéshez a rokonsági szerveződések adták a szervezeti kereteket. Qaddzáfi előtt Líbia modern állami intézményei nem épültek ki, a társadalom különféle súlyú nem-állami szervezetből állt: törzsi hálózatok, szufi rendek, szakszervezetek, nacionalista politikai pártok alkották. A líbiai állam, mely az olaj felfedezéséig nagyrészt külföldi

⁹ Faraj Najem: *Tribe, Islam and State in Libya: analytical study of the roots of the Libyan tribal society and interaction up to the Qaramanli rule (1711-1835)*. PhD thesis, University of Westminster, 2004, 1-2 o.

¹⁰ Richard Tapper: *Introduction to Tapper, Conflict of Tribe and State in: Philip S. Khoury - Joseph Kostiner (szerk.): Tribes and State Formation in the Middle East*. University of California Press, 1990, 4. o.

¹¹ Lisa Anderson: *Tribe and State, Libyan Anomalies in: Khoury - Kostiner: i. m. 288-302. o*

segélyektől függött, társadalmi kohézióját tekintve majdnem kizárólag a monarchián nyugodott, mely önmaga is egy új, poszt-koloniális képződmény volt.

A lojalitás Líbiában hagyományosan a törzs felé erősebb szálakkal kötődik, mint más tekintély felé, ezért azokat a kormányzatokat támogatják, mely törzsüknek jólétet és befolyást ígér, míg a rivális törzseket kordában tartja. Ha úgy látják, hogy a vezető nem képes ezt garantálni, akkor olyan vezetőt keresnek, aki majd képes lesz rá. Ugyanakkor ez nem zárja ki a történelmileg kialakult patriotizmus hagyományait, mely a líbiai törzsek közös múltjából ered, mint például az olasz megszállással szembeni közös fellépés.

A függetlenség előtti Líbia leghatékonyabb politikai/társadalmi szerveződésének a Szanuszi szufi rend (tariqa) tekinthető, mely több mint 150 évig kormányozta Kelet-Líbiát valamint Csád, Niger és Szudán bizonyos részeit.¹² Erejét legfőképpen annak köszönhető, hogy a térség divergens törzseit képes volt az iszlám rugalmas szemléletű rendszerében egyesíteni, melyben elérték a különböző törzsi hagyományok is. A Szanusziak egységes erőinek sikerét bizonyítja, hogy az olaszok a II. világháborúig nem voltak képesek legyőzni őket. Ugyanakkor az 1920-30-as években a gyarmatosítók lerombolták a működésükhöz elengedhetetlen vallási és oktatási központjaikat, mely megtörte a rend erejét. Idrisz király a Szanusziak éléről szilárdította meg királyi hatalmát. Líbia 1952-ben nyerte el függetlenségét, és vált Idrisz király uralkodása alatt alkotmányos monarchiává. Idrisz király hatalmát a Küreneikai Védelmi Erők biztosították, mely majdnem teljes létszámban a szaadi törzsből állt.

Qaddzáfi ezeket a keleti törzseket (például a Harabi törzs, melyből a jelenlegi átmeneti kormány első embere Musztafa Abdeldzselíl is származik) szorította vissza a hatalomból, földjeiket más törzsek között szétosztva, nagyon kevés befolyásos pozíciót juttatott nekik. Az 1969-ben hatalomra kerülő Forradalmi Parancsnoki Tanács a Szanuszi tulajdonú területek élére egy forradalmi felügyelőt nevezett ki, a Szanusziak által működtetett Iszlám Egyetemet a Líbiai Egyetembe olvasztotta 1970-ben. Ezek után az iszlám tanulmányok központja Beidába került, mely világhírű oktatási központtá vált. A szufi tanításokat Qaddzáfi iszlámellenesnek bélyegezte, ezáltal a mozgalom látszólag megszűnt létezni. A szufi rendek a szalafisták megerősödésével váltak ismét kedvessé Qaddzáfi számára, támogatásukkal ellensúlyozni tudta a szélsőséges iszlamista mozgalmak érvényesülését.

¹² Líbiában összesen hat szufi vallási rend honosodott meg: al-Zurrijja, al-Aruszija, al-Szalamija, al-Madanija, al-Iszavija és a Szanuszija. Najem i . m.: 158-159 o.

Líbia törzsi térképe

A Maghreb-térségben a törzsi hálózat Líbiában történelmi hagyományokra visszamenő jelentőséggel bír, míg a Maghreb többi államában az etnikai különbségen, és gyakran ellentétben túl (arab-berber), a vérségi leszármazást identitás részévé tevő törzsi vonalak nem játszanak érdemi szerepet a jelenkori társadalmakban. A törzsi hagyományokkal rendelkező maghrebi államok úgy próbálják elkerülni a törzsi villongásokat, hogy a forrásokat és a javakat közvetlenül – patrónusi rendszer nélkül – egyenlően próbálják elosztani az állampolgárok között. A szub-szaharai Afrikában találkozhatunk az önromboló törzsiség etnikai feszültségektől is terhelt formáival, melyek felett korrupt, autoriter kormányzatok bábáskodnak.

Líbia belső társadalmi dinamikájának megértése elengedhetetlen a Qaddzáfi utáni átmeneti időszak politikai erőviszonyainak feltárásához, ezért fontos a politikai befolyással bíró törzsek rövid áttekintése. Líbiában mára már meglehetősen kevés olyan település van, ahol csupán egyetlen törzs létezik, Ezek inkább délen, a turareg és tebu törzsek által lakott területeken jellemzőek. A törzseket legpontosabban talán történelmi központjukkal lehet meghatározni – ezért regionális identitásként jellemezhető leginkább a törzs Líbiában.

A korai iszlám törzsek hagyományainak megfelelően Líbia törzsi szerkezete piramisszerű leágazást mutat: törzsi (kabail), nemzetségi (laham), nagy családi (bejt) és családi (ahl) elemekre bontható. Az 1951-es függetlenséget megelőzően a törzsek autonóm politikai, gazdasági és katonai és közigazgatási egységekként működtek. A társadalom 70-80%-a nomád vagy félnomád életmódot folytatott, ahol a túlélés kulcsa volt az erős törzsi összetartás. Az olaj felfedezésével a vidékről a városokba vándorlók identitásában nem csökkent a törzsi lojalitás szerepe, Tripoliban az 1960-70-es években letelepedett munkások család vagy klán alapján külön városrészekbe költöztek. Az urbanizáció és modernizáció következtében különösen a magasabban képzett líbiaiak egyre kevésbé azonosultak törzsi egységükkel, melyben a szenioritás elve alapján a tekintély és a döntés az idősebb vezetők kezében volt.¹³

Colonel Enrico de Agostini olasz antropológus munkájára¹⁴ támaszkodva Líbiát három nagy törzsszövetségre oszthatjuk. A szaadi törzsszövetség Küreneika keleti területén, Szaff Aulad Szulejmán a Szirti-öböl medencéjében és dél-nyugat Fezzánban, valamint a Szaff al-Bahar törzsszövetség Fezzánban és észak-nyugat Tripolitániában él. A félnomád szaadi törzs, a

¹³ Thomas Hüskén: Tribal Political Culture and the revolution in the Cyrenaica of Libya. Paper presented at „Libya from Revolution to a State Building: Challenges of the Transitional Period” Conference, Doha 2012. január 7-8. 9. o.

11-i századi arab hódító Bani Szulejm törzs berber ősanjáról, Szaadáról kapta nevét. Ők a kilenc nemes törzs, akik Küreneikában telepedtek le, és elméletben minden más törzs az ő kliensük. Zsiberna és Harabi¹⁵ a két nagy alcsoportjuk. A Szaff Aulad Szulejmán¹⁶ nomád és félnomád törzsekből áll, melyek katonai sikereiknek köszönhetően egészen a Csád-tóig megszerezték a területeket. A Szaff el Bahar kereskedő és félnomád törzsekből állt, a tengerparton és az Afrikába tartó karavánutak mentén telepedtek le. Jelentős keleti törzs még a Zuvajja, akik noha nem kiemelkedő lélekszámban, de nagy területen élnek Küreneikában, különösen az olajlelőhelyek körül. Jelentőségüket ezért a nyersanyaglelőhelyek feletti ellenőrzés magyarázza.

Nyugaton, Tripolitánia területén a Warfella és a Tarhúni törzsek játszottak központi szerepet a történelem folyamán. Qaddzáfi hatalmának megtartása érdekében támogatta a warfellákat, így széles körben szerezhették lojalitást, mivel a Warfella a legnépesebb törzs Líbiában (700 ezer-1 millió fő), Beni Walid és Szirt központtal. Mahmúd Dzsribril volt átmeneti elnök, a Nemzeti Erők Koalíciójának vezetője is a Warfella törzs tagja.

A Qaddzáfa törzs Qaddzáfi előtt egy kisebb, jelentéktelen törzsnek számított Líbiában. Hat altörzse közül sokan élnek Tripoliban és Bengháziban, de az arabizált berber nomád törzs eredetileg Szirttől délre eső területről és a Fezzán régióból származik. Qaddzáfi törzsének tagjait emelte az elit katonai alakulatai élére, illetve más befolyásos pozíciókba kormányzatában. A tarhúnik különösen Tripoliban és környékén laknak 350 ezres népességgel, és Qaddzáfi erősen integrálta tagjait a katonaság kötelékeibe.

Az arabizált berber Zintán törzs nyugaton Nalut és Zentan települések között él a Nafúza hegységben. A Miszuráta törzs Miszrátán kívül Bengháziban és Dernában él nagyobb számban. A Qaddzáfi ellenes harcokban kiemelkedő sikereket értek el, ezért nemzeti hősként tisztelik őket. Az esetleges föderatív államrendszer kiépítése Líbiában érzékenyen érintené a miszrátikat, mivel mindkét régióban, Tripolitánia és Küreneika területén is nagy számban élnek. Az al-Awaqir törzs központja a Szanuszi rend alapította al-Beida. A törzs fontos szerepet

¹⁴ Col. Enrico De Agostini, "Le Popolazioni della Tripolitania; Notizie Etniche e Storiche," Tip. Pirotta & Bresciano, 1917. idézi: David Blink: Qadhafi's Tribal Woes <http://www.davidblink.com/default.aspx>

¹⁵ A harabi törzsből kiemelkedik a barasza törzs. Érdekessége, hogy alapítója az Oszmán- korban egy marokkói fiú volt, akit édesapja a mekkai zarándoklatra indulva a dernai Auled Hamad törzsre bízott, hogy neveljék fel, ha nem térne vissza. A legenda szerint a fiú vált a törzs vezetőjévé, és ezzel a Barasza törzs megalapítójává. Musztafa Abdeldzselil is a barasza törzs tagja. Nyugatról keletre a „nemes” törzsek Magharba, Aribat, Awaqir (Benghazi), al-Dzsawazi (Egyiptomban is), Mzsabra (Abdelfatah Junis), Auled Ali (Egyiptomban főként), Urfa (keleten), stb. A „nemes” törzs a nem murabitin törzseket jelöli, mivel eredetileg a gazdag törzsek ajándékoztak földterületeket a murabitin vezetőknek, ezért nem tekintik őket azonos rangúaknak

¹⁶ A Szaff Auled Szulejman törzsszövetség a legnépesebb törzs számára téves elnevezés: ők Szaff Warfellának vagy Szaff el-Foghi (fenti törzs) néven említik, melyben az Auled Szuleimán csak egy kisebb törzs a Kaddadfa, Warfelli, Amamra, Hun, Auled Wafii mellett.

játszott az Oszmán-kor és az olasz gyarmatosítás idején folyó harcokban. A Magariha törzs Líbia egész területén megtalálható, de Fezzan régió tekinthető központnak, Líbia második legnépesebb törzse. Innen származik a hírszerzési miniszter, vagy hivatalos tisztségén a Dzsamahirijja Biztonsági Szervezet vezetője, Abdullah al-Szanuszi ezredes. Ő alkalmazta szintén e törzsből Abdelbaszet Ali al-Megrahit, aki a Lockerbie-merényletben részt vett. Abdullah Szanuszi Qaddzáfi feleségének hűgát vette feleségül, hogy a családi szálakat a hatalommal egyesítse. Abdullah Szanuszi leghírhedtebb tette az 1996-os mézárulás, amikor egyetlen éjszaka alatt az Abu Szalim börtönben több száz iszlamista politikai foglyot végeztetett ki. A keleti országrészben ezt a sérelmet emlegetik a februári tüntetések legfőbb kiindulópontjának. Al-Szanuszi jelenleg szökésben van. A törzs vezetője Abdesszalam Dzsallud, Qaddzáfi mellett tagja volt a Szabad Tiszteknek az 1969-es hatalomátvételnél, majd sokáig helyettese. Az 1993-as puccs miatt azonban kegyvesztett lett és kikerült a dzsamahirijja kormányából.

Az ország belső területén két nagy törzsi szerveződést, illetve népcsoportot találunk: a tuaregeket és a tebukát. Az ő lojalitásuk különösen fontos, mivel a hatalmas ellenőrizhetetlen területeken számukra könnyű célpontokként szolgálhatnak az olaj és gáz lelőhelyek. Az átmenet időszakában a legvéresebb harcok a tebuk ellen zajlanak. A Tebu (vagy Tubu) törzs szub-szaharai afrikai gyökerű népcsoport, akiknek Qaddzáfi adott állampolgárságot katonai szolgálataikért cserébe, és telepítette őket a csádi határ közelébe. A tebu „szikla embert” jelent, a tbawi nyelvet kb. 380 000 ember beszéli. Az 1840-es években a szanusziak meghódították Kufrát, innentől az arab törzsek ellenőrizték az oázist, ezért az ott élő tebuk közül sokan délre menekültek, és más tebu törzsekhez csatlakozva. 2007 júniusában alapították a *Tebou Salvation Front for Libya* (TSFL) szeparatista szervezetet, amely 2008-ban a kufrai öt napos háborúban keveredett harcba Qaddzáfi biztonsági erőivel. Noha Líbia déli területeinek felszabadításában kiemelkedő szerepet játszottak, jelenleg sem változott helyzetük: nem élveznek teljes jogú állampolgárságot, az egészségügyi ellátáshoz és az oktatáshoz ugyanúgy nem férnek hozzá. Kb. 12-15 ezer tebu él Líbiában, zömében Szabha déli részén, valamint Murzuk és Katrun városaiban, a törzs nagy része a líbiai határon túl, Csád északi részén és Nigerben található.

„*Allah wa Libya wa Muammar wa besz*” („Allah és Líbia és Muammar és ennyi”¹⁷)

Muammar Qaddzáfi az 1969-es vérnélküli puccsot követően az új Líbia felépítésében hivatalos retorika szintjén elutasította a törzsi szerveződéseket, mint konzervatív, idejét múlt struktúrát. A Zöld Könyv megfogalmazása szerint a nemzet maga egy nagy törzs, és nem egy olyan társadalom, melyet az állam szervez meg és alakít ki. A rezsim megszüntette a törzset, mint szokásjogi egységet, és a helyi adminisztrációs szerveket Qaddzáfi a saját érdekei szerint szervezte meg: lecserélve a törzsi politikusokat (sejkeket, imámokat) a „forradalom követőire”.

Az 1970-es években azonban felismerve, hogy a Zöld Forradalom követői részéről nem számíthat feltétlen lojalitásra, a „Testvéri Vezető” egyre inkább a hatalom nem-állami központosítására helyezte a hangsúlyt: saját törzsének, a politikailag jelentéktelen Kaddadfa törzsnek a személyi és szervezeti állományára támaszkodva. Ez az új törzsi szerveződés maga mellé vonva más, nagy népességű törzseket, tartotta kézben a hatalmat (minisztériumokat, rendőrséget, katonaságot és a titkosszolgálatot) Líbiában. A hatalom megszilárdítása érdekében Qaddzáfi felemelte a legnépesebb Warfella és Maghariha törzseket, valamint a Warshafánakat és a Tarhúnikat. Mivel a Qaddzáfi-rezsim földrajzilag Líbia nyugati felében központosította hatalmát, a küreneikai oldalon az Obeidi törzsre bízta a katonai ellenőrzést.

Qaddzáfi így vált a legnagyobb törzs, a líbiai nemzet legfőbb törzsi vezetőjévé, a civil társadalom fejlődésének teljes hiányában és tudatos kizárásával, s mivel nem szilárdult meg korábban hatékony állami szervezeti rendszer, könnyen formálhatta azt saját elképzelései szerint. Az „oszd meg és uralkodj” elve alapján a monarchia-kori privilegizált törzsek helyére emelte a hozzá hű nyugati törzseket. A Szabad Tisztek 1969-ben a törzsek szerepének megszüntetése mellett foglaltak állást, mely azonban nem szüntette meg a patrónusi rendszert. A törzs maradt az adminisztratív munkakörök betöltésének alapja, különösen a biztonsági erőknél és önkormányzati szinten, vagy társadalmi és gazdasági előnyök megszerzéséhez (melyben a nepotizmus és a korrupció keveredett).

1993 októberében azonban a Qaddzáfihoz hű törzsek összefogtak Tripoliban. A Warfella, Zintán és Maghariha törzsek együttesen fellépve puccsal kísérelték meg eltávolítani Qaddzáfit Líbia éléről, ám kudarcuk után kegyvesztetté váltak. A megtorlás nem maradt el: 1997 márciusában a parlament elfogadta azt a törvényt, mely kollektíven bünteti a rendszer ellen fellépő törzseket és családokat, a kormány szolgálatában állók elvesztik munkájukat, ha kiderül, hogy ellenzéki tevékenységet folytatnak. A puccskísérletet állítólag az a felháborodás

¹⁷ A Qaddzáfi-éra divatos szlogenje.

tűzdelte, hogy e törzsek alulreprezentálva érezték magukat a kormányzati hivatalokban. „Ha a magariha, warfella törzsek és az iszlamista csoportok összefogtak volna Qaddzáfi ellen egy mindent elsöprő katonai konfrontációban, át tudták volna venni a hatalmat. De azt követően hamarosan a többi törzssel kerültek volna szembe. Ha végül Qaddzáfi hatalmát sikerül megdönteni, a törzsek harca kezdődött volna, Líbia szétdarabolódást eredményezve.”- írja egy 2002-es elemzés, mely élesen rávilágít a jelen folyamatok dinamikájára is.¹⁸

A 2011. február 17-én kezdődő forradalom egységbe kovácsolta a teljes líbiai népeiséget, törzsi hovatartozásuktól függetlenül. Ennek szemléletes példája volt a Qaddzáfi előtti monarchia idejéből származó zászló, mely a nemzeti egység kiemelkedő szimbólumává vált Bengháziból kiindulva. A felkelés folyamán azonban több olyan dokumentált esetet is láthattunk, amikor az egyes törzsek szembenállása erősítette fel a harcokat. Az egyik típusba azok a konfliktusok sorolhatóak, melyek a Qaddzáfi alatt háttérbe szorított keleti, küreneikai törzsek és a lojalisták között zajlottak¹⁹, a másik típust a fekete-afrikai zsoldosoknak vélt tuareg vagy tebu népcsoportokkal és törzsekkel szembeni gyakran brutális erőszakos akciók alkották.

Szaif al-Iszlám Qaddzáfi még a forradalom megindulását követő napokban, február 21-i beszédében hívta fel a figyelmet a törzsi társadalom erős megosztó jelenlétére Líbiában, és vizionálta a keleti törzsek hatalomátvételét és iszlamista emirátusok megalapítását.²⁰ Az elmaradott törzsi társadalom hangsúlyozása propaganda eszközként hatott a rezsिम kezében, melyben elhomályosítva egy valós nemzeti identitás formálódását bizonytalansági tényezőként hatott a külföldi beavatkozás értékelésénél, mivel úgy tűnt, egyedül a Qaddzáfi-rezsिम képes összetartani a széttöredezett társadalmat. Ugyanakkor egyértelműen a rezsिम érdekeit szolgálta a bejelentés, hogy a Qaddzáfi-rezsिम kapcsolata a regionális vezetők szövetségével töretlen, mivel a nyugati ország rész nagyrészt el volt zárva a nemzetközi médiától, ezzel megfékezte, illetve késleltette az esetleges felkelések kirobbanását. Másrésztől azonban a rezsिम részéről a törzsiség emlegetése az állam és társadalom szétválását is jelképezi, a társadalom az államon kívül saját szervezeti egységekre tömörül, elkülönülve az állam

¹⁸ „LIBYA - Tribal Rivalries The Free Library”. APS Diplomati. 2002. október 14. <http://www.thefreelibrary.com/LIBYA - Tribal Rivalries.-a092796795>

¹⁹ Erre egyik példa: a Benghází közelében, Bin Dzsawad településen élő haszúni törzs látszólag átállt a felkelők oldalára, ám amint a forradalmiak 2011. március 10-én a településre értek, lövöldözés fogadta őket. A törzset Qaddzáfi látta el fegyverrel. A haszúni törzs ellentmondásos magatartása jól jelzi, hogy a törzsi szövetségek miként lépnek színre a széttöredezett Líbiában. Hilal Haszúnit ugyanis fiatal felkelők ölték meg korábban, megtorlásul azért, mert segítséget nyújtott a katonai hírszerzés vezetőjének, Abdullah Szanuszinak kimenekülni Bengháziból, mikor a várost felszabadították Erre volt válasz a lövöldözés. „Behind Libya Rifts, Tribal Politics”. The Wall Street Journal, 2011. március 10. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703883504576186802702758340.html>

mesterségesen kialakított szervezeti apparátusától, mely az önkéntes, valódi törzsi szerveződések erkölcsével nem harmonizál.

Mivel Qaddzáfi a törzsek hűségére támaszkodva volt képes fenntartani hatalmát, e szövetség meggyengülése s végül megszűnése nagymértékben hozzájárult bukásához. Mússa Kussza külügyminiszter és Ali Abdesszalam al-Treki (Líbia ENSZ-be delegált képviselője) márciusi távozása a vezetésből már halványan érezhetővé tette, hogy Qaddzáfi törzsi koalíciója bomlásnak indult.²¹ A törzsek prominens tagjainak folyamatos kiválása a rezsimből felerősítette Qaddzáfi retorikájában törzsi utalásokat, beszédeiben hol fenyegetőzésekkel, hol kollektív felelősségre vonással próbálta magához kötni a korábban hű törzseket. Amint azonban a belső kör elhagyta Qaddzáfit, a kisebb törzsek is bátrabban mertek fellépni ellene.

A törzsi szerkezet szerepe a Qaddzáfi utáni líbiai társadalomban

Líbia törzsi térképének alaposabb szemügyre vételét az átalakulás kapcsán a civil társadalom hiánya indokolja legfőképp: négy évtizedig az országban egyetlen politikai párt sem működhetett, nincs alkotmány, nincs államilag elfogadott jogrend, sem a hatalmi vákuum elkerülésére lefektetett gyakorlati mechanizmusok. Qaddzáfi – miután 1977 márciusában bevezette a maga által megalkotott dzsamahirijja sajátos államformáját – deklarálta, hogy ő nem visel semmilyen hivatalos pozíciót, ezáltal semmiféle törvény nem köti a felelősségvállaláshoz. A 42 éves Qaddzáfi-rezsim politikai intézményi öröksége nagymértékben megnehezíti, hogy világossá legyen, ki tölti majd be a hatalmi vákuumot és hogyan. Kelet-Líbia felszabadulásakor még nem jött létre egy hatékony vezetőség. A líbiai forradalom nem termelt ki egyetlen erőskezü, mindenki által támogatott vezetőt sem. Ez az egységes nemzeti identitáson alapuló Líbia előtt még hosszú és rögös utat sejtet, küzdelmet a további szétdarabolódás, vagy törzsi háborúk kialakulása ellen.

Az állam – pontosabban a dzsamahirijja – Líbiában gyakorlatilag azzal megszűnt, hogy a rezsime megbukott. Mivel minden állami intézmény szélsőségesen személyre szabottan létezett, azaz gyakorlatilag a posztot betöltő klán tagra volt szabva, amint ezek pótlása nem a korábbi mintát követi, mint intézmény meg is szűnik. Az alkotmányos nemzetgyűlés júniusi megválasztása előtt nem lehet világosan meghatározni, hogy az egykori felkelők milyen kormányzatot kívánnak majd alakítani, de azt már az elmúlt hónapok eseményei igazolták,

²⁰ „Highlights on Gaddafi son's address”. *Al-Jazeera*, 2011. február 21. <http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/201122111127102872.html>

hogy első körben bosszút állnak azokon a törzseken, akik Qaddzáfit támogatták, illetve mindenképpen távol kívánják őket tartani a kiépülő új hatalomtól. Ezek, és különösen a déli törzsek nagy számban települnek át a szomszédos országokba.

Felmerülhet, hogy a Qaddzáfi elleni lázadás a legmélyebb gyökereiben nem a diktatúra ledöntéséért és a demokrácia megteremtéséért folyt, még ha néhányan a nyíltabb társadalom elérését tűzték is zászlajukra, hanem végső soron törzsi átrendeződésről szól: akik eddig hatalmon voltak, helyet cseréljenek azokkal, akik eddig kiszorultak a kormányzati befolyásos pozíciókból. Akiket ugyanis korábban Qaddzáfi a hűségükért jutalmazott, hatalmas és aránytalan részhez jutottak a hatalomban és vagyonban. Ez a magyarázat annyiban mindenképpen releváns, hogy a hatalomra kerülő kormány tagjai kivétel nélkül valamelyik törzsből származnak. Ennek hangsúlyozása eredményezheti a jogos igényt, hogy a társadalmi arányoknak megfelelően minden törzs képviseltesse magát a döntéshozatali szférában. Ugyanakkor a törzsi hovatartozás túlhangsúlyozása oda vezethet, hogy a líbiaiak nem fogadnak el egyetlen vezetőt sem, és a hatalmi vákuum újabb polgárháborút robbanthat ki.

A líbiai nemzeti identitás konstrukciója 2011-re az urbanizáció, az oktatás terjedése és a társadalmi mobilitás eredményeképpen a törzseknek, mint hagyományos társadalmi kategóriának kevésbé szignifikáns szerepet szán a politikában. A lakosság egyre inkább elhagyta azokat a területeket, ahol a törzsek hagyományosan éltek, és költözött nagyvárosokba, továbbá a modernizáció előtérbe hozta a nemzeti közösséget, mely a törzsi hovatartozást felülírta. Azonban meg kell említenünk, hogy történelmileg a városi (hudúd) és a beduin életforma között mindig is szignifikáns identitásbeli különbségek voltak Líbiában. A (poszt)modern nagyvárosi fiatalok identitásában nem játszik jelentős szerepet törzsi hovatartozásuk. A líbiaiak a törzsiséget Qaddzáfi manipulatív politikájának tekintve igyekeznek figyelmen kívül hagyni, mint politikai szervező erőt, s inkább regionális identitásaikra helyezik a hangsúlyt. A Qaddzáfi megdöntéséért vívott háborúban a törzsi vezetők befolyását kevésbé tekinthetjük hangsúlyosnak: a líbiaiak maguk döntenek arról, hogy Qaddzáfi ellen vagy mellette foglalnak állást, és nem a törzsfők álláspontjait követik feltétlenül. A törzsfők nyilatkozatai az átállásukról nagymértékben szimbolikus, és azt fejezi ki, hogy szembe kívánnak helyezkedni az autoriter rezsim által rájuk kényszerített pozícióktól. Február 20-án a Warfella és a Zuvajja törzs csatlakozott a felkeléshez,²¹ de egyéni szinten sokan a törzsekből a Qaddzáfihoz hű erővel maradtak (és okozott ez szakadást még családokon belül

²¹ „Second Libyan defects after Koussa”. *The Financial Times*, 2011. március 31. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/4fb727fe-5b86-11e0-b965-00144feab49a.html#axzz1ue4HFhAh>

is). Az egykor homogén törzsekben újabb törésvonalak keletkeztek, tehát a törzsek egységes politikai tényezőként sokat veszített jelentőségéből. Ugyanakkor a végeredményt látva, hogy megszűnt a közös ellenség, Qaddzáfit megölték, ezek a törésvonalak szükségszerűen ismét átrendeződést fognak mutatni, mivel az új kormányzat felállításában valamennyi törzs szeretné magát képviseltetni. Az új, szabad Líbiában június 19-ére tervezték az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megválasztását, melyre végül július 7-én került sor.²³

A Qaddzáfi ellen harcolókat új politikai közeg fogadja, de a demokratikus átmenetre a társadalmi örökség alapvető hatással van. A nemzeti identitás kiépítését a közös ellenség megszűntével a törzsi törésvonalak nem segítik elő. Qaddzáfi Zöld Könyvének tanúsága alapján: a törzsiség aláássa a nemzeti identitást, mivel a törzsi hűség gyengíti a nemzethez való lojalitást.

A törzs – akár történelmi hagyományokkal rendelkező, akár Qaddzáfi által alkotott entitásként fogjuk fel – mindenképpen a líbiai szubnacionális identitást meghatározó szervező erő marad az átmenet korszakában is: az átmeneti kormány gondosan ügyelt arra, hogy tagjai között reprezentálva legyen valamennyi politikai befolyással bíró törzs. A hivatalos retorika szintjén határozott állásfoglalások születnek a törzsiség visszaszorítására vonatkozóan, mivel míg a törzsi jelölő megoszt, a szabadság, demokrácia és az emberi méltóság fogalmai nemzeti szinten egyesítik Líbiát. A törzsi szemlélet leépítését segíthetné elő politikai pártok és szervezetek létrehozása, valamint nem-kormányzati civil szervezetek felállítása, azonban ezeket a struktúrákat hagyományok híján „importálni” kell a 42 éves dzsamahirijja átalakításához.

Az iszlám helyzete Qaddzáfi megbuktatása után

Az iszlám domináns politikai erőként lépett fel Qaddzáfi megbuktatása után Líbiában. Ezt példázza október 23-án Bengáziban Musztafa Abdeldzselíl, az NTC elnökének ünnepi beszéde Líbia felszabadulásának alkalmából.²⁴ Az átmeneti elnök az új Líbia víziójának kapcsán kijelentette, hogy az iszlám jogrend, a saría marad Líbia törvénykezésének alapvető forrása, mely noha Qaddzáfi alatt is jelen volt, a Testvéri Vezető sajátos iszlámértelmezéséből

²² „Libyan tribe threatens to cut oil export soon”. *Reuters* 2011. február 21. <http://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFLDE71J0PP20110220>

²³ Május elsején kezdődött a regisztráció a Nemzeti Kongresszus megválasztására, mely 14-ig tartott. Lásd „Registration starts for 19 June elections”. *Libya Herald* 2012. május 01. <http://www.libyaherald.com/registration-starts-for-19-june-elections/>

²⁴ Musztafa Abdeldzselíl beszéde a felszabadulás alkalmából 2012. október 23-án, „Líbia iszlám állam” részlete a beszédből: http://www.youtube.com/watch?v=otvqNFSuI9w&feature=player_embedded

adódóan egyre kevésbé lehetett ráismerni az iszlám szabályaira a törvénykezésben. Abdeldzselíl beszédében hangsúlyozta, hogy minden, a saría előírásainak ellentmondó rendelkezés érvénytelenné válik. Beszédében két példát hozott az iszlám jelenlétének stabilizálására: a poligámia,²⁵ valamint az iszlám bankrendszer újbóli bevezetését.

A diktatúrák alól felszabaduló észak-afrikai országokban az iszlamista mozgalmak jelentős szerepet játszanak a formálódó demokratikus politikai átrendeződésben. Számos kritika fogalmazza meg a Nyugat félelmét, mely szerint a régióban nagyon erős a törekvés, hogy a vezető arab iszlamista pártokat mérsékeltebbnek és plurálisabbnak tüntessék fel annál, mint amilyenek valójában.²⁶ Ezek a pártok a kritikák szerint ugyanolyan totalitáriusak, ahogyan mindig is voltak, háttérbe szorítva az egyéni jogokat, a nők és kisebbségek jogait a vallás nevében. A radikalizálódás esélyét csökkenthetné az erős alkotmányos fék beépítése a kormányzat részéről, de egyelőre még nem létezik alkotmány Líbiában.

Az iszlamista mozgalmak párttá szerveződve késznek mutatkoztak a parlamenti szerepvállalásra, ezáltal a hatalom megosztásában lényegesen mérsékeltebbek maradhatnak, mint ha kizárnák őket a demokratikus kormányzásból. A szekuláris erők félelme szerint azonban a népszerűségüket kihasználva totális hatalomhoz juthatnak. Ugyanakkor az iszlamista pártok tisztában vannak a hatalmas politikai és gazdasági nyomással, mely a diktátorok elűzése után nehezedik rájuk, ezért is keresik a koalíciót a szekuláris/liberális ellenzékkel. Emellett azért világosan kell látni, hogy nem élveznek többségi támogatottságot a választások után: Tunéziában például a választópolgárok közel 60%-a nem a Reneszánsz Pártra (en-Nahda) szavazott.²⁷ Sikerük oka elsősorban abban keresendő, hogy a zárt autokratikus rendszer nem tudott látható és hihető politikai ellenzékot kitermelni, s az iszlamisták üzenete volt képes legkönnyebben eljutni a muszlim társadalomhoz az új rendszerben.

A diktátorokat elűző felkelők nem teokráciával szeretnék felcserélni az autoriter rendszereket, az arab tavasz felkeléshullámai jól bizonyítják, hogy a rezsimeket támadó, utcára vonuló fiatalok nem fogadják el a kemény ideológia alapú rezsimeket: az „iszlám megoldás” is csak akkor működik, ha képes a globalizációt is figyelembe vevő gazdaságpolitikát folytatni: munkahelyeket és jobb életkörülményeket teremteni.²⁸

²⁵ Líbiában Qaddzáfi sosem törölte el hivatalosan a többnejűséget, noha meglehetősen sok bürokratikus akadállyal nehezítette.

²⁶ Például: „Stop jumping to conclusion about the Arab Spring” Hussein Ibish 2011. november 1. http://www.ibishblog.com/article/2011/11/01/stop_jumping_conclusions_about_arab_spring

²⁷ „Résultats du vote: Ennahdha remporte 90 sièges, CPR 30 sièges et Ettakatol 21” (ISIE) <http://www.babnet.net/cadredetail-40611.asp>

²⁸ Az iszlamisták kooptálása a parlamentbe egyben annak tesztje is, hogy mennyiben fogják mérsékelt nézeteiket fenntartani egy esetleg kudarc után. Az en-Nahda párt Tunéziában az alkotmányozó nemzetgyűlésben úgy kell

„La Sharkijja La Gharbijja Umma Wahda Islamijja!” (Sem nem Kelet, sem nem Nyugat, hanem egyetlen iszlám közösség) – az iszlám politikai szerepvállalása Líbiában

A fenti Líbia-szerte hangoztatott szlogen egyrészt utalás volt arra, hogy Qaddzáfi erői Nyugat-Líbiát, míg a felszabadult keleti területet a „forradalmiak” tartva kézben, az ország a nyolc hónapos háború alatt sokáig a kettészakadás felé sodródott. Másrészt az iszlám egyesítő erejét jelöli kelettől nyugatig, akár a határokon túl. Az iszlám hegemonizálva a diszkurzív mezőt képes elég hatékonyan mutatkozni, hogy az egymással szembekerülő törzsi identitásokon felülkerekedve egységesen lépjen fel a líbiai identitás megalkotásában. Az iszlám líbiai politikai diskurzusának alakításában két kiemelkedő jelentőségű képviselő tevékenységét érdemes megvizsgálni: Abdelhakim Belhadzs és Ali asz-Szalabi vallási vezetők politikai szerepvállalásait.

Ali asz-Szalabi a líbiai háború spirituális vezetője, a harcok idején Katarból gyakran hazalátogatott Líbiába, támogatva a felkelőket, s részt vett az alkotmánytervezet megszövegezésében is. Asz-Szalabi a Qaddzáfi-rezsim kritizálásáért a 80-as években nyolc éven át a hírhedt Abu Szelim börtönben raboskodott. Szabadulása után Szaúd-Arábiába, Szudánba, majd Jemenbe utazott, végül Katarban telepedett le, és közeli kapcsolatba került a globális Muszlim Testvériség egyik legfontosabb szellemi vezetőjével, Juszuif Karadávival. Szalabi magát független, nacionalista érzületű vallástudósként tartja, akinek egyik testvére az írországi Galwayben imám, másik, Iszmail asz-Szalabi Bengázi egyik forradalmi brigádjának parancsnoka. A kétezres évek kezdetén Ali asz-Szalabit Szaif al-Iszlám felkérte, hogy vegyen részt a bebörtönzött iszlamistákkal folyó tárgyalásokban, s az amnesztiáért cserébe utasítsák el az erőszakot. A „jó útra térő” LIFG-tagok között volt Abdelhakim Belhadzs is.

Ali asz-Szalabi 2011. november 10-én *Szabadság, Igazságosság és Fejlődés Nemzeti Gyűlése* néven új párt létrehozását jelentette be, amely programjában az Erdogan alapította török *Igazság és Fejlődés Párthoz* és az egyiptomi Muszlim Testvériség *Szabadság és Igazságosság Pártjához* hasonlítható. A párt programjában megkísérli a szekuláris értékek összeegyeztetését az iszlám előírásaival. A mérsékelt vallási vezető támogatja, hogy a líbiai alkotmány a saría törvényén alapuljon, ám a politika Törökországhoz és Tunéziáéhoz hasonló demokratikus berendezkedését hangsúlyozza. asz-Szalabi nem iszlám, hanem a nemzeti

együttműködni a szekuláris ellenzékkel, hogy az új alkotmány megszövegezése utáni első választáson is képes legyen megőrizni támogatottságát, vagy más pártok megerősödésével elfogadja vereségét. Fontos, hogy az alkotmány gondoskodjon a pluralista és békés politikai szféráról, melyben nem kizárólagosan szerepelnek az iszlamisták.

értékek fókuszba állításával tervezte az új pártja programját, melynek politikai agendája tiszteletben tartja az iszlám és a líbiai kultúra általános elveit.²⁹

Asz-Szalabi politikai sikerei Líbiában nagymértékben köszönhetőek a katari támogatásnak, valamint jó kapcsolatának Abdelhakim Belhadzsal. Az új pártvezető eszméi meglehetősen sajátos képet mutatnak: támogatja a Hamászt Izrael ellen, elismeri a poligámia újbóli bevezetésének jogosságát Líbiában, de nem támogatja Abdeldzselíl átmeneti miniszterelnök bejelentését az iszlám pénzügyi rendszer kizárólagos bevezetéséről, mivel a nemzetközi bankrendszer részeként véleménye szerint Líbia nem tehet ilyen lépést.³⁰

Asz-Szalabi a vele készült interjú tanúsága alapján nem hiszi, hogy iszlamista pártok jönnének létre Líbiában, sokkal nagyobb esélyt lát a nacionalista pártok sikerében, melyek a hagyomány alapjaira építenek.³¹ A nacionalista program tiszteletben tartja a hagyományokat és a vallást. Abdelhakim Belhadzsal állítása szerint 25 éve jó barátságban van, azonos értékeket vallanak, hiszen 2005 óta a líbiai iszlamista vezető is a demokratikus értékek mellett foglal állást.

Qaddzáfí megbuktatása után Líbia új vezetői között komoly megosztottság nehezítette az újjáépítés folyamatát. Az iszlamisták kritikusan viszonyulnak az átmeneti kormány politikájához. A háború alatt Ali asz-Szalabi extrém szekularistának nevezte az NTC-t, az átmeneti elnököt, Mahmoud Dzsibrilt³² pedig új diktátornak.

Ali asz-Szalabi pártja azonban nem sokáig maradt kihívó nélkül. A Muszlim Testvériség új párt szervezésébe kezdett *Igazság és Konstrukció Párt* néven. Az új párt alakuló ülésén Tripoliban 1350 tagot regisztráltak a társadalom legkülönbözőbb szegmenseiből. A irányító testület a 20 fős Súra Tanács elnöke Mohamed Hasszán Szawan lett. A mérsékelt iszlamista párt nemzeti kiegyezést sürget, és a liberális iszlám eszméit hirdeti.³³ A választások előtt nagy népszerűségükből adódóan úgy tűnt, hogy ők kerülnek legnagyobb számban az alkotmányozó Általános Nemzeti Kongresszusba.

A másik enigmatikus iszlamista vezető, Abdelhakim Belhadzs múltja meglehetősen ellentmondásos: a Líbiai Iszlám Harci Csoport (Libyan Islamic Fighting Group – LIFG, arabul: *al-Harakat al-Islamiya al-Libya*) egykori vezetője volt, Afganisztánban is megfordult, majd

²⁹ „Political Parties Mushroom in Libya”. *Arab News*, 2011. november 16. <http://www.arabnews.com/node/398292>

³⁰ „Libyan cleric announces new party on lines of moderate Islamic democracy” *The Telegraph*, 2011. november 10. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8879955/Libyan-cleric-announces-new-party-on-lines-of-moderate-Islamic-democracy.html>

³¹ „The quiet scholar playing a pivotal role in shaping new Libya” *The Irish Times*, 2011. szeptember 3. <http://www.irishtimes.com/newspaper/world/2011/0903/1224303431024.html>

³² Mahmoud Dzsibril október 23-án lemondott. Lemondását Qaddzáfí elfogadásához kötötte.

³³ „Libya: The Political Temperature Rising”. *Libya Herald*, 2012. március 11. <http://www.libyaherald.com/libya-the-political-temperature-rising/>

2004-ben Kuala Lumpurban a CIA fogságába került, akik miután egy malajziai titkos börtönben tartották, kiszolgáltatták Líbiának. A líbiai börtönévek alatt a CIA és az MI6 is rendszeresen kihallgatta az egykori Al-Kaida tagot. Jelenleg körülbelül 25 ezer katonája van, akik nagy szerepet játszottak Tripoli elfoglalásakor augusztus 20-án.³⁴ A Tripoli Brigád egyike azon harci csoportoknak, melyeket az NTC szeretne végre egyetlen parancsnokság alá helyezni. A brigádok közötti feszültséget jól példázza, hogy a zintániak által ellenőrzött Tripoli reptéren elfogták Belhadzsot, és állítólag hamis útlevel miatt addig nem engedték el, míg arra Abdeldzseliftől parancsot nem kaptak.³⁵ Belhadzs a választásokra áprilisban Watan (Haza) néven szervezett pártot asz-Szalabival közösen. A párt nemzeti programot hirdet iszlám keretek között, különös hangsúlyt fektetve a biztonság kérdésére Líbiában.

A választásokra összesen 130 politikai szerveződés került regisztrálásra. Pártként ezek zöme nem tekinthető, mivel nem egyértelmű párttörvény nem határozta meg a pártokkal szemben támasztott követelményeket. A politikai szerveződések jelentős része iszlám alapokon áll, mely jelzi az iszlám erőteljes jelenlétét Líbiában³⁶. Az iszlamista szerveződések választási kudarcra –mint azt alább látni fogjuk – főként abban ragadható meg, hogy nem voltak képesek nagyobb koalíciókba tömörülni a Dzsibril-vezette Nemzeti Erők Szövetségéhez hasonlóan, másrésztől több olyan iszlamista szervezet jött létre, mely félig politikai, félig inkább harci csoportnak tekinthető. Ezek politikai irányvonala nehezen ragadható meg.

Az iszlám szerepének egyensúlyozása

A Mahmoud Dzsibril lemondása utáni, Abdelrahman el-Keib vezette NTC a védelmi miniszteri posztra nem Abdelhakim Belhadzsot jelölte, noha a Tripoli főparancsnoki címe miatt komoly haderővel rendelkezik, hanem a Zintán Brigád főparancsnoka, Oszama ben Dzsuali kapta a pozíciót. A formálódó új politikai erők között jelentős szerepet játszanak a miszrátiak és a zintániak, akik nyíltan hangot adnak az iszlamistákkal szembeni bizalmatlanságuknak. El-Keib döntése mögött e két domináns csoport lecsillapítása is szerepet

³⁴ Belhadzs váratlan megjelenéséről a Bab al-Azizija erőd felszabadításánál számos ellentmondásos legenda kering. Egyes líbiai vélemények szerint, a korábban ismeretlen forradalmi vezető ekkor lépett színre – a katar Al-Dzsazíra hírtelevízió pedig élőben közvetítette Belhadzs diadalát a Qaddzafi erőd felett, s ettől válhatott híres forradalmi hőssé.

³⁵ „Leading Libyan Islamist met Free Syrian Army opposition group”. *The Telegraph* 2011. november 27.

³⁶ „Libya’s Political Parties”. *Al-Jazeera*, 2012. július. 03.
<http://www.aljazeera.com/news/africa/2012/06/2012626224516206109.html>

játszhatott. Ugyanakkor Belhadzs november 28-án elismerte az átmeneti kormány döntését.³⁷ A problémát legfőképp az jelenti, hogy a Tripoli Brigádnak át kellene adni fegyverzetét a rivális zintániaknak. Az átmeneti kormány technokratákat nevezett ki miniszteri posztokra és fő irányelveként a regionális képviselőket kívánta megvalósítani. A Zintáni Brigád márciusban átadta a kormány erőinek a repülőterek feletti irányítást, ez azonban nem jelentett személycseréket.

A technokrata kormány kinevezése azonban nem feltétlenül jelenti a liberális demokrácia térnyerését Líbiában. Az iszlamista mozgalmak és pártok nem maradtak túl sokáig a háttérben, s követelik részüket a hatalomban társadalmi támogatottságuk útján. Az NTC szerint a sarián alapszik majd az új jogrend Líbiában. Az iszlamisták politikai súlya az elkövetkező hónapokban világosan ki is rajzolódott: Líbiában a legnagyobb támogatottságú párt ez év tavaszára a Muszlim Testvériséghez köthető Igazság és Fejlődés pártja lett. Az iszlamizmus egyértelmű térnyerését visszaszorítandó április végén az NTC olyan törvényjavaslatot fogadott el, melynek értelmében tilos pártot alapítani vallási, etnikai, törzsi vagy regionális alapokon. Ez különösen az iszlámot zászlajukra tűző pártok részéről óriási ellenállást váltott ki, ezért május 2-án eltörölték a törvényt, így az iszlamisták és a regionális autonómiát követelő pártok is megmérgethették magukat a nyári választáson.³⁸ Líbia átmeneti vezetői az új politikai rend megszilárdításában a nyugati kapcsolatok megerősítését tekintik kiemelt feladatuknak. A politikai iszlám dominanciája a liberális irányzat mellett jelentősen befolyásolja a nyugat-európai vállalatok és befektetők üzleti bizalmát, melyre a kőolajtermelés visszaállítása érdekében rendkívül nagy szükség lenne. Amennyiben az iszlamisták inkább társadalmi, mint politikai szerepvállalásukkal erősödnének meg az új Líbiában, a nyugati gazdasági és politikai partnerek számára nem válnak fenyegető tényezővé.

Az átmeneti kormány kihívásai

Az átmeneti kormánnyal szemben igen éles kritikák fogalmazódnak meg a líbiaiak körében. A „NATO bábjainak”, gyengekező, önös érdekeket követő volt qaddzáfistáknak

³⁷ „Libyan Islamist Commander endorses new government” *The Daily Star*, 2011. november 28. <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2011/Nov-28/155424-libyan-islamist-commander-endorses-new-government.ashx#ixzz1faQhDGd0>

³⁸ „Libya drops ban on religion-based parties” *Aljazeera* 2012. május 02. <http://www.aljazeera.com/news/africa/2012/05/2012522304234970.html>

bélyegzi őket a líbiai közvélemény jelentős része.³⁹ A forradalom alatt az NTC a felkelők helyi tanácsainak választott képviselői útján szerezte legitimitációját. A kormánytagság nem volt politikai tapasztalathoz kötve, soraiban politikai foglyokat és külföldi disszidenseket, valamint korábban politikával egyáltalán nem foglalkozó értelmiségieket találunk. A nyolc hónapos forradalom alatt az NTC elfogására koncentrált, arra, hogy nemzetközi elismertséget szerezzen és biztonságosan hozzáférhessen a befagyasztott líbiai számlákhoz az ország újjáépítéséhez. A Qaddzáfí utáni Líbiára viszont úgy tűnik, nem dolgoztak ki stratégiai tervek, politikai víziókat, ugyanakkor líbiai politikai hagyományokra nyilván nem tudnak támaszkodni.

Az ország nagy részét helyi milíciák uralják, melyek vezetői nem számoltathatóak el állami szinten. Amíg a milíciák lefegyverzése nem történik meg, Líbia a dezintegráció felé sodródik. A forradalom ráadásul újraélesztette az etnikai alapú, törzsi lojalitáshoz kötődő régi rivalizálásokat, s melléjük még újabb konfliktusok társulnak a politikai átrendeződés kapcsán. Több tucat nehézfegyverzetű milícia őrködik az ország különböző stratégiai jelentőségű területein. Számos város (Zintán, Miszráta és Bengházi) helyi hadurak uralma alatt áll, akiknek hatalma legalább olyan nagy, mint Tripolié. A közelgő választásokon komoly biztonsági kihívásokat jelenthet, ha a milíciák vezetői a politikai arénában is szeretnék magukat kipróbálni, de fegyveres brigádjaikat esetleg nem kívánják felosztatni. A februárban elfogadott választási törvény a katonaság számára a szavazási jogosultságot nem teszi lehetővé. Ez a rendelkezés azért aggályos, mivel az állam stabilitásának érdekében a milíciák lefegyverzése és az állami hadseregbe kooptálása elsőszámú feladat. A poszt-konfliktusos átmeneti államokban a hasonló törvények nemcsak a katonai vezetőket tartják távol az elnöki palotától, hanem biztosítják, hogy a katonaság hivatásos szerv legyen, mely felelős az állam szuverenitásának biztosításáért, és a nemzeti érdekek védelméért. Líbia azonban Qaddzáfí alatt gyenge hadsereggel rendelkezett, ezért nem tűnik valószínűnek, hogy az képes lenne egységes politikai blokkként fellépni. A milíciák létszáma ezzel szemben legalább 200 ezer főt tesz ki a hatmillió lakosságból, akik a háború miatt hihetetlen fegyverarzenállal rendelkeznek. Ezek az erős milíciák nem valószínű, hogy lerakják a fegyvert, vagy a katonaság kötelékébe állnak, ha azzal elvesztik szavazatukat, melyet együttesen erős blokkot képezve saját hatalmuk megerősítésére használhatnak. Más szavakkal, a törvény következménye éppen a milíciák életben tartása lehet.

Márciusban Bengháziban nagyszabású konferenciát tartottak Líbiai jövőjéről mintegy 3000 fő részvételével. A tanácskozás arra a következtetésre jutott, hogy Küreneika területén egy

³⁹ Amikor januárban Musztafa Abdeldzselíl és helyettese Abdula Hafiz Ghoga Bengháziba látogattak, több száz fős tüntető sereg fogadta őket, akik a korrupció ellen vonultak utcára. Válaszul Ghoga a nemzeti érdekekre való tekintettel lemondott, Abdeldzselíl hat Bengházi-i NTC képviselő mandátumát felfüggesztette.

autonóm föderációt hozzanak létre. Ez az ország stabilitását fenyegetné, mivel Líbia legnagyobb régióját jelenti, mely egészen a csádi és szudáni határig nyúlik, a fő is olajlelőhelyek itt találhatóak. A Tripolival szembeni sérelmei hosszú történelmi időkre nyúlnak vissza, melyet nem mérsékelt az átmeneti kormány bejelentése, hogy a 200 fős parlamenti helyek közül 102 széket juttatna Tripolitániának, és mindössze 60-at Küreneikának.⁴⁰

A törzsek közötti, de még inkább az etnikumok közötti feszültségek elsősorban a központtól távol eső, nehezen centralizálható déli területeken eszkalálódtak. Februárban Kufra oázisában alakult ki fegyveres konfliktus a tebuk és az arab Zwai törzs között a terület irányítása feletti nézeteltérés miatt. Március végén Szabha oázisában, a kufraihoz hasonló konfliktus vette kezdetét.⁴¹ Mindkét esetben a Qaddzáfi megbuktatásában fontos szerepet játszó tebuk ellen támadtak azok az arab törzsek, akik szoros kapcsolatban álltak Qaddzáfival. A líbiai hatóságok fegyveres csapatokat küldtek a Tripolitól 700-900 kilométerre fekvő déli oázisokba, hogy a konfliktust lecsillapítsák. Hivatalos hadsereg híján az átmeneti kormány az egyes fegyveres milíciákat kérte fel a beavatkozásra.

A déli feszültségek még le sem csillapodtak egészen, amikor új zavargások robbantak ki Tripolitól 120 kilométerre Zuwarában.⁴² A forradalom alatt a zwarai berberék a felkelők oldalára álltak, míg a közeli településeken élő arabok Qaddzáfi hívei maradtak. Noha a konfliktust a hivatalos líbiai állásfoglalás nem tekinti etnikai alapúnak, a zwarai berberekről meg kell jegyezni, hogy nagyon erős etnikai kötődés jellemzi identitásukat, nem házasodnak arabokkal. A konfliktus legfőbb okának azonban itt is a terület feletti ellenőrzés megszerzése tekinthető. A háború alatt a zwaraiak ellenőrizték a Ras Jadeer-i határátelőkötelyet, ezáltal a határon folyó legális és illegális kereskedelem révén jelentős gazdasági haszonhoz jutottak. A rivális arab nuail törzs viszont a háború előtti határellenőrzési jogokat követeli vissza.

Az NTC számára komoly kihívást jelent az egykori LIFG-hez köthető Al-Kaida mozgalom előre törése Líbiában. Míg a Muszlim Testvériséggel jó viszonyt ápol az átmeneti kormány, mely a mozgalom mérsékelt irányvonalát erősíti, a radikálisok népszerűsége egyre nő: az Al-Kaida fekete zászlója látható Tripoli egyes részein, Dernában, továbbá megerősödni látszik Bengháziban és Szirtben is. A szalafista mozgalom hívei egyelőre a népi vallásosságot

⁴⁰ „Will Future Libya Consent To Federalism Or Break-Up?” 2012. március 12. <http://www.shabablibya.org/news/will-future-libya-consent-to-federalism-or-break-up>

⁴¹ „Libya Tribal Fighting Continues Despite Ceasefire Deal” *The Huffington Post*, 2012. március 30. http://www.huffingtonpost.com/2012/03/30/libya-tribal-fighting_n_1392601.html?ref=tw

⁴² „Militias: Clashes near Libya's Tunisia border” *AP*, 2012. április 2. <http://www.google.com/hostednews/ap/article/ALeqM5jppoMhUsHZ0vrW-Kbbw1Xwi2rD4g?docId=c568b20dcc764425967c30dabfb2aa1a>

támadják: az országban több szúfi szent hely is áldozatul esett a bálványimádás elleni fellépésüknek.⁴³

Konklúzió

A líbiai társadalom törzsi szerkezete Qaddzáfí megbuktatása után sem veszített jelentőségéből, de a törzsi erővonalak súlyának átrendeződése folyamatban van, politikai szerepüket pedig jelenleg a regionális milíciák által birtokolt fegyverek ereje határozza meg. A milíciák regionális identitásai megfeleltethetőek a törzsi eloszlásuknak, más szóval azok a törzsek képesek hatalmi pozícióra törni, akik hatékony milíciát tudnak soraikból állítani. A „forradalmiakon” kívül az egykori Qaddzáfí hívekre is igaz ez az állítás, melyek inkább törzsi, mint ideológiai alapon szerveződnek. A warfellik sikeresen visszahódították Beni Walidot, mint a Qaddzáfí-rendszer újjáéledő bástyáját. Mivel azonban a teljes Warfella törzset képviselő fegyveres „warfelli brigád” nem jött létre, politikai erejük korlátozott marad, ezért az ideológiailag megosztott törzs nem képes történelmi szerepét betölteni a kormányzásban.

Az átmeneti líbiai adminisztráció azon küzd, hogy Líbia jövőjét a legszélesebb konszenzussal alakítsa ki, ezért ez a folyamat igen lassú, és kevés látványos sikert volt képes eddig felmutatni. Valójában eddig valamennyi kialakított elképzelésének irányvonalát vissza kellett vonnia, vagy legalábbis módosítania kellett, legyen az társadalmi vagy választási törvény, a milíciák felszámolása vagy a régiók és törzsek polarizációjának kérdése. Az NTC kiváló politikai teljesítménye a Qaddzáfí elleni háború idején nem folytatódott: az ország vezetői még mindig nem dolgoztak ki a korábbi rezsimmel szembeni programot. Mivel azonban Qaddzáfí 42 éve gyakorlatilag megszüntette az államot, Líbia új államának újjáélesztése, az állami hatalmak és tekintélyek kialakítása és azok gyakorlásának mikéntje az elmúlt közel hét hónapban nem tudott megvalósulni. Ez az összetett és bonyolult helyzet alapvetően a korábbi rezsimmel szembekerülő erők természetéből fakad. Egyik oldalon ott áll a modernista és liberális politikai elit, mely sikeresen vitte véghez a diplomáciai csatát, hogy a nemzetközi közvéleményt maga mellé állítsa, jelentősen hozzájárulva ezzel Qaddzáfí megbuktatásához. A felszabadulás után ezek az erők hazai támogatás nélkül maradtak akkor, mikor a diplomáciai kampányaik során hirdetett programjukat tovább szeretnék volna folytatni az új Líbiában. A másik oldalon pedig ott állnak a fegyveres milíciák, ahogyan magukat hívják, a „forradalmiak”. Végző soron ők az események tényleges irányítói, a

⁴³ „Salafists attempt to destroy Zliten shrine sparks country-wide anger” *Libya Herald*, 2011.03.11.

regionális és törzsi hovatartozásuknak köszönhetően erős pozícióval rendelkeznek. Ezek a milíciák általában a Qaddzáfival szembenálló iszlám ellenzékéből nőttek ki, egyszerű ideológiájuk elsősorban a politikai iszlám köré fűződik, melyet a fegyveres arzenáljukkal legitimálnak az általuk ellenőrzött területeken. Ennek következtében éles szembenállás figyelhető meg azon politikai erők között, akik az állam modern alkotmányos újjáépítésén fáradoznak, és azok között a fegyveres erők között, akik a biztonsági helyzetet ellenőrzik, és rögtön reagálnak, amint úgy érzik, hogy az ő tekintélyük és ideológiájuk csorbát szenved.

A július 7-i választás mérföldkőnek számít a nemzeti párbeszéd és a társadalmi szerződés kialakításához vezető úton Líbiában. A diktatúra végérvényes lezárultát jelöli, ugyanakkor számos új kezdet lehetősége látszik kibontakozni. A diktatúra felszámolásával létrejövő plurális társadalom akkor működhet életképesen, ha a törzsi, regionális és vallási megosztottság helyett, a különbözőséget (f)elismerő közös politikai irányvonal ki tud épülni az új líbiai politikai gondolkodásban.

<http://www.libyaherald.com/salafist-attempt-to-destroy-zlinten-shrine-sparks-anger-in-libya/>

Marsai Viktor: Menteni a menthetőt

Besenyő János: A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével

Publikon Kiadó, Budapest, 2012
354 oldal, ábrákkal

Besenyő Jánosnak a Publikon kiadónál megjelent kötete mérföldkőnek számít a magyar Afrika-kutatás történetében. Nem csupán azért, mert egy hazánkban csaknem ismeretlen problémát dolgozott fel disszertációja megírása során, hanem aszért is, mert munkájával egy olyan kutatási irány első alaplővét tette le az asztalra, amely terület további

feldolgozása elengedhetetlen nem csupán a szűk értelemben vett magyar tudományos élet, de tágabb kontextusban olyan szervezetek számára is, mint a Honvédelmi, a Belügy- vagy a Külügyminisztérium.

Besenyő hosszú utat tett meg, amíg autodidakta módon, selfmademan-ként építkezve a hazai Afrika-kutatás megkerülhetetlen figurájává küzdötte fel magát. Életútja ugyanakkor a mostani, Afrikával foglalkozó hazai tudományos élet szimbóluma is lehetne: annak a szimbóluma, hogy a kilencvenes évek kezdete óta a politikai támogatás csaknem teljes hiányának köszönhetően az afrikanisztika a túlélésért küzd Magyarországon, és a szükséges források nélkül csak a végsőig elszánt, elkötelezett, Széchenyi Zsigmond és Tarrósy István szavaival élve „Afrika-vírussal” megfertőzött kutatók maradnak meg a szakmában.

Pedig a változások – ahogy Besenyő is utal rá – a nyakunkon vannak. Afrika a kilencvenes évek negatív szenzációi után ismét a politikai és gazdasági érdeklődés középpontjába került még Nyugaton is – miközben szélesebb körben szétnézve azt látjuk, hogy például Kína expanzív Afrika-politikája negyven éve szinte töretlen. A bőségszaru kimerülni

látszik, és a világ nem mondhat le a fekete kontinens kincseiről – nem csupán nyersanyagairól, de kulturális és civilizációs eredményeiről sem. Ugyanakkor nem fordíthat hátat megoldatlan belső konfliktusainak sem, különösen nem Európa, melyet csupán a Földközi-tenger keskeny medencéje választ el Afrika északi partvidékeitől.

Ma a Magyar Honvédség három, Afrikában folyó katonai műveletben is érintett. Az Európai Unió – különösen az arab tavasz után – fokozódó érdeklődéssel tekint a kontinensre, és szinte biztos, hogy elkötelezettsége nemhogy csökkenni, hanem növekedni fog a térségben. Bár hazánk ma még csak korlátozott erővel vesz részt ezekben a missziókban, a trendek afele mutatnak, hogy ez idővel valószínűleg változni fog. A 2014-re kitűzött afganisztáni kivonulás és a Balkán fokozatos stabilizálása után kérdéses lesz, hogy a magyar alakulatok a világ mely pontjain teljesítenek majd szolgálatot a különféle szövetségi kötelezettségvállalásokban. Akár tetszik, akár nem, Afrika egyre inkább az első helyen szerepel ezen a listán. Az al-Káida ma sokkal aktívabb a Maghrebben vagy Szomáliában, mint Afganisztánban. Az öreg kontinens határait ostromló illegális migránsok tömegei Észak-Afrika felől szeretnék elérni Európa „puha altestét”, és ezeken a csatornákon keresztül folyik a kábítószer- és fegyverkereskedelem is. Ha az ezen fenyegetések elleni küzdelmet csak közvetlen határainknál kezdjük meg, erőfeszítéseink eleve kudarcra vannak kárthatva.

Mi következik ebből? Az, hogy meg kell ismernünk Afrikát, mélyen és alaposan. Lehetőleg olyanok tapasztalatain keresztül, akik nem csupán porosodó könyvekből és pontatlan internetes forrásokból, hanem személyes élményekből építkezve mutathatják be adott országok, konfliktusok helyzetét, körülményeit, viszonyait.

Ezen a területen, ahogy Besenyő rámutat, óriási elmaradásunk van. Csak 1990 és 2000 között 12 afrikai műveletben a Magyar Honvédség több tucatnyi katonája vett részt anélkül, hogy tapasztalataikat, ismereteiket összegezték, kiértékeltek volna, hogy ezek felhasználásra kerülhessenek a későbbi missziók során. Ez a rendkívül értékes tudásanyag így részben elveszett, illetve rendkívül nehezen visszakereshető. Márpedig ez az az ismerethalmaz, amelyet nem tudunk mástól megszerezni. A NATO, az ENSZ vagy az EU különféle dokumentumai leírhatják ugyan a műveletek pontos mandátumát, a bevetés szabályait, esetleg felszínes politikai iránymutatásul szolgálhatnak, de nem fogják tartalmazni, hogyan kell védekezni a kigyók ellen, vagy hogy milyen ösvényeket érdemes használni járőrözés közben a nyugat-szaharai Agwanit körzetben.

Besenyő munkája ennek az erodálódásnak igyekszik elejét venni. Olyan szerencsés egybeesésnek lehetünk a tanúi, amikor a szakértő egyben az általa tárgyalt misszió résztvevője

is volt, és így a tudásanyag átmentése problémamentes. A szerencsés szintézisből egy olyan munka kerül az olvasó kezébe, amely nem csak a rendkívül szerteágazó szakirodalom feldolgozásával küzdött meg sikeresen, de személyes tapasztalatok beépítésével tette még kézzelfoghatóbbá a nyugat-szaharai viszonyokat. Ráadásul mindezt olvasmányos és érdekes előadásmódban fejt ki. Itt nem csupán öncélú esztétizálásról van szó: míg a varánuszos kaland vagy a tűzhely közelében felbukkanó mérges kígyó esete a közönséges olvasónak egy-egy érdekes epizód csupán, addig az esetlegesen Észak-Afrikába vezényelt honvéd számára a mindennapi életben maradáshoz szükséges elengedhetetlen biológiai és kulturális információk kincsésbányája lehet.

De jóval többről van itt szó egyszerű országismertetőnél. A szerző széles látókörét dicséri, hogy – túllépve a politikai és biztonságpolitikai dimenzió – bemutatja a konfliktus mögött húzódó gazdasági és kulturális mozgatórugókat. Nem dimenzionálja túl ugyanakkor például a foszfát jelentőségét, és biztos kézzel vezet a különféle külpolitikai konstellációk ismertetése során (USA–Marokkó, illetve Franciaország–Mauritánia-tengely vs. a Polisario–Algéria–Líbia hármasság). Ezek kétségtelenül döntő mértékben határozzák meg a terület sorsát. Besenyő illúziómentesen mutatja be a különféle szereplők geostratégiai érdekeit, játszmáit, melyek természetét jól érzékelteti Kissinger idézett szenvtelen megállapítására utalva: „Az Amerikai Egyesült Államok nem engedheti meg egy újabb Angola létrejöttét az Atlanti-óceán keleti partján!” (183. o.) Nyugat-Szahara történelmének bemutatásán keresztül a szerző ábrázolja, hogyan vált az elmúlt évszázadok során a terület a különféle külső hatalmak, spanyolok, franciák, marokkóiak játékszerévé, valamint tanúi lehetünk, hogy a sors iróniájaként az egykori szövetségesek és anti-imperialisták hogyan váltak a függetlenség után maguk is gyarmatosítókká és megszállókká (l. Marokkó és Mauritánia esetét). A kötetben kimondatlanul is ott húzódik a megállapítás, hogy a néhány százezer fős saharai közösséget jelentéktelen politikai és gazdasági súlya arra kárhuztatja, hogy ne tudjon kitörni az elszigeteltségből, és így képtelen hathatósan beleszólni saját sorsa alakulásába.

A munka nem kíméli a világszervezetet sem, és szembe mer nézni az ENSZ fogyatékoságaival: a Cuéllar–Diallo páros, majd Boutros-Boutros Ghali működésén keresztül láthatjuk, hogy sok esetben a szervezet sem tudta vagy akarta a kívánt pártatlan közvetítő szerepét játszani, és a saharai függetlenségi esélyei ezzel radikálisan csökkentek – hiszen éppen az ENSZ lehetett volna az a külső aktor, amely a nemzetközi jog segítségével kiharcolhatta volna a nyugat-afrikai nép önállóságát. Ugyanakkor Besenyő nem idealizálja a saharaiakat sem: rávilágít kapcsolataikra a szervezett bűnözői csoportokkal, az általuk végzett

csempésztevékenységre, illetve figyelmeztet az al-Káida felé fordulásuk lehetőségére is. A szerzőt dicséri, hogy a fekete-fehér látásmód helyett nagy érzékenységgel közelít a különféle problémákhoz, és nem kerüli el figyelmét például az a jelenség, hogy a Nyugat-Szaharába letelepített marokkóiak jelentős része is egyre inkább függetlenségpártivá válik. Azt is leírja, hogy a marokkói kormány által a menekültek hazatérését segítő programokat gyakran a Polisario gátolja minden lehetséges eszközzel. Ami a függetlenségpárti szervezet szempontjából érthető is, de ettől még a saharáviak a menekülttáborokban nyomorognak.

Besenyő arra is rámutat, hogy a konfliktusok jegelése veszélyes eszköz, amely könnyen visszafelé sülni lehet. Egyre többen vélik úgy a saharávik között, hogy „az ENSZ impotens szervezetként működik, illetve a marokkóiakat támogatja, ezért célszerűbb lenne újra fegyverrel érvényt szerezni jogaiknak”. (180. o.) Az elmúlt évek megmozdulásait, illetve az arab tavasz eseményeit szem előtt tartva ezért nem véletlen, hogy a kötet a következő megállapítással zárul: „A menekülttáborok egyre nagyobb problémát jelentenek mind az őslakosoknak, mind az őket befogadó algériai hatóságoknak. A misszióba való felkészítésnél ezt fokozottabban figyelembe kell venni, ugyanis a művelet „alvó” jellege bármikor megváltozhat, és veszélyesebbé válik az itt történő szolgálatteljesítés.” (249. o.)

A kötetben a jobb megértés elősegítésére számos jól használható ábrát, táblázatot és térképet találhat az olvasó. Ezért kissé bosszantó, hogy a könyv egyetlen negatívuma sem tartalmi, hanem formai jellegű: kisebb-nagyobb nyelvtani, tipográfiai, gépelési hibák maradtak a szövegben.

Mindent összevetve Besenyő János példaértékű munkát adott ki kezei közül, mely mintaként szolgálhat a többi afrikai konfliktus felfejtéséhez és hazai vizsgálatában, valamint ahhoz is zsinórmérték lehet, hogy a Magyar Honvédség tagjainak műveleti tapasztalatai miként ötvözhetőek rendkívül magas színvonalon a „civil” szakértők és kutatók ismereteivel és világlátásával. Csak bízhatunk benne, hogy ez az irány további követőkre talál.

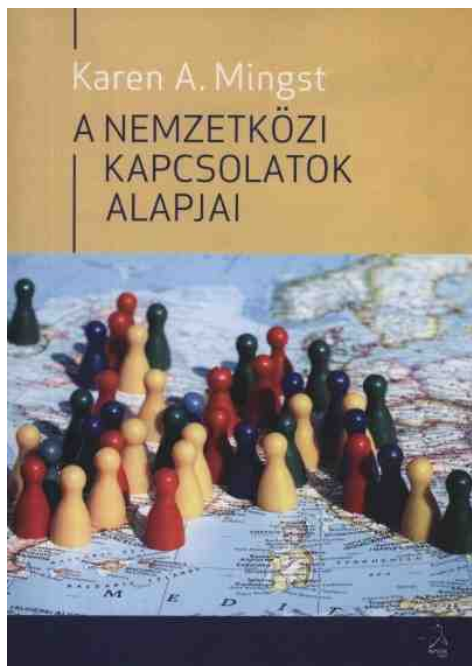
Péczeli Anna:

Karen A. Mingst: A nemzetközi kapcsolatok alapjai

(ford.: Kovács Ákos András, Mesterházi Judit, Szikszai Szabolcs)
Napvilág Kiadó, 2011
407 oldal

Karen A. Mingst amerikai professzor az 1990-es évek második felében kapta a felkérést a W. W. Norton kiadótól egy nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó tankönyv megírására. „A nemzetközi kapcsolatok alapjai” (Essentials of International Relations) című könyv azóta már az ötödik kiadásnál jár az Egyesült Államokban, 2011 folyamán pedig a 2008-as negyedik kiadás alapján elkészült a magyar fordítás is.

Ahogy a könyv címe is utal rá, a kötet elsődleges célja, hogy megismertesse az egyetemi

hallgatókat a nemzetközi kapcsolatok elméletének alapjaival. Ennek megfelelően a tíz nagy fejezetre épülő alkotás egy módszertani áttekintéssel indul, bemutatva, hogy a nemzetközi rendszerben zajló eseményeket milyen különböző tudományos eszközökkel vizsgálhatjuk, a történelmi és filozófiai megközelítéseken át, egészen az alternatív elemzési módszerekig. Ezt követően egy hosszabb történelmi áttekintés mutatja be a nemzetközi kapcsolatok fejlődését, az adott korra jellemző eszmék és szereplők alakulását. Ez a fejezet lényegében az ókori városállamok világától egészen a hidegháború utáni nemzetközi rendszer kialakulásáig bemutatja a legfőbb

történelmi mérföldköveket és a tudományághoz tartozó alapfogalmak megjelenését. Itt két nagyobb egységre különül el a történet: a vesztfáliai békét megelőző és az azt követő időszakra. Maga a vesztfáliai rendszer elsősorban a modern államok kialakulása szempontjából kap kiemelt figyelmet, az ezt követő hosszú 19. század áttekintése pedig a forradalmak nyomán

kialakuló alapeszmékre és az európai erőegyensúlyra helyezi a hangsúlyt. A két világháború rövid bemutatását követően a hidegháború kerül az elemzés középpontjába, ütköztetve a korszak két alapfelfogását, a hidegháború mint konfrontációk sorozataként való értelmezését, szemben a hosszú béke időszakának elméletével. A fejezetet végül a hidegháború utáni időszak áttekintése zárja, kiemelve, hogy a 21. században milyen új fenyegetések és kihívások jellemzik a nemzetközi rendszert.

A történeti felvezetést követően a harmadik nagy fejezet a nemzetközi kapcsolatokhoz tartozó három nagy (plusz egy) elméleti iskolát mutatja be: a liberalizmust, a realizmust, a radikális megközelítést és a konstruktivizmust. Ezen belül a szerző nagyjából egységes struktúrára építve, minden iskola esetén bemutatja, hogy kik a legfőbb képviselői; az elmélet kiket tekint a nemzetközi rendszer kulcsszereplőinek; milyen az egyén, az állam és a nemzetközi rendszer megítélése; végül pedig az adott iskola hogyan tekint a nemzetközi rendszer változására. A fejezet azonban nem szorítkozik csupán a klasszikus iskolák áttekintésére, hanem ezeknek az elméleteknek a nemzetközi rendszer legfrissebb kihívásai nyomán megjelent új formáit is az olvasó elé tárja. A klasszikus liberalizmus mellett tehát a neoliberalis institucionalizmus; a realizmus mellett pedig a neorealizmus is bemutatásra kerül. Ami pedig ennek a fejezetnek külön érdeme, hogy a szerző mindezeket az elméleti megközelítéseket egy gyakorlati példán keresztül is elénk tárja, bemutatva, hogy a 2003-as iraki háború kirobbanásának okait hogyan magyarázzák az egyes iskolák az egyén, az állam és a nemzetközi rendszer szintjén.

A soron következő négy nagy fejezet hasonlóképpen azonos struktúrára épülve mutatja be, hogy a liberalizmus, a realizmus és a radikális megközelítés hogyan látja a nemzetközi rendszert, az államokat, az egyént és a nemzetközi szervezeteket (természetesen azonban ahol lehetséges, ott a szerző kitér arra is, hogy a konstruktivizmus hogyan viszonyul ezekhez). A nemzetközi rendszer liberális elemzése kapcsán három megközelítés kerül bemutatásra: az aktorok közötti kölcsönös függőség koncepciója, a nemzetközi társadalom és a neoliberalis institucionalizmus anarchikus megközelítése. Talán ez utóbbihoz áll legközelebb a realisták által képviselt nemzetközi rendszerelmélet is, ahol a szerző elsősorban a polaritás, illetve a rendszerirányítás és stabilitás kérdésére helyezi a hangsúlyt.

Áttérve az államra, a különböző versengő államkoncepciók bemutatása előtt a szerző egy fogalmi bevezetésben tesz különbséget az állam és a nemzetfogalom között, bemutatva az államiság négy alapkritériumát. Ezt követően a liberális, realista, radikális és konstruktivista államfelfogások kerülnek egymással szembe. Ennek kapcsán külön figyelmet kap a hatalom

fogalma, annak forrásai és az államhatalom gyakorlása. A gyakorlat tekintetében pedig a diplomácia, a gazdasági irányítás és a katonai erő alkalmazása kerül górcső alá. Mindezek külpolitikai alkalmazása ugyanis már átvezet a következő nagyobb egységhez, azaz a külpolitikai döntéshozatal különböző modelljeinek bemutatásához. A fejezet lezárásaként pedig megjelennek azok a kihívások, melyek komoly fenyegetést jelentenek az államok létére a 21. században.

Az egyének vizsgálata kapcsán három szintet különböztet meg a szerző: a külpolitikai eliteket, a magánszemélyeket és a tömegeket. Ezt a három szintet pedig a három nagy elméleti iskola keretében, több gyakorlati példán keresztül tárja az olvasó elé.

A nemzetközi kapcsolatok szereplői között az utolsó egységet a nemzetközi szervezetek képezik a könyvben. Itt ismét három alfejezetre tagolódnak az írás: a kormányközi szervezetek, a nem kormányzati szervezetek és a nemzetközi jogi vonatkozások bemutatására. A kormányközi szervezetek között két szervezetet emel ki külön a könyv: az Egyesült Nemzetek Szervezetét és az Európai Uniót. A fejezet egészét tekintve azonban a szerző olyan kérdéseket jár körbe, hogy miért alakulnak ki ezek a szervezetek, hogyan járulnak hozzá a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, milyen egyéb szerepeket látnak el, és mindezek kapcsán a nemzetközi jog milyen viszonyban van a nemzetközi kapcsolatok elméletével és gyakorlatával.

A nyolcadik nagy fejezet a háborúk és viszályok kérdésével foglalkozik, a háborúk okainak vizsgálatától kiindulva, egészen a háborúk osztályozásáig. Az általános és korlátozott háborúk sajátosságainak bemutatását követően a háborúk megvívásának különböző eszközei és módszerei kerülnek a figyelem középpontjába: a hagyományos és tömegpusztító fegyverek, az aszimmetrikus hadviselés és a terrorizmus kérdése. Az igazságos háború koncepciója és a humanitárius beavatkozás problematikája után a szerző arra keresi a választ, hogy a nagy elméleti iskolák milyen módszerekkel törekcsenek a biztonság fenntartására. A liberális iskola kapcsán a kollektív biztonságon, a fegyverzet-ellenőrzésen illetve a fegyverzetcsökkentésen van a hangsúly; míg a realista iskolánál az erőegyensúly és az elrettentés van középpontban.

A háborúk kérdését követően a kilencedik fejezet a nemzetközi politikai gazdaságtant vizsgálja. A nemzetközi szervezetekkel foglalkozó részhez hasonlóan, itt is megismerhetjük a legfontosabb gazdasági intézményeket és fórumokat, továbbá azt, hogy a különböző iskolák miként látják az egyén, a társadalom, az állam és a piac viszonyát; illetve a hazai és nemzetközi társadalom gazdasági kapcsolatait. A fejezetnek azonban külön érdeme, hogy továbbmegy az aktualitások irányába, és a globális egyenlőtlenségek, az új nemzetközi gazdasági rend és a

gazdasági fejlődés kérdését is napirendre tűzi. Zárásként pedig két további jelenséget vizsgál még meg: a globalizáció és regionalizmus folyamatát, illetve az energiafüggőség kérdését.

Az utolsó fejezetet a szerző „globális problémák” névre keresztelte, és ennek megfelelően számos olyan elemzési perspektívát tár elénk, melyek klasszikus értelemben nem tartoztak az államok nemzetbiztonsági aggodalmai közé, napjainkra ugyanakkor egytől egyig azzá váltak, és minden bizonnyal meghatározzák majd a 21. század politikai viszonyait. Az egészség és betegség kérdését követően a környezetszennyezés és fenntartható fejlődés, a népességnövekedés, végül pedig az emberi jogok kérdése kerül elő, nyitva hagyva a kérdést, hogy vajon ezek a globális problémák hosszú távon elvezetnek-e egy globális kormányzás irányába, mely hatékonyabban képes választ adni ezekre az új kihívásokra.

Összességében a könyvről elmondható, hogy maximálisan teljesítette az általa kitűzött célokat. Az alkotás hatalmas ívű, az ókori városállamok világától egészen napjainkig áttekinti a nemzetközi kapcsolatok elméletének fejlődését, és a különböző iskolák válaszát az adott kihívásokra. Mindennek a megértését rendkívül könnyíti, hogy a mű nagyon olvasmányos, könnyű nyelvezete érthetővé teszi mondandóját a diákok számára. Ráadásul ehhez hozzájárul az is, hogy számos táblázat, térkép, összefoglaló és fókusz-doboz segíti a lényeg kiszűrését. Az elmélet alkalmazását pedig a szerző több alkalommal aktuális eseményeken keresztül bemutatva hozza közelebb az olvasóhoz, ezzel segítve az önálló elemző-készség kialakítását.

Mindezek tükrében a könyvet abszolút alkalmasnak tartom arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletével először találkozó hallgatók tankönyvként használják azt. Ezzel szemben azok, akik már elmélyült ismeretekkel rendelkeznek ezen a területen, csalódní fognak, hiszen számukra nem sok újat tartalmaz a kötet. Éppen annak köszönhetően, hogy szinte minden területet és korszakot érint a szerző, ráadásul gyakorlati példákat is előszeretettel alkalmaz, nem hagy elegendő teret az elméletek és azok kritikájának mélyebb bemutatására. Mindezek tükrében tehát igaznak találom a könyvet értékelő egyik amerikai professzor bírálatát, miszerint ez a könyv tökéletesen alkalmas arra, hogy valakinek az első nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó olvasmánya legyen, arra azonban semmiképpen sem jó, hogy valakinek ez legyen az utolsó ilyen olvasmánya.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány
2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Olvasószerkesztő:

Lattmann Tamás

Szerkesztőbizottság elnöke:

Valki László

Szerkesztőbizottság tagjai:

Jany János
Kardos Gábor
Lattmann Tamás
Losoncz Miklós
Manyasz Róbert
Paragi Bea
Szente-Varga Mónika

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.